

TSU Arnold Chikobava Institute of Linguistics

Maka Labartkava

General Geographical Names in Georgian

Tbilisi

2016

თსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის
ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

მაკა ლაბარტყავა

**გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო
სახელები ქართულში**

თბილისი

2016

ნაშრომში გაანალიზებულია გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები, კერძოდ, მთა-ბარისა და წყლის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები შესაბამისი თემატური ჯგუფების სტრუქტურული მოდელების გათვალისწინებით. ყურადღება ექცევა მათს წარმომავლობასთან დაკავშირებულ საკითხებსაც.

წიგნი განკუთვნილია ენათმეცნიერთათვის, დაინტერესებული მკითხველისათვის.

რედაქტორი – პროფ. თამარ გაშაკიძე

რეცენზენტები: აკად. წევრ-კორ. ვაჟა შენგელია

აკად. დოქტ. ლალი ზინიაშვილი

ტექნიკური რედაქტორი – ლევან გაშაკიძე

ოპერატორი – რუსუდან რატიანი

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, 2016

დაიბეჭდა თსუ გამომცემლობის სტამბაში

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 1

1 Ilia Tchavtchavadze Avenue, Tbilisi 0179

Tel 995 (32) 225 14 32, 995 (32) 225 27 36

www.press.tsu.edu.ge

ISBN 979-9941-13-537-8

წინასიტყვა

ენის ლექსიკური შედგენილობის კვლევა-ძიებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ენათმეცნიერული თუ ხალხის მატერიალური და სულიერი კულტურის სრულყოფილად შესწავლისათვის.

გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელები ყოველი ენისა და დიალექტის ლექსიკური ფონდის ერთ-ერთი ძირითადი შემადგენელი ნაწილია და, ამდენად, მისი კვლევა – ლექსიკოლოგიის უმნიშვნელოვანესი ამოცანა.

გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელები დღემდე არ ყოფილა სპეციალური კვლევის საგანი. წინამდებარე ნაშრომში პირველადაა წარმოდგენილი **მთა-ბარისა** და **წყლის** აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები პრაქტიკულად ყველა თემატური ჯგუფის სტრუქტურული მოდელის მიხედვით, აგრეთვე განხილულია მათს წარმომავლობასთან დაკავშირებული საკითხები.

კვლევის მიზანს წარმოადგენს ქართული გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელთა ანალიზი სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით, ამ ჯგუფში შემავალ ლექსიკურ ერთეულთა ამოსავალი სემანტიკის გარკვევა, საერთოქართველური თუ საკუთრივ ქართული სახელების, მათი სტრუქტურისა და წარმომავლობის დადგენა.

საქართველო **ბარის**, **მთისა** და **წყლის** ერთგვარ შეერთებას, ერთიანობას წარმოადგენს. თავის მხრივ, **ბარიც**, **მთაცა** და **წყალიც** ნაირგვარია. ბარია **მიწაც**, **ვაკაც**, **ველიცა** და **მინდორიც**. მთა არის **კლდეცა** და **გორაკიც** (თავისი ნაირსახეობებით). წყალია **ზღვაც**, **მდინარეცა** და **ტბაც**, **წყარო** თუ **ღელე**.

გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელებთან დაკავშირებულია ის მდიდარი ლექსიკა, რომელიც ქართველ ხალხს, საქართველოს ყველა კუთხეს შეუქმნია საუკუნეების განმავლობაში. ამ ტიპის ლექსიკურ ერთეულთა შესწავლას განსაკუთრებული

მნიშვნელობა ენიჭება ქართველურ ენათა ისტორიისა თუ ქართული სალიტერატურო ენის გამდიდრების თვალსაზრისით.

თითოეულ თემატურ ჯგუფში შემავალი ლექსიკური ერთეულები თავის მხრივ დაიყო დამოუკიდებელ ქვეჯგუფებად. მაგალითად, მთის აღმნიშვნელ სახელებში გამოიყო: ა) უშუალოდ „მთა-კლდის“ გამომხატველი სახელები, როგორიც არის თავად მთა და კლდე, ბ) მთა-კლდის სხვადასხვა სახეობის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები (მაგ., გორი, გორა, ციცაბო „ძალზე დაქანებული მთა“, კბოდე „ციცაბო კლდე ზღვის ან მდინარის პირას“ და სხვა), გ) მთა-კლდის ნაწილების გამომხატველი სახელები (წვერო, კუნწუხი „მთის მწვერვალი“, ცერი „მთის ნაპირი“ და სხვა) და დ) მთა-კლდესთან მდებარე ადგილების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები (ღრანჩო „პატარა ხევი“, ყრჩუ „ვიწრო და ცხელი ხევი“, მაქანარი „ხევის პირი“ და სხვა).

ბარის აღმნიშვნელ ლექსიკაში წარმოდგენილია შემდეგი თემატური ჯგუფები: ა) მიწა-ბარის აღმნიშვნელი სახელები, ბ) მიწა-ბარის სახეობათა გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები (ველი, ყანა, ტყე, ტვერი), გ) მიწის ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები (ნიადაგი, ჯემა „მიწის ფენა“, ნეშომპალა „ტყის მიწა, ნიადაგის შემადგენელი ნაწილი, რომელიც წარმოქმნილია მცენარეებისა და ცხოველების ლპობისაგან“), დ) მიწა-ვაკესთან დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს (აღმართი, დაღმართი, ფერდობი, ამრეცი და სხვა), ე) მიწა-ბარის მდებარეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები (კუნძული, ნახევარკუნძული, შეგბეილი და სხვა) და ვ) დასახლებული პუნქტის აღმნიშვნელი გეოგრაფიული ობიექტების სახელები (ქალაქი, სოფელი, რაიონი და სხვა).

დამოუკიდებელი თემატური ჯგუფები გამოიყო „წყლის“ აღმნიშვნელ ლექსიკასთან დაკავშირებითაც. აქ დადასტურდა იმ ტიპის ზმნები თუ ზმნისართები, რომლებიც უშუალოდ წყლის

გამოყენებასთან (ან მის თვისებასთან) არის დაკავშირებული (ამოხაპავს „ხაპით ამოდვრის“, გააღალღაღებს „წყალში გაავლებს“, დაატბორებს „დააგუბებს“, წვეთობით „წვეთების ერთმანეთზე მიყოლებით“, დაპაღუბით „ხშირ და მსხვილ-მსხვილ წვეთებად ღვრით“ და სხვა), გამოიყო აგრეთვე წყლის აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები, როგორებიც არის: მდინარე, ტბა, ზღვა და სხვა.

ცალკე წარმოვადგინეთ მოტივაციით მიღებული გეოგრაფიული ობიექტების აღმნიშვნელი საზოგადო სახელები, როგორებიც არის: უნაგირა, ღრიანგელი, ცერი და სხვა. -

აღნიშნული ტიპის სახელები გამოყვავით აგრეთვე იდიომებში (მაგ., „მიწამ პირი უყო“, „წყალმა წაიღო“ და სხვა); დაიძებნა ნასესხები სიტყვებიც; წარმოვადგინეთ ასევე გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელები პოეტურ მეტყველებაში. აღნიშნული ტიპის სახელები მოძიებულია ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვითაც, შედარებულია (შემღებისდაგვარად) მეგრულ-ჭანურისა თუ სვანურის მონაცემებთან; გამოყოფილია შესაბამისი ფორმები ქართული ენის დიალექტებიდანაც. მნიშვნელოვანია ის, რომ დიდი ნაწილი გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელებისა საერთოქართველური წარმომავლობისაა. ბუნებრივია, ლექსიკური ერთეულები გაანალიზებულია წარმოების თვალსაზრისითაც (ამ ნაწილს ნაშრომში ცალკე თავი ეძღვნება).

ნაწილი I

თავი I

„მთის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში

მთასთან დაკავშირებული ლექსიკა რამდენიმე თემატურ ჯგუფს წარმოგვიდგენს ქართულში: ა) უშუალოდ „მთისა“ თუ „კლდის“ აღმნიშვნელი სახელები; ბ) „მთა-კლდის“ სხვადასხვა სახეობათა გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები; გ) „მთა-კლდის“ ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები; დ) „მთა-კლდესთან“ მდებარე ობიექტების გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები. ცალკე გამოყოფთ „მთის“ აღმნიშვნელ ლექსიკას ქართული ენის დიალექტებში. აღნიშნული ტიპის სახელებს წარმოვადგენთ იდიომებიდანაც.

§1. უშუალოდ „მთა-კლდის“ აღმნიშვნელი სახელები

მთა – „დედამიწის ამაღლებული ადგილი, რომელიც თავისი სიმაღლით აღემატება მიდამოს“ (ფოჩხუა 1987: 87). ძვ. ქართულში **მთა** – „მთეური“, „მთეულეთი“, „მთიანი“; აღმიყვანა... **მთასა** მაღალსა ფრიად (აბულაძე 1973: 239); **მთეურსა** შინა საფირისასა (აბულაძე: იქვე). მეგრულში დასტურდება **გვალა** | **გოლა** (ჭარაია 1997: 52; ქაჯაია 2002: 375); ლაზურში: **გოლა** „მთა“ (ნ. მარი); სვანურში – **გოლჿ** (თოფურია, ქალდანი 2000: 174); აქვე აღვნიშნავთ, რომ სვანურში „მთის“ მნიშვნელობით (ყველა დიალექტის მიხედვით) გვაქვს **ლაზჷ** ფორმა.

ქვემოთ წარმოვადგენთ მაგალითებს:

კრულ იყოს მისი სახელი, ვინც **მთა** გასცვალოს ბარზედა! (წერეთელი 1980: 126); გქონდათ აგარაკი, **მთაშიც** და ბარშიც და

ერთიგ ხელოვნურ ტბასთან (ნიშნინიძე 1984: 9); ქვეყნის დაქცე-
ვას ქარი უჩქარის, აგორებულან მთები ტალღებად (აბაშიძე 1990:
108); როდესაც მზეი თბილი სხივით მინდვრებს შემოსავს და
ცვარნაპკური შეირხევა მთაზე მოცხარი (კალანდაძე 1985: 26); გა-
ისმა შორი სროლის ხმა მთაში და მონადირემ დაკოდა შველი
(გალაკტიონი 1965: 204); ამ ადგილებში შევხაროდი მთებსა და
მდელოს (გალაკტიონი 1965: 106); და მთები... მთები... ჯუთის
მთები სიდარბაისლით დიად შემოქმედს უმღერიან ქებათა ქებას
(გომიაშვილი 1960: 17); მოდის მთებიდან ახალგაზრდა ვაჟა-ფშა-
ველა და შვიდას წლის შოთა რუსთაველს ესაუბრება (გომიაშვი-
ლი 1960: 50); აჰა, დაიძრა მთებში ლანქერი და გაზაფხული გრუ-
ხუნით მოდის (ამაშუკელი 1980: 99); მთისაკენ წვიმდა და ჭენ-
ჭერი იყო გამდგარი (დადიანი 1990: 213); მწვერვალებზე მზის
შუქი ენთება, მთები მთების გვერდით დგანან (თარბა 1984: 21);
ახლა იქ მივალ, წინაც ბევრჯერ გადავირბინე მთა და მინდორი
და ცვრიანი ყანები სავსე (გომიაშვილი 1961: 23).

მთის მსაზღვრელად ხშირად დასტურდება ფერის აღმნიშ-
ვნელი ზედსართავეები: და მესიზმრება საქართველოს ცისფერი
მთები (ამაშუკელი 1980: 90); შორს სვანეთის ლურჯ მთებს თოვ-
ლიანი შუბლი ცის თაღზე მიებჯინათ (ქორჟოლიანი 1974: 45);
მაგრამ შორს ლურჯი გამოჩნდა მთები, ახლა იქ მყუდრო ნავ-
სადგურია (გალაკტიონი 1965: 262).

მსაზღვრელად გვაქვს წარმოქმნილი სახელებიც: მისებრ ლი-
ლიან მთებს ვინ უმღერის?! (ფორჩხიძე 1986: 6); მშვენიერი ზღვე-
ბის, მშვენიერი მთების ტრფობა გაგვყოლია (კალანდაძე 1985: 98);
მზე ოკეანით ამოვა მძიმედ, გაბრწყინდებიან შორეული ზღაპრუ-
ლი მთები (კალანდაძე 1985: 83).

ბუნებრივია, „მთის“ მსაზღვრელად ხშირად გამოიყენება „სი-
მაღლის“ გამომხატველი ზედსართავეები: წვრილი ბილიკებით
დასერილი მაღალი მთა წვერზე დაფარული იყო გრძელტოტები-

ანი დიდრონი ხეებით (ლორთქიფანიძე 1969: 320); **მაღალ მთებს** შუა გადებულ ხიდზე ვით ხელისგულზე, სიმშვიდე მიძევს (თარბა 1984: 7).

მსაზღვრელად გვხვდება, განსაკუთრებით პოეზიაში, ლექსება „სამშობლო“: გინახავთ თქვენ ფერი დაბინდულ ქლიავის? – ეს ჩემი **სამშობლოს მთებია!** (გალაკტიონი 1965: 139).

ზოგჯერ „მთა“ თავად დასტურდება მსაზღვრელის როლში: შემოიღამებს **მთის** ნაპრალები, და თუ როგორმე ისევ გათენდა... (გალაკტიონი 1965: 13); სოფელი არის **მთის** ძირად თვალის სიწმინდის მძლეველი (ვახტანგ VI 1975: 79); **მთის** კალთაზე დაშვებული ცხენები ყელმოღერებული ჭირვეულობდნენ (შენგელაია 1966: 27).

ხშირად პოეზიაში **მთა** გაპიროვნებულია: ატირდნენ **მთები** და ლამის მეც ავტირდე, ნაძვები დაღონდნენ და მეც, მეც ვღონდები (კალანდაძე 1985: 38); **მთებიც** იცვამენ ჯაჭვის პერანგებს, აბჯარს ისხამენ გუთნისდედები (გომიაშვილი 1960: 10).

ზოგჯერ ენაში „მთა“ გამოყენებულია სულიერი თუ ფიზიკური სიმძიმის გამოსახატავად. მაგალითად: „**მთასაფით** მაწევს გულზე“; უცქერს და უსმენს ჭიკჭიკა მერცხალს, მზად არი მხრებით, თუნდ **მთები** ზიდოს (აბაშიძე 1990: 82).

თანინი მრავლობითით წარმოდგენილი „მთა“ განსაკუთრებულ პოეტურ ელფერს სძენს სათქმელს: თოვლი იდო ჯავახეთის **მთათა** ზედა და ტყეებში ქარიშხლები ბლაოდნენ (კალანდაძე 1985: 45).

გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა „მთა“ კომპოზიტის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია: მზე ნარნარი სხივებს აფრქვევს და სითბოში **მთა-ზარს** ახვევს (გალაკტიონი 1965: 51); სამოთხეს ჰგავდა ქართლის **მთა-ზარი**, უღრუბლო იყო და სხივოსანი (აბაშიძე 1990: 169); თუ სადმე გვხვდება ტურფა **მთა-ზარი**, ჩემი სამშობლოს **მთა-ზარს** ვადარებ (აბაშიძე 1990: 25); ირგვლივ მესხეთის

ტურფა მთა-ბარი ჰყვოდა მართლა გასაოცრად (აბაშიძე 1990: 110); სადაც ლამაზი მთა-ბარი გვხვდება, ჩემს საქართველოს რატომ მაგონებს (აბაშიძე 1990: 25); თუმც ნაოქები აჩნია მთა-ბარს, ვით საფლავის ქვას ეპიტაფია (გალაკტიონი 1965: 464). გვაქვს აგრეთვე მთა-გორი, მთა-კლდე, მთაგრეხილი (მათ შესახებ ქვემოთ მოგახსენებთ).

ზოგჯერ „მთა“ მეტაფორად წარმოგვიდგება („მთა კაცი“).

როგორც ითქვა, მეგრულში „მთის“ მნიშვნელობით დასტურდება გვალა, ხოლო სვანურში – გოლან.

მაგალითები: ზღვა დო გვალა მითინც ვა გაუსწორებუნია „ზღვა და მთა არავის გაუსწორებიაო“ (ხალხური სიბრძნე 1994: 50); ვარა გვალას ოკო ონჭდღე, ვარა ზღვას, – ვარა გვალაშე გამკოლ მუთუნი, ვარა ზღვა გეკაცოთანს „ან მთას უნდა სწვდებოდღე, ან ზღვას, ან მთიდან ჩამოვარდება რამე, ან ზღვა გამორიყავს“ (ხალხური სიბრძნე 1994: 45); გაკირებულ კოჩის ქუაქ გვალაში ეკულას მაჭიშუა „გაკირვებულ კაცს ქვა მთაზე ასვლისას მოეწიაო“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 23); გინიილ ამშვი გოლა! „გადაიარა ექვსი მთა“ (ქაჯაია II: 375); ქუდნწყის თაში დო იდეს გოლაშა „დაეწყენენ ასე და წავიდნენ მთაზე“ (ხუბუა 1937: 9); თის რაშიშ კუდელს ქეკაკირანან დო გუტენა გოლაშა „მას ცხენის კუდზე მიაბამენ და გაუშვებენ მთაზე“ (ხუბუა 1937: 14); ვითოჟირი სქუა პუნსია, ზღვა დო გვალა შქას თინეფიში რე ირფელია – „თორმეტი შვილი მყავს, ზღვისა და მთის შუა ყველაფერი მათი არის“ (ხუბუა 1937: 165); ათენენს ქაკათე დო გვალას რენი...“ – „ამათ შეერია და მთაში არის...“ (ხუბუა 1937: 174); ჩქიმი ზღვა დო ჩქიმი ბარი, ჩქიმი გოლა – არარატი – „ჩემი ზღვა და ჩემი ბარი, ჩემი მთა – არარატი“ (ხუბუა 1937: 313); ვა მომისპა ზღვა დო გოლა, ვაწმყაონა საძაგელო! – „არ მომისპო ზღვა და მთა, არ დამტოვო საძაგელად“ (ხუბუა 1937: 326); ეშველი გოლაშა „ავედი მთაზე“; გოლაშ წვანჯსჲ ძიუთ ჩქუ კოჩჲ „მთის წვერზე ძლივს ჩანს კაცი“ (ჩვენი

მასალებიდან). სვანური: იბნიხ გოლწ ლახუარ „იწყება ალპური მთები“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 174).

ქართულში დასტურდება ლექსემა **კლდე** – „მთის, გორაკის დაქანებული ქვა-გვერდობი, უსწორ-მასწორო ნაპირებიანი და ძნელად სავალი“ (ფოჩხუა 1987: 89). **კლდე** გვაქვს ძვ. ქართულშიც: „რომელმან გარდააქცინა ლოდოანნი ტბად წყალთა, რომელმან გარდააქცინა **კლდე** ტბად წყალთა (აბულაძე 1973: 210).

ქართულ **კლდე**- (<*კლდე-) ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული **კირდა/კვრდა** < **კირდა**. ***კლდე** > ***კრდა** > **კირდა**, **კირდე/კვრდე** მიღებულია **კირდა/კვრდა** ფორმებისაგან უმლაუტის შედეგად (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 287). სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ამ ძირის ლაზური შესატყვისი გერგერობით ცნობილი არ არის, არ არის გამოვლენილი ამ ძირის უდავო სვანური ეკვივალენტიც (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 287). პ. ჭარაიასთან „კლდე“ განმარტებულია, როგორც ჩქორჩქი (ჭარაია 1997: 158), ხოლო ო. ქაჯაიასთან გვაქვს **კვრდა** (ქაჯაია II: 176). ვ. თოფურია და მ. ქალდანი „კლდის“ განმარტებად წარმოგვიდგენენ ქაჭქან |**კოჯ** ფორმებს (თოფურია, ქარდანი 2000: 778).

მაგალითები: ვდგევარ **კლდეზე** – აქ ოდესმე ბალი იყო სანეტარო (გალაკტიონი 1965: 36); შეხავსებია **კლდეები კლდეებს**, იქ ვიღაც კვნესის დიდი ხანია (გალაკტიონი 1965: 191); **კლდეებს** ეხლება თოვლ-ქარი, დაბლა ზანტად დის ღრუბელი (კალანდაძე 1985: 293); **კლდეებში** ჯიხვი დაფრთხება, გორში იტირებს ატამი (კალანდაძე 1985: 12); თუმც თვალს არ ვხუჭავ, **კლდეს** რომ ვაწყდები და მომჟივიან უკან სიტყვები (აბაშიძე 1990: 12); მაგრამ არასდროს დამპყრობთა ჯარი ამ **კლდეებს** შიგნით არ შემოსულა (აბაშიძე 1990: 42); იდგა ქალაქი ურიცხვი მღვიმით, ქალაქი **კლდეში** გამოქვაბული (აბაშიძე 1990: 109); **კლდეზე** თავგვივით ამოდის ცოცვით ღინღლივით უღონო და ფერწასული ხავსი (აბაშიძე 1990: 120); ბადედ სცვალე ენა შენი, **კლდეზედ** დადებ

ფეხ უძრავად... (ვახტანგ VI 1975: 19); მოდის კლდეებში ნალმის გუგუნით გამარჯვებული პრომეთეოსი (გომიაშვილი 1961: 14); კლდიდან ჩანჩქერად გადმოვარდნილი, სიყვარულით რომ ეპოვე ადგილი და ქვეყანაზე ავმაღლდი შენით (თარბა 1984: 56); სტიქიონურის ძალმოსილებით კლდეებს ეხლება და ქვებზე ჰხტება (წერეთელი 1960: 226); ნორჩი ნუში, – კლდეზე მდგარი, – ჩანდა როგორც იალქანი (მაჭავარიანი 1985: 33); ვაი მას მტერსა, ვის ანუ კლდენი ანუ ტყეთ სიღრმე ვერ დაჰფარვიდნენ (ორბელიანი 1975: 158); ფოთლებში ჩიტვივით ფათქუნობს ნათურა, კლდეებზე სახლები ბაგირით ჰკიდია (ფორჩხიძე 1986: 67).

„კლდესთან“ ყველაზე ხშირად მსაზღვრელად დასტურდება „სიდიდე-სიმაღლის“ გამომხატველი ზედსართავეები: კასპის ერთ დიდ კლდეს ვერავისი კლდე ვერ სჯობია (გალაკტიონი 1965: 272); და დიდხანს, დიდხანს გადასცქერის ჯიხვი ქარაფებს, მაღალ კლდის ქიშზე ქანდაკივით გარინდებული (გომიაშვილი 1960: 15); უზარმაზარი კლდე პირდაპირ ზღვაში შედიოდა (დუმბაძე 1989: 179); უშველებელ კლდეს ჩემი სოფელი ეხურა, როგორც პატარა ქუდი (აბაშიძე 1990: 45); როგორც ქაჯეთის ციხის გოდლები დგანან კლდეები უზარმაზარი (აბაშიძე 1990: 40).

„კლდის“ მსაზღვრელად გვხვდება აგრეთვე მისი ხნოვანება-ასაკისა თუ გარეგნული თვისების აღმნიშვნელი სახელები: ზებერ კლდეზე არწივი რომ იჯდა, ფრთას გაშლისო საქმე შენთა ნიჭთა (კალანდაძე 1985: 66); სველ კლდეებს ტანზე აშლიათ ხავსი, ვით გარეული ტახის ჯაგარი (ფორჩხიძე 1986: 27); [კაკაბმა] გადირბინა გოდორა კლდის თავზე (ვაჟა 1990: 40).

ზოგჯერ „კლდე“ თავად არის მსაზღვრელი: კლდის მკერდზე გამოზნექილი წვეტიანი ქვები შიშველ ხანჯალს ჰგვანან (კლდიაშვილი 1955: 374); წყალთა ეშვებით გამოფატრულან კლდეთა ფაშვები, შლამით ნალამი (ნიშნინაძე 1991: 368).

დასტურდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა „კლდე“ ადამიანის

შინაგან თვისებაზე, გულის სიმაგრეზე მიგვანიშნებს: ოცნებაო ყრმობის, როგორც ხედავ, ესე, ვისიც **გული კლდეა** ვდგევარ ხომლის **კლდეზე** (გალაკტიონი 1965: 403).

ზოგჯერ „კლდე“ გაპიროვნებულია: თქვენ ჩაგიხედავთ **კლდეების** გულში? აქ წმინდათწმინდა სანთელი კრთება... (კალანდაძე 1985: 167).

„კლდის“ გარემომცველი სამყარო პოეტების მიერ დანახულია სხვადასხვა ფერით, ზოგჯერ კი – მზითა და ჩრდილით: შემოსილიყვნენ **კლდეები ჩრდილით, ლურჯით და მწვანით** (გალაკტიონი 1965: 300); რა კარგია, ჯვარის **კლდევ**, ხედვა შენი **მზიანი** (გალაკტიონი 1965: 410).

ძველქართულისეული „ზედა“ თანდებულიანი ფორმით წარმოდგენილი „კლდე“ განსაკუთრებით წარმოაჩენს „კლდის სიმალეს“, მთის მიუწვდომლობას: **კლდესა ზედა** მდგომარესა გმართებდა განსჯა, აწ ზღვას შეჰსულხარ, ზვირთთა მისთა სადღა ერიდო? (ჭავჭავაძე 1975: 137).

ზოგჯერ კი „კლდეზე დგომით“ გამოხატულია პოეტის მწუხარება: ვდგევარ **კლდეზე**... **მწუხარების** ძლიერია ფიქრთა დენა (გალაკტიონი 1965: 36).

კლდე დასტურდება კომპოზიტიკის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილად: ნურავინ მეტყვის, ეს შავი **კლდე-ღრე** მისი ვეება ტანი ტიტველი, მშვენებით სავსე არ იყოს ეგრე (აბაშიძე 1990: 41).

გვაქვს აგრეთვე **კლდეგარი** – მნიშვნელობით „ვიწრო გასასვლელი კლდეებში“.

დაიძებნა მქონებლობის -ოვან და -იერ სუფიქსებით მიღებული „კლდიანი“ და „კლდოვანი“ ფორმები, რაც ნიშნავს „კლდეებისაგან შემდგარს“, „კლდეების შემცველს“ (დერივაციით მიღებულ ფორმებზე ქვემოთ გვექნება საუბარი).

„კლდისდუმა“ კი მრავალწლოვანი ბალახოვანი მცენარეა, რომელსაც აქვს სქელი მომრგვალო ფოთოლი და მოთეთრო ყვა-

ვილი, იზრდება კლდეზე (ამ ტიპის წარმოებაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი).

როგორც ითქვა, მეგრულში დასტურდება **კვრდე** || **კორდე** ფორმები. მაგალითები: ფარა **კორდეს** დოფაჩგნსია „ფული **კლდეს** დაარღვევსო“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 139); **კორდეს** ჩხოუ მიკორდჲ დო თუდო გირინი ღვარანდუა „**კლდეზე** ძროხა იდგა და ქვევით ვირი ყვიროდაო“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 26); **კვრდეშა** ეშულა ძნეგე „**კლდეზე** ასვლა ძნელია“; **კვრდეშე** გინვიჯინი დო გურქჲ გომეხორცჲ „**კლდიდან** გადავიხედე და გული გამისკდა“ (ჩვენი მასალებიდან); გოსხაპუ ეაკე, უცებ **კვრდეთ** მანგი შარა გეგნოთინჲ „ისკუპა ზევით, უცებ **კლდიდან** პირდაპირ გზა გაისწორა“ (ქაჯაია IV: 176); ქამოდულა ერსქემეფი თე **კვრდეშე** გინიჯინე „რქამოდუნული ქურციკები ამ **კლდიდან** იყურება“ (ქაჯაია IV: 176); სვანურში: ეჩქას აშჲ **კოჯთელისგა** აჩაღ „მაშინ ერთ კლდესი შევიდა“ (სვან. ენის ქრესტ. 1978: 213); **კოჯთი** ყვავლჲრ ხაგხ „**კლდეზე** ყვავილებია“ (ჩვენი მასალებიდან).

§2. „მთა-კლდის“ სხვადასხვა სახეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები

გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელთა ერთი ნაწილი „მთა-კლდის“ სხვადასხვა სახეობაზე მიგვანიშნებს. ამ მხრივ საინტერესო ჩანს ქვემოთ წარმოდგენილი ლექსიკური ერთეულები:

სმონდიო „წყალქვეშა კლდე“ (ქეგლი VI 1960: 1141); **ფერცხალა** „ფერცხალის, ნეკნის მსგავსი, ჭიუხებიანი (კლდე)“ (ფოჩხუა 1987: 90); ძვ. ქართ. **ფერცხალი** „გუერდი“, „გვერდის წიბო“; სამნი **ფერცხალნი** პირსა მისსა შორის კბილთა მისთა (აბულაძე 1973: 444); **ჭურობი** „კლდიანი ადგილი, სადაც მინდორიც არის“ (ფოჩხუა 1987: 90); **კოთორა** „კლდოვანი მაღლობი ფერდობ ადგი-

ლებში“ (ფოჩხუა 1987: 90); **კრიაშო** „კლდის პირი უფსკრულ-თან“ (იქვე: 90); **ფეხმოუკიდებელი** „რაზედაც ფეხს ვერ მოიკიდებენ; ფრიალო, ციცაბო“. მაგ., გაზაფხულზე მოვარდნილს წყალს ძირი გამოეთხარა ფერდობისათვის და რაც ხეები და მცენარეები მდგარიყო, სულ ჩამოზვავებულიყო, წყალს წაეღო და ახლა ტიტველი, **ფეხმოუკიდებელი** ბეგი იდგა (ქეგელი VII 1962: 93).

გორი, გორა „არის გვარის სამოსახლო, სამეურნეო საკულტო ადგილი, სიმაგრე, ხშირად სამაროვანიც. ამისდა მიხედვით გვაქვს გორასაცხოვრისი, გორანამოსახლარი, გორასახელოსნო, გორაციხე, გორასამლოცველო და გორასამარხი. გარეგნულად გორებში სამი ჯგუფი გამოირჩევა: განმხოლოებული, განკიდული და ამოზიდული“. გორებად დასახლება ნეოლითის ხანაში დაიწყო, როდესაც მიწათმოქმედების და მეცხოველეობის განვითარების შედეგად გვარი ბინადარ ცხოვრებაზე გადავიდა. სამოსახლოდ ირჩევდნენ ბუნებრივ შემადგენებს, უპირატესად ვაკეზე ან ვაკის ზეგნისკენ გარდამავალ ზონაში, რომელიც მდიდარი იყო სამიწათმოქმედო სავარგულებითა და საძოვრებით (ქსე 1978: 221). ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში **გორი, გორა** „იგივეა, რაც **გორა**, მთა, დიდი ბორცვი, მრგვალი ამალღებული ადგილი“ (ქეგელი III 1953: 1475).

სერი „მოგრძოდ წამოზიდული გორა“. მაგ., გავიხედე **სერ-ზედაო**, ბატონი ზის ცხენზედაო; აღმართ-აღმართ მივდიოდი მე ნელა, **სერზე** შევდექე, ჰმუნვის ალი მენელა (აკაკი 1980: 36).

მეგრულში: **გვალა**, გოლა, გომა "гора"; გოლასკური голаскыр, село въ сенакскомъ уезде სრ. გორე (ყიფშიძე 1994: 213); **გა** „ბორცვი, გორა, სერი“ (ჭარაია 1997: 46). სვანურში: **სუიკუ** (-იშ; -არ) ზს., ლნტ. – **სიკუ ბზ.**, **სუკ(არ)** ლშხ. ბორცვი, გორა (თოფურია, ქალ-დანი 2000: 712). **გორ-ი** (გორ-ა; მეგრ. **გოჯ, გოჯ-ი** (ციხე-**გოჯი**). გვხვდება ძველ ქართულშიც: „იყო ბრძოლაჲ მახლობელად წყაროებისა, გუერდით კერძო **გორსა**; ალაგო მას ზედა **გორი** დიდი

ქვისამ“. ქართული გორ ძირის შესატყვისი შეიძლება იყოს მეგრული გოჯ-, რომელიც შემონახულია ციხე-გოჯ ტოპონიმში (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 149).

გორაკი „პატარა გორა, ბორცვი“ (ფოჩხუა 1987: 88).

მაღლობი „მაღალი ადგილი, გორა“ (ქეგლი V 1958: 100).

ბუციხი „ამობურცვით მიღებული რელიეფური ბურცული გამოსახულება“ (ქეგლი I 1950: 1186).

მაგალითები: მზეო, ამოდი, ამოდი, ნუ ეფარები გორას! (ლენინიძე 1987: 13); მაღალ გორაზე დაუთოვია, გულს მოსვენება ვერ უპოვია (გალაკტიონი 1965: 441). ზოგჯერ სვანურში „გორაზე“ ფორმის ბადალად იხმარება გორაგვი: გორაგვი მუს ხაზ „გორაზე თოვლი დევს“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 712).

შემალეება „მაღლობი გორაკი, ამოზიდული, მომაღლო ადგილი“ (ქეგლი VII 1962: 891).

ქართულში დასტურდება აგრეთვე შემდეგი ლექსემები: **ბორცვი** „მცირედ შემალეებული ადგილი, გორაკი“ (ქეგლი I 1950: 63); **ბორცუ** „გორაკი“; „**ბორცუნი** დამდაბლდენ“; „შეკრიბეს ლოდები და ადადგინეს **ბორცვ**“ (აბულაძე 1973: 34); **ფრიალო** „შვეული რამ“ (ფოჩხუა 1987: 88); **ფრიალო** „მეტად ციცაბო“ (საბა 1993: 200); **ციცაბო** „ძალზე დაქანებული“ (კლდე, მთა) (ფოჩხუა 1987: 88); გვაქვს ზმნისართიც „ციცაბოდ“ „ძალზე დაქანებულად“. მეგრულში **ციცაბო** – **ფაფალა** (ჭარაია 1997: 134), ასევე **კინდღ**, **კინდღგ** (ქაჯაია II: 143); სვანურში **მთაც** და **ციცაბოც** აღინიშნება სიტყვით **გოლჴ** (თოფურია, ქალდანი 2000: 174); სვან. **ციბ** ზს. ქს. „მაღალი ღობე; გალავანი“. ქართ. **ციცაბ-ი** „ფრიალო გვერდი, ამართული“ (საბა); **ციცაბო** ზან.; ქართულში ფუძე გაორკეცებულია **ციბ-ცაბ** → **ცი-ცაბ**. საერთო ქართვ. ***ციბ-** „მაღალი გვერდი, კედელი“ → ქართ. '**ციბ**' –, **ცი-ცაბ-ი** | **ცი-ცაბ-ო** (←***ციბ-ცაბ-**); სვან. **ციბ** (ჩუხუა 2000-2003: 337). მეგრულში დადასტურდა „ციცა-

ბოს“ აღსანიშნავად „აბრა“: ვარა რეჟუნდას რაში ცხენი, აბრა კერდეთ მაფურინე „ან გყავდეს რაში ცხენი, აბრა-კლდეებში მფრინავი“ (ქაჯაია III: 208); შხვა განიშე უჯინინო, ვორწყექ აბრა ჩეგემეფც „სხვა მხარეზე რომ გავიხედო, ვხედავ ციცაბოს, უფსკრულს“ (იქვე: 208).

ჭიუხი სწორხაზოვნად გადაჭიმული მაღლობია, რომელსაც მომრგვალებული, გუმბათისებრი ზედაპირი აქვს. ჩვეულებრივ, წარმოადგენს ძლიერ დანგრეული და შემდეგ რამდენადმე აზევებული ქედების ნარჩენებს (ქსე 1987: 401); **ჭიუხი** „შიშველი, წვეტიანი კლდე“ (ქეგლი 1986: 571).

ბეგი „ამაღლებული ადგილი, ბორცვი, გორაკი“ (ქეგლი I 1950: 1033); **ბეჭური** „ბეჭიანი ადგილი“ (ფოჩხუა 1987: 88).

ზოგი ლექსიკური ერთეული „მთას“ ახასიათებს გარკვეული ნიშნის მიხედვით. მაგალითად, **თაფა** „პატარა მთა“ (ფოჩხუა 1987: 88); **უნაგირა** „ორად ამოწვერილი მთა“ (უნაგირის, კეხის მსგავსად) (ფოჩხუა 1987: 88); **წვერწვეტა** „წაწვრილებული წვერის მქონე (მთა)“ (იქვე: 87); **სათოვლე** „თოვლიანი მთა“ (ქეგლი VI 1960: 282); **მთაგრეხილი** „ერთმანეთს მიყოლებული, ერთმანეთზე გადაბმული მთები“ (ფოჩხუა 1987: 87); **გზოდე** „ციცაბო კლდე ზღვის (მდინარის) პირას“ (იქვე: 89).

ძვ. ქართულში **გზოდე**, **გზოდე** „კლდით კერძო“: მიიმართა... **გზოდესა** მას ზღუად (კლდით კერძო ზღუასა) (აბულაძე 1973: 194).

ქედი „წაგრძელებული მთა, სერი, მთაგრეხილი“ (ქეგლი VII 1962: 280); ძვ. ქართულში ქედი ნიშნავს „ყელს“, „კისერს“ (აბულაძე 1973: 452); **ქედი** ხაზობრივად წაგრძელებული მთის ნაგებობაა, რომელსაც აქვს ურთიერთსაწინააღმდეგო მიმართულებით დახრილი კალთები. ქედის სიგრძე, სიმაღლე და ფორმა დამოკიდებულია მის წარმოშობაზე, განვითარების ისტორიასა და ამგებელი ქანების ლითოლოგიურ შედგენილობაზე (ქსე 1985: 497). **ქედს** თანამედროვე ქართულშიც აქვს ბველქართულისეული

მნიშვნელობა „ადამიანის კისერი“. გადატანითი მნიშვნელობით კი „ქედზე უღელს დაადგამს“ ნიშნავს „დაიმონებს“; **ქედის მოდრეკა** ქედის მოხრა, დამორჩილება (ქეგლი VII 1962: 280); ქედის ჩაზნექილი ადგილია უღელტეხილი, სადაც გადადის გზა; **უღელტეხილი** „გადასავალი, ქედის ან მთის მასივის გადასასვლელად მოხერხებული ყველაზე დაბალი ადგილი“ (ქსე X: 193). გადატანითი მნიშვნელობით **უღელტეხილი** ნიშნავს „მნიშვნელოვანი გარდაქმნის მიჯნას“ (ეს არის დიდი უღელტეხილი ჩვენი წარსულისა) (ქეგლი VI 1960: 1651).

§3. „მთა-კლდის“ ნაწილების აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში

ცალკე გამოიყო „მთის“ შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი სახელები. ესენია:

ფხაკო „გვერდობი კლდისა“, ხრიოკი ფერდობი (ფოჩხუა 1987: 89; ქეგლი VII 1962: 226).

ნაპრალი „გახეთქილი ჩანგრეული ადგილი, დიდი და ღრმა ნაბზარი; კლდის ნაპრალი“ (ქეგლი V 1958: 1353); ილ. აბულაძის ლექსიკონში **ნაპრალი** შემდეგნაირად განიმარტება: „**პარეხი**“, ნაპრალი კლდეთა შორის; კიბის საფეხური. შთამოავთ თავი თჳსი **პარეხსა** მას კლდისასა (აბულაძე 1973: 337). **ნაპრალი** „განახეთქი“ (საბა 1991: 576). სვანურში **ნაპრალის** აღსანიშნავად დასტურდება **ბღე**; **ბღე** (**ბღე** – მიშ, –წრ | –წრ) **ბღჳ** (-იშ, –წრ) ბზ. **ბღე** (-ი/იშ, –წრ) ბქ., ლნტ. **ბღემ** (**ბღეიშ**, **ბღჳრ**) ლშზ. **ნაპრალი** (მყინვარისა)... (თოფურია, ქალდანი 2000: 159).

ფიქალი „შრეობრივი აგებულების მთის ქანი“ (ქეგლი VII 1962: 121). ბვ. ქართ. **ფიქალი**: შევკრიბე **ფიქლები** და ქვები და დავბურე იგი (აბულაძე 1973: 445).

ცხვირი „წინ წამოშვერილი ნაწილი (მთისა ან რაიმე საგნისა)

(ქეგლი VIII 1964: 687): მთის ცხვირი გვერდზე გადაზნექილიყო; გოლამ ჩხვინდიშე ეკლესია ირწყებელუ „მთის ცხვირიდან ეკლესია მოჩანდა“ (ჩვენი მასალებიდან).

კონცხი „ცხვირი კლდეთა მაგარი და ძნელოვანი“ (ქეგლი IV 1955: 1333); ზღვაში, ტბაში ან მდინარეში შეჭრილი ხმელეთის სანაპიროს ნაწილი – აგებულია მკვიდრი ქანებით ან ნატანით (ქსე 1980: 654); სვან. კარჩხ | კარჩხ- | კარჩხ- | კორჩხ-, ხ-ე კარჩხ-ი ბჟ., ხ-ე კარჩხ-ი ბქ., ხ-ე-კარჩხ-ი ლშხ., ხ-ე კორჩხ-ი ლნტ. „ცოცდება (ხეზე, კლდეზე...)“ ზან. კენჩხ-ი | კინჩხ-ი „ქედი“; სვანურში ლენტეხური დიალექტის ჩვენება უძველესია, ამოსავალი ო-ს უ ლაზიკური ელემენტის (ვა) გაუჩინარების კვალი ჩანს ა-ს სიგრძეში – კორჩხ- → *კუარჩხ- → კარჩხ- სვანურ წყაროს ვარაუდობს ლეჩხუმური კანჩხ-ა „ძლიერ მაღალი“. ქართულ ნ-ს ამ შეპირისპირებაში რ შეესაბამება სვანურში. ს.-ქართვ. *კონცხ „მწვერვალზე ასვლა, მწვერვალი“ → ქართ. კონცხ-ი : ზან. კინჩხ-ი | კენჩხ-ი ← კონჩხ-ი, სვან. კარჩხ- | კარჩხ | კორჩხ- (←*კონჩხ-) (ჩუბუა 2002-2003: 122). კონცხი დასტურდება ძვ. ქართულშიც (მოიწია იგი კონცხსა ერთსა მის მთისასა...). მეგრულ ძირს უნდა უკავშირდებოდეს კონჩხ- ტოპონიმი (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 290).

ზეგანი „ვაკე ადგილი მთაზე, მაღლობზე (ქეგლი IV 1955: 111); დედამიწის ვრცელი, მოსწორებული და ამალღებული მონაკვეთი, რომელიც ხანგრძლივი ბაქნური რეჟიმის პერიოდში დენუდაციას განიცდიდა, ხოლო ტექტონ. აზეებისა და გაძლიერებული პროცესების შედეგად ღრმად დანაწევრდა (ქსე 1979: 493); სულხან-საბას ლექსიკონში: ზეგანი „არც მეტად მთა იყოს და არც ბარი, საშუალი“ (საბა 1991: 278). ქართ. ზე- ზე-და; ზე-ნა, ზე-გან... მეგრ. ჟი ჟი „ზევით“; ჟი-ნ-დო „ზემოთა“; ჟი-ნო სქუა „აზნაურიშვილი“; ლაზ. ჟა/გო/ჟი მო-ჟა-დგ-ე(რ)-ი „მოდებული“, „დადებული“; გე-ჟა-გიტას „იდოს“; მე-ჟა-კჟიდე-ერ-ი „გადაწყვეტილი“, მო-ჟა-კიდე-ერ-ი „ჩამოკიდებული“, მო-გო-ო-ბ-უ-ტ-ი

„მობმული იყავი“; მე-ყო-ჩ-უ „გადასცა (= დაწყევლა)“; **ქი-ნ** „ზე-
ვით“; **ქი-ნ-დო** „ზემოთა“; სვან. **ქი/ქი თხუმ-ქი** „თავზე“; **გუ-ქი**
„გულზე“; **ქ-ან-ღრ-ი** „ამოდის“; **ქ-ა-ჩანდ** „ავიდა“... **ზე** და მისგან
ნაწარმოები ფორმები დასტურდება ძვ. ქართულში: მოიღო ტყა-
ვები იგი თვსი და აღტყორცა **ზე** აერთა... წყალი იგი ზესკნელი
ღრუბელ იქმნის ზესა მას აღგილსა აღსლვითა მით ორ-
თქლისითა მდინარეთაჲსა; რაჟამს აღვიძრით ჩუენ ზეაღმართ;
უკუეთუმცა არა ხიყო შენდა მოცემულ ზეგარდმო; მოაქციოს ნა-
თესავმან მან უკეთურებისაგან მათისა, რომელსა ხვტყოდე ყო-
ფად მათ ზედა; მოვიდეს საფლავსა მას ზედა... ქართ. **ზე-ს** კა-
ნონზომიერი ლაზური შესატყვისი შემონახულია **მე-ჟა**, **მო-ჟა**
რთულ ზმნისწინებში (ამ ზმნისწინთა **მე-ჟო**, **მო-ჟო** ვარიანტები
მიღებულია **ჟა**-სგან მომდევნო ლაბიალური ხმოვნის, ან თან-
ხმოვნის ზეგავლენით). მეგრულისა და ლაზურის **ქი**, **ქინ** (<***ქი-
ნო**) და **ქინ-დო** ზმნიზედური ფუძეები გამოავლენენ **ქი** ფორმას,
რომელიც მომდინარეობს **ჟა**-სგან (ხმოვანთა შესატყვისობების
დარღვევა შეპირობებულია **ნ**-ს მეზობლობით), რასაც აშკარად
წარმოაჩენს ლაზური **ჟა** ვარიანტის არსებობა. აღსანიშნავია, რომ
მეგრულში შემონახულია **ქი-ნო**-სქუა („აზნაურიშვილი“) კომპო-
ზიტი, რომელსაც დაუცავს **ქი-ნო** ვარიანტი, ქართული **ზე-ნას** კა-
ნონზომიერი შესატყვისი შეფარდება ქართ. **ა** : მეგრ. **ო** ამ შე-
მთხვევაში იმით აიხსნება, რომ **ქი-ნო** ატრიბუტული მსაზღვრე-
ლია. მეგრული **ქინ-დო** და ლაზური **ქინ-დო** ქართული **ზედა**
ფორმის კანონზომიერი ფონემური შესატყვისებია (**დ**-ს წინ **ნ** ასი-
მილაციურად არის გაჩენილი. შესატყვისობა ქართ. **ე** : მეგრ. **ი** :
ლაზ. **ი** პოზიციურია; ასევე პოზიციით არის შეპირობებული
ქართ. **ა** : მეგრ. **ო** : ლაზ. **ო** სიტყვის აუსლაუტში). კანონზომიე-
რად შეესატყვისება ქართულ **ზე-ნა** ფორმას სვანური **ქი** (<***ქე-ნა**
ე > **ი** პროცესისა და შემდეგ **ნა** ელემენტის მოკვეციტ). გ. კლი-
მოვმა საერთოქართველური ფუძე ენის დონისათვის აღადგინა

“ზე არქეტიპი, ხოლო ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის **“ზედა-**, **“ზენ-** არქეტიპი. შესაძლებელია, საერთოქართველური ფუძე-ენის დონისათვის აღვადგინოთ **“ზე** არქეტიპი, რომლისგანაც საერთოქართველურშივე იწარმოებოდა **“ზედა**, **“ზენა** ფუძეები (სარჯველაძე, ფენრიხი 2000: 220). მეგრულში ზეგანის მნიშვნელობით გვაქვს **გაზარი**. სვანურში ზეგანს **ნაკს** ეძახიან (ჩვენი მასალებიდან).

„მთის“ ნაწილების აღმნიშვნელია შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: **კინწრუხა** „კლდის წვეტი“ (ქეგლი IV 1955: 1228); **კინკრიხო** გადატ. „მთის წვერი, მთის თხემი“ (იქვე: 1213); **ქიმი** „გამოშვერილი, წაწვეტებული ნაწილი რისამე“, „კლდის ქიმი“ (ქეგლი VII 1962: 456). ძვ. ქართულში **ქიმი** „წიაღი: შევარდა სიტყუაჲ იგი წინაწარმეტყველისაჲ **ქიმთა** ქუეყანისათა (აბულაძე 1973: 454); **შტო** „ქედის განაყოფი“ (ფოჩხუა 1987: 87); **თოვლის ხაზი** „მთის ის ადგილი, ის ნაწილი, რომლის ზევითაც თოვლი მუდმივად დევს“ (იქვე: 87); **გოხი** „კლდის ნატეხი, ლოდი“ (იქვე: 1987: 89); **კალთა** „დაქანებული, დაფერდებული მხარე (მთისა...)“: კავკასიონის ქედის **კალთიდან** პაწია წყარომ ცელქად გამოხეთქა; ქარი კრეფდა ფიფქ თოვლს, უბერავდა და შლიდა მთების **კალთებზე**; როცა გორაკს გადავდიოდით, უკანასკნელად დავინახე მთის **კალთაზე** გაშლილი ნახირი; მათი მამები აგერ იმ მთის **კალთებზე** წვანან (ქეგლი IV 1955: 1631).

„მთის“ წვერის აღმნიშვნელია **წვერო** „რისამე წაწვრილებული ზედა ნაწილი“ (ქეგლი VIII 1964: 1076). მეგრულში დასტურდება **„წვანჯი –** იგივეა, რაც **წვანდი –** წვერი, წვეტი, რისამე წვეტიანი ბოლო“. სვანურში **კანც** „წვერო“ (ბქ.) (–იმ, კაცხარ) ზს., ლნტ. კეცხ (–არ) ლშხ. კენწეროს ზედა ბოლო (თოფურია, ქალდანი 2000: 305); **კუნწულა** „წვერო, თხემი, მწვერვალი“, შდრ. **კუნწუზი**–ი: [ქარმა] ზვინის აჩეჩილი გვერდები ჩამოვარცხნა, კუნწულიდან ხმელი თოვლი ჩამოფერთხა (ქეგლი IV 1955: 1431). მეგ-

რულში: **გორკონტი** | **გორკონტია** „წვერი, კენწერო, ფოჩი“ (ქა-
ჯაია II: 158). ქართ. **კუნწუბ-ი**, ქიზიყ. **კონწუბი** „მწვერვალი ხისა,
მთისა, წვერი, თხემი“, მთიულ. „შორი, გადაკარგული ადგილი“.
ზან. (მეგრ.) კვინჭგ-ე „თემო, ბარძაყი“. სვან. – ქეგლში **კუნწუბი**
„ხის კენწეროს“ ნიშნავს. მ. ჩუხუას, ფორმალური თვალსაზრი-
სით, უფრო ძველ ფორმად ქიზიყური **კონწუბ-ი** მიაჩნია – **კონ-**
წუბი → || **კუნწუბ-ი** (ასიმილაციით); არქაულ **კუნწუბ** ფუძეს კა-
ნონზომიერი შესატყვისი ემებნება მეგრული **კვინჯგ-ე** || **კვინ-**
ჭიბ-ე „თემო, ბარძაყი“ სიტყვის სახით. აქ პირველ ნაწილში **ო** →
ვი პროცესი ვლინდება შდრ. სხვა შესატყვისობები ქართ. **კ** : ზან.
კ, ქართ. **ნ** : ზან. **ნ**, **წ** : **ჭ**, **უ** : **გ** → || **ი** ← ***უ** (გ. როგავა) **ხ** : **ხ**,
კონწუბ- (**კუნწუბ-** : **კვინჯგ-ე** ← ***კონჭუბ-ე** შეპირისპირებას უნ-
და დაემატოს რაჭ. **კუნწ-ი**, მოხ. **კუნწ-ულ-ი**, ქიზიყ. **კუნ-წ-ულ-ა**
„ხეხილის მსხმოიარე ტოტი, ქიზიყ. **კოწ-ოლ-ა** „კენწერო“, ჭან.
კუჭ-ან-ი „თავი, კენწერო“, რომლებიც **კონწ** სეგმენტს გამოგვაცო-
ფინებენ საერთო ძირად, შდრ. **კენწ-ერ-ო** ← ***კონწ-ერ-ო**; ამოსავა-
ლი მნიშვნელობა „ამოზურცული, ამოწეული ადგილისა“ უნდა
ყოფილიყო. ს-ქართვ. ***კონწ-** „მწვერვალი, კენწერო, თხემი, თემო“
→ ქართ. **კონწ-უ-ბ-ი** || **კუნწ-უ-ბ-ი**, **კუნწ-ი**, **კუნწ-ულ-ი**, **კენწ-ერ-**
ო ← ***კონწ-ერ-ო** : ზან. **კვინჭ-გ-ბ-ე** ← ***კონჭ-უბ-ე**, **კუჭ-ან-ი** ←
***კონჭ-ან-ი**. ს. ქართვ. ***კონწ-**ს გენეტურად უკავშირდება ს. ნახ.
კუჭ „მთის წვერი“ (ჩუხუა 2002-2003: 131).

ზოგი სიტყვა „მთის“ ან „კლდის“ ნაპირის გამომხატველია.
მაგ., **ცერი** „კლდის, ნაფხვერის (მოზუვაგებული ფერდობის) ან მა-
ღალი მთის ნაპირი“: ამოველ ზეთავის წვერზე იმ საქარბუქო
ცერშია (ხალხ.). ქართ. **ცერ** – **ცერ-ი**; მეგრ. **ჩანჯ** – (**ჩან** – **ჩანჯ-ი**
კით-ი (**ჩან-ი** – **კით-ი** / **ჩან** – **კით-ი** „ცერი“; სვან. **ჩერ** – **ჩერ** –
შდ-ოლ (ბზ.) **ჩერ** – შტ-ოლ / ლშხ.) „მსხლის ჯიში“. დასტურდება
ძვ. ქართულში: მონაგები და სიმდიდრე დაუდგრომელ არს და
ეგრეთვე სიგლახაკე, არამედ ორნივე **ცერსა** ზედა დგანან გარდა-

ქცევად; დაჰლენწა **გერნი** მარიანოსს ებისკოპოსსა. ქართულ **გერ-** (< ***გერ-**) ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული **ჩანჯ-** : **ნ-ჯ-**ს წინ განვითარებულია და სვანურში **ჩერ-** (შემონახულია **ჩერ-შდ-ოლ** (ბზ.); **ჩერ-შტ-ოლ** (ლშბ.) კომპოზიტში. გ. კლიმოვმა ***გერ** არქეტიპი აღადგინა ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის (ფენრიხი, სარჯველაძე 2002: 595).

§4. „მთა-კლდესთან“ მდებარე ადგილების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები

ცალკე გამოიყო სახელთა ერთი ნაწილი, რომელიც „მთა-კლდესთან“ მდებარე ობიექტებს გამოხატავს.

მთებს შუა წყალგამყოფ ადგილს „ხეობა“ ჰქვია. „ხეობასთან“ დაკავშირებული ლექსიკური ერთეულებია: **ხეობა** „ადგილი წყალგამყოფ მთებს შუა, მდინარის გასწვრივ“. მაგალითები: **ხეობაში** მომწყვდეული მდინარე იბრძოდა და ჩუხჩუხებდა ; მთელი **ხეობა**, ქალი და კაცი, გაოცებაში მოჰყვანდა გმირისეულის, მართლა და გმირულ აგებულებას (ქეგლი VIII 1964: 1425); **ჰევი**, **ჰევი** „ნაღუარევი“, „ცხვრი“, ხეობა, კანტონი, „ღელე“: აღქაფნებოდა წყალი იგი, ვითარცა სიმძაფრზე ხევისად (აბულაძე 1973: 566). მეგრულში გვაქვს **ლეხერი**, **ლეხერა** ფორმები: **ინგი/გრიში ლეხერა** „ენგურის ხეობა“ (ქაჯაია II: 348). სვანურში: **ტუბი** (-იშ, - ჰრ ტუბჰრ ზს., ლნტ., -არ ლშბ.), - ხეობა, ხევი: **კუმჰი ტუბითე** ესღრიხ (ბზ.) „საქონელი **ხევი**ში მიდის (მიდიან)“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 720).

ხევი – მშრალი ან დროებითი ნაკადიანი ღრმა ხეობაა. გამომუშავებულია ნიაღვრების ეროზიული მოქმედების შედეგად. სიღრმე და სიგანე რამდენიმე ათეული ან ასეული მეტრია, სიგრძე – რამდენიმე ათეული კილომეტრი. ხევის უწოდებენ წყლის დროებით მცირე ნაკადსაც, რომელიც მოდის ეპიზოდურად, მცირე დროის განმავ-

ლობაში, დიდი წვიმების დროს (ქსე 1987: 451). ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში **ხევი** ასეა განმარტებული: „მდინარის ღრმა კალაპოტი (მთებში). მაგ.: [გაგის ამხანაგებმა] როდესაც კლდეებზე გადაიხედეს, **ხევში** დაინახეს დაფლეთილ-დამახინჯებული კაცი და ცხენი; ტყეში ისეთი სიჩუმე ჩამოწვა, რომ ღრმა **ხევიდან** წყაროს ჩურჩულიც კი მოისმა (ქეგლი VIII 1964: 1425).

ვახუშტი ბაგრატიონი ხევს, წყალსა და მდინარეს სინონიმური მნიშვნელობით იყენებს. მთავარი ფაქტორი წყლიანობაა (ვახუშტი 1973: 669). **ხევმა** ან **ხევამ** შეიძლება წყალიც აღნიშნოს, მთელი ხეობაც და სოფლის სახელადაც იქცეს. თავდაპირველი შინაარსით ხევიც წყალთან (მდინარესთან) არის დაკავშირებული. საყურადღებოა, რომ სემასიოლოგიურად (ფუძისეული და ძირისეული მასალით) ეს სიტყვა წყალ სიტყვასთან სიახლოვეს ამჟღავნებს ზოგ იბერიულ-კავკასიურ ენაში. ხევის დამოუკიდებლად გამოყენების მხოლოდ ორი შემთხვევა ფიქსირდება: **ხევა** (მდ. და მთა შუახევი), **სქურია** (მდ. ხობი). ორივე შემთხვევაში დამოუკიდებელი სახელი გაფორმებულია, თუმცა ნ. ოთინაშვილი სხვაგვარ ვარაუდს გამოთქვამს: ერთმანეთის პარალელურად, ერთნაირი მნიშვნელობით ორივე იხმარება ლიახვის ხეობის ჰიდრონიმიაში – **ხევი** და **ხევა**, მაგრამ მათ შორის განსხვავებაც არის – **ხევი** ცალკე მსაზღვრელის გარეშეც შეიძლება შეგვხვდეს, **ხევა** კი უთუოდ მსაზღვრელს დაირთავს და შედარებით იშვიათად იხმარება. ატრიბუტული მსაზღვრელით ნაწარმოები მდინარის სახელები დიდი პროდუქტიულობით არ გამოირჩევა (დიდხევი, ჩითილისხევი, ზეოლისხევი, წუნარისხევი, განძისხევი... მარნეული), ბელურახევი (დუშეთი) (მაღრაძე 2004: 97-98).

მეგრულში დასტურდება **ინორობა** „ჩაღრმავებული ადგილი, ხევი, ხრამი“: ცვილირ თურქეფით ეიოფშეს, სოდეთ **ინორობა** რდუნ „მოკლული თურქებით აავსეს, სადაც ხევ-ხუვი (ჩაღრმავებული ადგილი) იყო“ (ქაჯაია II: 88).

ლექსიკის ერთი ნაწილი „ხეობას“ ახასიათებს სიდიდის, სი-

მალე-სიღრმის, სიმშრალის, ზედაპირის ხარისხისა თუ სივიწროვის მიხედვით: **ხრამი** „კლდიანი ღრმა ხევი“, „ღრანტე“. მეგრულში **ხაბო** – „ხრამი“, „ხევი“: წი მუთ ქიიმუბშეთინი, გეოვრღვით **ხაბოს** „წელს რაც კი ვიმუშავეთ, ჩავყარეთ **ხრამში**“; ცხენქ **ხაბოშა** გეგნოულუა „ცხენი **ხრამში (ხევში)** გადაუვარდაო“ (ქაჯაია III: 356); სვანურში **ფაქრაჟან** (-იშ, -ჟანჰლ) ბზ. **ფაქრაჟან**, **ფაქრეჟან**, **ფრეჟ** (-ალ ლშხ. ჰლ ლნტ.) „უფსკრული, ხრამი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 752).

„ხეობის“ ნაირსახეობას გამოხატავს შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: **ნაღვარევი** „ძვ. ხმელი ხევი, სადაც ნიაღვარმა, ღვარმა გადაიარა“; მამასახლისი, მომრიგებელი, მოსამართლე... სამი თუ ოთხი საათი უვლიდნენ ნაღვარეს; **ღრანჩო** „პატარა ხევი“ (ქეგლი VII 1962: 470); **გასწვრივი ხეობა** „ხეობა, რომელიც ქედს გასდევს“ (ფოჩხუა 1987: 91); **ვაკე-ხეობა** „გავაკებული, უმთაგორაკო ხეობა“ (იქვე: 91); **ღირღალი** „უსწორმასწორო დახრამული ადგილი“ (იქვე: 91); **ღრე** „დიდი და ღრმად ჩაღრმავებული ადგილი“ (**მთა-ღრე**, **კლდე-ღრე**, **ტყე-ღრე**); **ღრადო** „კლდიანი ღრმა ხევი“ (იქვე: 91); **ღრანტალი** „ღრმა ხევი (იქვე: 91); **ღრანტობი** „ღრანტე ადგილი“ (იქვე: 91); **ნაღრანტი** „წყლისაგან ჩახრამული ხევი“ (იქვე: 91); **წკვარამი** „ხევის ერთ-ერთი სახეობა, ღრმა ხევია (უფსკრული)“. შდრ. მეგრ. **სქვარამი** „ღრმა ხევი“; „უფსკრული“ (ქაჯაია II: 623); **ყრჩუ** „ვიწრო და ცხელი ადგილი ხევში“ (ფოჩხუა 1987: 91).

დაიძებნა **ხევის** ნაწილების აღმნიშვნელი სახელებიც: **ნოღა** „ხეობის ნაწილი, რომელსაც ფარავს წყალი წყალდიდობის დროს“; **ხევეწრო** „ვიწრო გასავალი კლდეებში, ხევში“ (ფოჩხუა 1987: 91); **ტალვეგი** „ხეობის ფსკერის უმდაბლეს წერტილთა შემაერთებელი ხაზი“; **წარბი** „ხეობის ფერდობებისა და მდინარის ზედაპირის შემხვედრ წერტილებში გამავალი ხაზი“; **ნაური** „მთებშუა ან სერზე სიგრძივ ჩაღრმავებული ადგილი“; **მაქანარი** „ხევის პირი, ორ-ხევი, ორი ხევის შეერთების ადგილი“ (ფოჩხუა 1987: 91).

§5. „მთის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართული ენის დიალექტებში

ქართული ენის დიალექტებში მთის სხვადასხვა ნაწილის აღსანიშნავად დასტურდება: **ფხაწალი** (მთიულ.) „კლდიანი, მიუდგომელი ადგილი მთაში“ (ქეგლი VII 1962: 228); **დალდე** (ფშ.) „კლდეში შეზნეპილი ადგილი, სადაც ნადირი დაწვება ან თოვლი შერჩება“ (ქეგლი III 1953: 488); **ბორო** (რაჭ.) „დიდი მთა, მიყრუებული ადგილი მთაში“ (ლლონტი 1974: 81); **ნაური** (ქიზ.) „მთებს შუა ან სერზე სიგრძივ ჩაღრმავებული ადგილი (ხეობაზე უფრო პატარა)“ (ქეგლი V 1958: 1382); **კეტამი** (ფშ.) „კლდის ქიმი“ (ლლონტი, 1974, 282); სვანურში კლდის თავზე იტყვიან **კოჯიმ თხტომ**. **კოჯიმ თხტომეი** მეს ხაზ „კლდის თავზე თოვლი დევს“ (ჩვენი მასალიდან); **კინწუხი** (ფშ.) „წვერი, წვეტი, კენწერო“ (ქეგლი IV 1955: 1222); **კინწრიხი** (მოხ.) „თხემი, წვერი მთისა, კლდისა“ (ლლონტი 1974: 292); **ღაწვი** (ხევს.) „კლდიანი ადგილი“ (ქეგლი VII 1962: 406); **კოდმე** (გურ.) „მთის კონცხი, გორის ფერდობი, გვერდობი“ (ქეგლი IV 1955: 1258); **კუჭულა** (ხევს.) „მთის წვერი“: არ ეშვებიან ღრუბელნი მაღლის ჭიუხის წვერსაო, ჭიუხის **კუჭულაზედა** სინდიურისზე წევსაო (იქვე: 1432).

ქართული ენის დიალექტებში დასტურდება აგრეთვე „მთის“ სახეობათა აღმნიშვნელი სახელები: **ქანჩახი** (ფშ., თუშ., ქიზ.) „ბუჩქნარი, ბუჩქით ან ტყით დაფარული კლდიანი ადგილი“ (ქეგლი VII 1962: 254); **გრანჩხი** (ქიზ.) „ღრანტე, კლდე“ (ქეგლი IV 1955: 1366; ფოჩხუა 1987: 89); **კაწაპანია** (რაჭ.) „მაღალი აღმართი“ (ქეგლი IV 1955: 1109); **ბრეჟი** (იმერ.) „პატარა გორაკი – ბეჟი“ (ქეგლი I 1950: 1131); **წრიაპი** (ზემო იმერ.) „ციცაბო; ციცაბო კლდე“ (ქეგლი VIII 1964: 1172); **კარწახი** (გურ.) „დიდი აღმართი“ (ქეგლი IV 1962: 1089); **კარჩხალი** „კარჩხალი მთა“ (გურ.) – კლდოვანი, ტიტველა მთა (ქეგლი IV 1962: 1088); **ღრიანკელი**

(იმერ., გურ.) „კლდოვანი ვიწრო და ღრმა ხეობა, ხრამი“, მაგ., აბდუშაჰილმა გზის სიმოკლის გულისათვის ისეთ **ღრიანკელში** შეიყვანა ჯარი, რომ გამლა არ შეიძლებოდა და საძრაობა აღარ ჰქონდათო; კაცო, **ღრიანკელში** გვყრიან, კისერს გვტეხენ (ქეგლი VII 1962: 475); **დაყაშებული** (ფშ.) „დამსკდარი (კლდე, მთა)“, მაგ., რაც ერთი იყო, იგივე მეორე: იგივე სალი მკერდი **დაყაშებული** და შიგადაშიგ დახვესებული (ქეგლი III 1953: 203).

§6. „მთა-კლდის“ აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში

ცნობილია, რომ ტერმინი „იდიომი“ მომდინარეობს ბერძნული სიტყვიდან *idioma*, რაც თავისებურებას ნიშნავს. ამჟამად ამ ტერმინით აღინიშნება ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა ერთი ტიპი.

იდიომი შეიცავს ორ კომპონენტს მაინც, რომლებიც ცოცხალი სიტყვებია. იდიომის გვერდით არსებობს მისი ომონიმური თავისუფალი შესატყვისებიც. მაგ., „კოვზის ნაცარში ჩავარდნა“ შეიძლება გამოვიყენოთ როგორც თავისუფალი შესიტყვება (როდესაც გვინდა აღვნიშნოთ კოვზის ნაცარში ჩავარდნის რეალური ფაქტი) ან როგორც იდიომი – მნიშვნელობით: მარცხის განცდა, წამოწყებული საქმის ჩაშლა, იმედის გაცრუება (ონიანი 1966: 6). იდიომები მზა ფორმით არსებობენ ენაში და ბირითადად ერთნაირად მეორდებიან მეტყველებაში. თავისუფალ შესიტყვებასთან მას აერთიანებს აგებულება, მაგრამ განასხვავებს მნიშვნელობა (იქვე: 7).

აღსანიშნავია, რომ „მთა-კლდის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა და იძებნა იდიომებშიც. ყველაზე ხშირად გვხვდება „მთა-ბარის გასწორება“ – ყველას და ყველაფრის გათანაბრება: ლაპარაკობდნენ, კანონები დაიბეჭდაო, რომ ვეღარც სცემსო, ვეღარც ნამუსს შეურცხვენსო; ერთი სიტყვითა **მთა** და **ბარი** გასწორდაო; ქვეყანას ვინ

შესცვლისო, მთა და ხარი ვის გაუსწორებია მარტოკა, ჩემმა შვილმა რომ გაასწოროსო (ქეგლი IV 1955: 258).

ასევე ხშირად დასტურდება „ცხრა მთას იქით“ – ძალიან შორს: ცხრა მთას იქით ხომ არ მისტუმრებ, რომ მაგოდენა ბარგ-ბარხანას თან მატან; ცხრა მთას იქითაც, თუკი ფეხი დადგა ნადირმა, იგი გუმანით მიუხვდება, ვით გულთმისანი (ქეგლი IV 1955: 258).

მთა გვხვდება შემდეგ ფრაზეოლოგიურ ერთეულებშიც: მთა და ხარი, მთა და ველი „მთელი ქვეყანა“; ამ მთის, იმ მთის; იმ მთისა და ამ ხარისა „ესეც და ისიც; აქაური და იქაური; სხვადასხვა; ყველაფერი“ (ქეგლი V 1958: 246).

ამრიგად, „მთა-კლდის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა დაიყო რამდენიმე თემატურ ჯგუფად: ა) უშუალოდ „მთისა“ თუ „კლდის“ აღმნიშვნელი სახელები; ბ) „მთა-კლდის“ სხვადასხვა სახეობათა გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები; გ) „მთა-კლდის“ ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები; დ) „მთა-კლდესთან“ მდებარეობიექტების გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები. აღნიშნული ტიპის სახელები ასევე გამოიყო ქართული ენის დიალექტებში. „მთა“ დადასტურდა იდიომებშიც.

აღსანიშნავია, რომ გაანალიზებული მასალის ერთი დიდი ნაწილი საერთოქართველური წარმომავლობისაა.

თავი II

„ბარის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში

„ბარის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში ასევე რამდენიმე თემატურ ჯგუფად დაიყო: ა) უშუალოდ „მიწა-ბარის“ გამომხატველი სახელები; ბ) „მიწა-ბარის“ სახეობათა (თუ თვისების) აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები; გ) „მიწის“ ნაწილების გამომხატველი სახელები; დ) „მიწა-ვაკესთან“ დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს; ე) „მიწა-ბარის“ მდებარეობის აღმნიშვნელი სახელები; ვ) დასახლებული პუნქტის გამომხატველი გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელები.

გამოიყო „ბარის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართული ენის დიალექტებშიც. წარმოდგენილია, აგრეთვე – „მიწა-ბარის“ აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში.

§1. უშუალოდ „მიწა-ბარის“ გამომხატველი სახელები

ამ თემატურ ჯგუფში შეტანილია ის სახელები, რომლებიც უშუალოდ „ბარსა“ თუ „მიწას“ გამოხატავენ. ასეთებია:

ბარი „დაბლობი, ვაკიანი ადგილი, ჩვეულებრივ, დასახლებული და სახნავმიწებიანი (ქეგლი I 1950: 973); **ბარი** „ცხელი ქვეყანა, ცხელი ადგილი“ (საბა 1991: 96). „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ **ბარი** ასეა განმარტებული: „მთათაშუა დადაბლებული ადგილი, მოიცავს ვაკე-დაბლობსა და მიმდებარე მთისწინეთს. მაგ., კოლხეთის **ბარი** მოიცავს „კოლხეთის დაბლობს კავკასიონისა და მესხეთის ქედის მთისწინეებითურთ“ (ქსე 1977: 209).

სვანურში გვაქვს **ბარ** ფორმა: **ბარს** ლიხნი ანბინან „**ბარში** ხვნა დაიწყო“ (ჩვენი მასალებიდან). ძვ. ქართულში **ბარი** „ველოანი-ი“, „ღელე“, ვაკე: ქუეყანამ მთამ და ბარი, ქუეყანამ მთოანი და ველოანი (აბულაძე 1997: 29).

მაგალითები: მიყვარს მთებიდან ნათქრიალები **ხარში** ნიაღვრის ღვართა გალობა (ლეონიძე 1980: 79); ნიავეი შესწყვეტს აბუტუტებას, ძილს მიეცემა **ხარი** და ველი (გალაკტიონი 1965: 57); და ენგურს ზათქით მიაქვს **ხარისკენ** მათი პირველი უბიწოება (აბაშიძე 1990: 108).

მიწა „დედამიწის მყარი ზედაპირი, მიწა – ქვეყნის ნაწილი“ (საბა 1991: 487). „**მიწა**“ – ნიადაგი, მტვერი: და არა იყო მიწად ფრიად (აბულაძე 1973: 253). „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ კვითხულობთ: **მიწა** „როგორც წარმოების საშუალება, შრომის პროცესის აუცილებელი მატერიალური წინამძღვარი, მისი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნივთობრივი ფაქტორი. **მიწა** მთავარი წარმოების საშუალებაა სახალხო მეურნეობის ზოგიერთ დარგში, უწინარეს ყოვლისა კი სოფლისა და სამეურნეო დარგში. **მიწის**, როგორც წარმოების საშუალების, ძირითადი თვისებაა მისი ნაყოფიერება, რომელიც ეკონომიური თვალსაზრისით ნიშნავს ადამიანისათვის აუცილებელი მცენარეული პროდუქტების კვლავ-წარმოების უნარისა და მეცხოველეობის განვითარებისათვის საჭირო პირობების შექმნას. მიწის ნაყოფიერება დამოკიდებულია მასში არსებულ საკვებ ნივთიერებათა რაოდენობაზე, ნიადაგის სტრუქტურასა და სხვა ბიოლოგიურ და კლიმატურ ფაქტორებზე. **მიწის** სპეციფიკა ის არის, რომ იგი ერთდროულად შრომის საგანიცაა და შრომის საშუალებაც. როცა წარმოების პროცესი მიმართულია ნიადაგის დამუშავებისაკენ ან გადიდებას გულისხმობს, მაშინ **მიწა** შრომის საგანია. მეორე მხრით, **მიწა** სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ტექნოლოგიური საფუძველი და პირობაა – ამ შემთხვევაში იგი შრომის საშუალებაა“ (ქსე 1984: 34).

მაგალითები: კვიცი ერთი შეხტა, აიბრიზა, ქალს სადავე წაართვა და მერცხალივით გაეკრა **მიწას!** (ქეგელი V 1958: 503); ბანაკს მიღმა კი **მიწას** ხნავს გლეხი, **მიწას** ხნავს ერთი, ორი, მესამე! (კალანდაძე 1985: 192).

ხშირად „მიწა“ და „მიწა-წყალი“ გვხვდება მშობლიური ქვეყნის აღსანიშნავად: შენს **მიწა-წყალს**, მზეს და მთვარეს, ვუმღერ, მარად სანუკვართა (აბაშიძე 1990: 38); მწუხრი ეფინა გულს და გონებას, ჩემი **მიწა-წყლის** ჰაერი მაკლდა! (კალანდაძე 1985: 32); მტერს უტევდა კავკასიის მაღალ მთებთან, განა მტარვალს **მიწის** გოჯი მისცა (იქვე: 71); გიორგის აგონდებოდა თავისი ქვეყანა, თავისი **მიწა**; მშობლიურო ჩემო **მიწავ**, შენს საყვარელ სახელს ვფიცავ... (გალაკტიონი 2011: 189).

ქართველები **მიწას** თან ატარებდნენ მშობლიური ქვეყნის სიმბოლოდ: **მიწას** გულში ჩაიკრავდა ქართლელი თუ კახელი... (ასათიანი 1997: 34).

მიწა სამარის მნიშვნელობითაც დასტურდება: და როცა **მიწას** მივებარები, ნაჯაფარი და ტანდაკორძილი (ნიშნიანიძე 1984: 5); მე კი მიმილე მოსასვენებლად, **შავო მიწავ!** (ქეგლი V 1958: 503).

მიწის მსაზღვრელებად გვხვდება: **სევდიანი, შიშნაჭამი, მხურვალე** და სხვა. მაგ.: და განფენილა **მხურვალე მიწა** და განფენილან **მხურვალე** ცანი (კალანდაძე 1985: 197); შენ **ძველ მიწაზე** პირველი გაჩნდი და მიიზიდე მაღლა, მაღლა დაფნა და ნაძვი... (იქვე: 32); ეს **შიშნაჭამი მიწა** ლულლულებს და მოდის შიში (ნიშნიანიძე 1991: 357); წინ მიიწევ და ხმაურობ, გლვიძავს, საქართველოს **სევდიანო მიწავ** (გალაკტიონი 1989: 46).

ხშირად „მიწა“ „ცასთან“ ერთად დასტურდება წინადადებებში: ყაყაჩო ჩანს **ცის** და **მიწის** სიცილში... გავიმარჯვეთ, ჭიაჭია მაია (კალანდაძე 1985: 52); იხსნება პირი **ცისა** და **მიწის** და თავის შველაც არ მოგინდება (აბაშიძე 1990: 22).

მეგრულში გვაქვს **დიხა | დება** ვარიანტები (ქაჯაია I: 477). ი. ყიფშიძე **მიწას** ასე განმარტავს: **დიხა, დება** земля, место. **დიხაზხო** – სოფელი ქუთაისში (ყიფშიძე 1994: 227). პ. ჭარაიასთან: **მიწა** „დიხა-მიწა“, „თიხა ადგილი“ (ჭარაია 1998: 59); სვანურში დასტურდება: **გიმ** (-იმ, -არ ზს., ლნტ. **გვმარ ზს.**, -არ ლმზ.) – **მიწა**

(თოფურია, ქალდანი 2000: 172). მ. ჩუხუა აღნიშნავს: სვან. **-დიჭ**, ნა-**დიჭ** ზს. – , ნა-**დიჭ** ლშხ. | „საზღაური“. ქართ. **თიჭა** ← ***დიჭა** „თიხა“; ზან. **დიხა** | **დეხა** „მიწა“; ნა | ნა- სადერივაციო პრეფიქსია სვანურში (ნა-ბოზ „საღამო“, ბაზი „ამაღამ“, ნა-ზემ „ზომა, ოდენობა“, ზომ- „გაზომვა“...). ძირად გამოყოფილი **დიჭ** იგივეა, რაც ქართული **თიჭა**, ზან. **დიხა**. ე. ი. ნა-**დიჭ** – საზღაური ← ეტ. „სამიწე, მიწისა, ნამიწი“. სქართვ. ***დიჭა**-ა „მიწა, თიხა“ ← ქართ. **თიჭა** : ზან. **დიხა** : სვან. **დიჭ** ← ***დიჭა** (ჩუხუა 2002-2003: 93).

მეგრულში: ბერგი **დიხას** ვადიჩირთენია (ვემოჩირთუნია) „თოხი მიწას არ დასცილდებაო“ (ხალხური სიბრძნე 1994: 19); გეტხორუ **დიხა** „ამოთხარა მიწა“ (ქაჯაია I: 477); ნთხორალ **დიხას** ქინახუნეს „გათხრილ მიწაში კი ჩააჯინეს“ (იქვე: 477); **დიხაში** ენარჩქინა ვორეთ, **დიხათ** ბარსებენტ „მიწის გაჩენილები ვართ, მიწით ვარსებობთ“ (იქვე: 477); **დიხას** დომთხორია იშოვა, უწუ „მიწაში დამმარხეო იქეთო, უთხრა“ (ხუბუა 1937: 239); მუკო თექ ქემორთუნი, არძაქ ართო **დიხას** ქაშაცუ „როგორც კი მოვიდა, ყველა ერთად მიწაზე დაეცა“ (იქვე: 162); ეშე ცა დო გიმე **დიხა**, სოლეთინი ვამანტინე „ზევით ცა და ქვევით მიწა, ვერსად ვერ გავიქცევი“ (იქვე: 320); სო **დიხაშა** ოკო იბდე, ვა მაგორე ბინაქენი! „რა მიწაში უნდა წავიდე, ვერ ვიპოვე ბინა!“ (იქვე: 361); ეშელე ართ ენწერ **დიხაშა** „ავიდა ერთ ეწერ მიწაზე“ (იქვე: 109); მილით ბარეფი დო დოთხორით **დიხაჟა** „მოიტანეთ ბარები და ამოთხარეთ მიწაო“ (იქვე: 117); ვარა **დიხას** დითხორით, დო ვარა ამსერი თაქ გორჩქინდით „ან მიწაში დაიმარხეთ, ანდა ამ საღამოს აქ გაჩნდით“ (იქვე: 15); ეშე ცა დო გიმე **დიხა**, მუ მილუ დო მუსუ ილა „ზევით ცა და ქვევით მიწა, რა მაქვს და რას წაიღებ“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 43); **დიხა** შიილებე ორდასინი „მიწა შეიძლება იყოს“ (ქაჯაია I: 477).

მეგრულში **დიხა** „ადგილის“ მნიშვნელობითაც დასტურდება: თექი ქამხვადუა ართ **დიხასია** „ეს შემომხვდა ერთ ადგილასო“ (ქაჯაია II: 477).

სვანურში: გიმიჲ კიშხ დემე ხოგა „მიწაზე ფეხი არ დაუდ-
გამს“; ეჯ ჟონ ჩჷნდგჷთანე, ერე გიმს ი მეგჷმს იმ ოხწურე „ისე
დაიტირა, რომ მიწასა და ხეს ცრემლი 'დ'ადინა“ (თოფურია,
ქალდანი 2000: 172).

§2. „მიწა-ბარის“ სახეობათა (თუ თვისების) აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები

„ბარი“ თუ „მიწა“ სხვადასხვა სახის შეიძლება იყოს (ვაკე,
ველი, ტყე, მინდორი, ყანა და სხვა).

ვაკე „სწორი, გაშლილი, უმთაგორაკო ადგილი“ (ქეგლი IV
1955: 11); ვაკე „ხმელეთის ზედაპირის, ზღვისა და ოკეანის ფსკე-
რის რელიეფის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მორფოგრაფიული ერ-
თეული, რომლისთვისაც დამახასიათებელია სიმაღლეების მცირე
ცვალებადობა და სუსტი დახრილობა. პირობითად ხმელეთზე
200 მ-ზე დაბლა მდებარე ვაკეს დაბლობს უწოდებენ (მაგ. კოლ-
ხეთის დაბლობი)“ (ქსე IV: 274). ძვ. ქართულში ვაკე „ველი, ბა-
რი“: „იყო საცხოვარი მრავალი... ვაკესა“ (აბულაძე 1997: 153).

მაგალითები: გავიარეთ ხევი, უკან დავტოვეთ გორაკები და
ვაკეზე გავედით (კლდიაშვილი 1955: 266); ჩვენ წინ ვაკე გადა-
შლილიყო, რომლის ბოლოში აკარის მთების გრეხილი იწყებოდა
(ფორჩხიძე 1986: 23).

გვაქვს „გავაკებული“ ფორმაც (ვნებიანი გვარის მიმღეობა),
რაც ნიშნავს „ვაკედ ქვეული“: რამოდენიმე მინდორზე გავაკებუ-
ლი იყო (ქეგლი II 1951: 494).

ქან. ზენ-ი ვაკე равнина, მეგრ. რ-ზენ-ი; ქართ. —. ბრინჯი დუ-
ზღულეფეს ხაჩქუმან (ჩქუ ზენი-თი ბუწუმელთ; ზენის ხაჩქუმან
ბრინჯი) || ბრინჯს ვაკე ადგილებში თესავენ (ჩვენ „ზენ“-საც ვიტყ-
ვით; „ზენ“-ზე თესვენ ბრინჯს)... ზენ-ი ერთი იმ სახელთაგანია,

რომელსაც გამოდევნის საფრთხე მოელის ნასესხები სიტყვისაგან. ნ. მარს ათინურზე მითითებით მოჰყავს **ზენი**, მაგრამ ეს სახელი არქაბულშიდაც არაა გადაშენებული. სოფლის სახელი **ჯგირთაი ზენი** მოწმობს, რომ ეს სიტყვა ჭანურში ისევე იყო მკვიდრი, როგორც მეგრულში. ამ უკანასკნელში განვითარებულია თავკიდური **-რ**. ქართულში ეს ფუძე არ ჩანს (ჩიქობავა 1938: 186).

მეგრული: ჩქიმი სოფელსი **რზეონა** არდგილეფჲე „ჩემს სოფელში **ვაკე** ადგილებია“; **რზეონაშა** გოვფაჩით კარავი „**ვაკეზე** გავმალეთ კარავი“ (ჩვენი მასალებიდან). ლაზური: ნოღედიტი **დუზი** მენ „ნოღედიც **ვაკე** არის“ (ასათიანი 1974: 41-41); არ **დუზი** მეი ტუ დო, აქ ქოდოვინჯიაფ, ფთქვი „ერთი **ვაკე** ადგილი იყო და აქ დავიძინებო, ვთქვი“ (იქვე: 32-33).

სვანურში **ნაკს** (-ჰმ, -ჰრ ზს., -იშ, -არ ლშხ, -ჰრ ლნტ.) „**ვაკე**“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 611).

მაგალითები: ჟერბ ამიშ ლაზობ ხოჩა **ნაკ** ჰდგის ხჷთხელნა (ბქ.) „ორბი ამის შესაჰმელად თურმე კარგ **ვაკე** ადგილს ეძებდა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 611); ლაჩახჷ **ნაკისგა** ლი „სამოვრები **ვაკეშია**“.

ველი „დიდ ფართობზე გადამლილი უტყეო ვაკე, ჩვეულებრივ, ბალახიანი – დიდი მინდორი“ (ქეგლი IV 1955: 43). „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ **ველი** ასეა განმარტებული: ტრამალი, მცენარეულობის ტიპი, რომელიც შედგება მრავალი ყინვაგამძლე მრავალწლოვანი ბალახოვანი ფიტოცენოზებისაგან. ფართოდ არის გავრცელებული ზომიერად მშრალი ჰავის პირობებში შავმიწა და წაბლა ნიადაგებზე. მცენარეულ საფარში ჭარბობს მკვრივკორდოვანი მარცვლოვანი მცენარეები, ხანმოკლე განვითარების ერთწლოვანები (ეფემერები) და ბოლქვიანი თუ ფესურიანი მრავალწლოვანები (ეფემეროიდები), რომელთაც ვეგეტაცია ადრე გაზაფხულზე ან შემოდგომაზე ეწყებათ. აქა-იქ გვხვდება ბუჩქები, ხავსები, მღიერები, ხმელეთის წყალმცენარე-

ები, სოკოები... ისინი გადაჭიმულია ქვეყნის ევროპულ და აზიურ ნაწილში, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ, მდინარე ობამდე. განარჩევენ მდელს, ტიპობრივსა და გაუდაბნოებულ ველებს, რომლებიც ერთმანეთს ცვლიან ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. რუსეთში **ველებს** სტეპებს უწოდებენ. უნგრეთში – პუშტებს, ჩრდ. ამერიკაში – პრერიებს. **ველებს** დიდი ფართობი უკავია აგრეთვე კავკასიაში, წინა და შუა აზიაში. საქართველოში ის მეტწილად აღმოსავლეთ საქართველოს ვაკეებზე, მთისწინა კალთებსა და სამხრეთ მთიანეთშია გავრცელებული. ამის მიხედვით არის ბარისა და მთიანეთის **ველები**; მათ მრავალ ფორმაციას შორის მთავარია უროიანი, წივანიანი, ვაციწვერიანი, ნაირბალახოვან-მარცვლოვანი და სხვ. ჩვენში ველები ბევრგან მეორეული წარმოშობისაა. ასეთია, მაგალითად, ჯავახეთის **ველები**, რომლებიც ტყის მოსპობის შედეგად არის წარმოქმნილი, შირაქისა და გარეჯის **ველები**, რომლებიც ხშირად ნათელი ტყის განადგურების შედეგია. ამჟამად მთისა და ბარის **ველების** დიდ ნაწილს ამუშაებენ სასოფლო-სამეურნეო კულტურებისათვის. იყენებენ სამოვრად და სათიბად“ (ქსე 1979: 348).

ბვ. ქართულში **ველი** განიმარტება, როგორც – „მინდორი“, „ჭალა“: მოისრა ველობი; მოისრა ნაგები და ველი (აბულაძე 1973: 156).

მაგალითები: წავიდეთ ერთად, **ველებში** გიგდი! ვერ მოვიგონე ქვეყნად არტისტი, ქარის სადარი (გალაკტიონი 1965: 23); როცა ნამიან **ველზე** გავივილი, ნამი ბალღივით მართობს, მახარებს (კალანდაძე 1985: 24); ხმით საამურით მჰყრობი გულთა ვუმღერი **ველებს** (კალანდაძე 1986: 17); სველდება **ველი**, გადაცელილი, ვხედავ სიმიდის დაულვაშებას (მაჭავარიანი 1985: 212); დავესწრათ როს გაზაფხულსა, **ველსა** ვსხდეთ მწვანით შემკულსა (ჭავჭავაძე 1975: 32); სად **ველნი** ფერით ზურმუხტნი, ნაზადა აღმწვანდებიან (ორბელიანი 1975: 24).

პოეზიაში „ველის“ მსაზღვრელებად დასტურდება: **მდუმარე**,

უხმო, შორეული და სხვა, მაგალითად: ალერსთა უხვი და **უხმო ველი** დამფარავს ნისლთა წამოსასხამით (გალაკტიონი 1965: 94); ცისკრებ აანთებს **მდუმარე ველთა** ნათელი შენი, დასული გრძნებით (კალანდაძე 1985: 94); დუმს მკვდარ დუმილით **ველი ვრცელში** – არ ვლენან გზადა მგზავრნი სოფლისა (იქვე: 29); ქუხვით გადმომაქანნი მრისხანეთ მდინარეთა, ჰრწყვენ და განაპოხებენ **შორეულთა ველებთა** (ჭავჭავაძე 1975: 104); და **გაზაფხულის ველი** მოლია, ის სიცოცხლისთვის იბრძოლებს ისევ (გალაკტიონი 1965: 202).

„ველი“ კომპოზიციის ერთ-ერთ კომპონენტადაც დასტურდება, როგორიც არის **ტყე-ველი, მიწდორ-ველი** და სხვა. სვეტიცხოვლიდან შეხედავ **ტყე-ველს**, ძვირფასი ქვებით მოოჭვილ ჭადში (გალაკტიონი 1965: 448); მალე ფერგადამოლილი ამწვანდება **ტყე-ველი** (იქვე: 44); ლურჯი ბურუსით ინთქმებოდა ხშირი **ტყე-ველი** (იქვე: 55); სიზმრად ვნახე **მიწდორ-ველი**, სულ ლაევარდის ფერისანი (ნიშნიანიძე 1991: 18).

გვაქვს „ველიანი“ ფორმაც, რომელიც აღნიშნავს იმ ადგილს, სადაც ველია; ველებიანი, ველიანი (ქეგლი IV 1955: 431).

გ. კლიმოვი აღნიშნავს: wel – „поле“: груз. wel – „поле“, мегр. we(1)- может восходить к периоду грузинского языкового единства. Основа часто встречается в наиболее древних памятниках грузинского языка (განვედ წელად, выйди в поле). Одна из характерных грузинско-зап.кавказского изоглось терминологии земледелия (Климов 1964: 83); **ველი** ***ტალ/ტელ**- (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 193). მეგრულში გვაქვს **ვეი; ვეი** – **ველი**, მიწდორი (ქარაია 1997: 66); სვანურში – **უჟლყ**. მეგრ.: **ვეიშა** მემიუნს ჩხუ „ველზე მიმყავს ძროხა“; სვან.: **უჟლყის-გა** მეგმარ ლგგხ „ველზე ხეები დგას“ (ჩვენი მასალებიდან).

მიწდორი „სწორი და ბალახიანი ადგილი“ (ქეგლი V 1958: 414); სულხან-საბას „მიწდორი“ ასე აქვს განმარტებული: **ასპარე-ზი**, სომხურად სტადიონს ჰქვია, ხოლო ქართულად მიწდორსა, რომელ არს მეიდანნი (საბა 1991: 70). **მიწდორი** – ველი: ივლტოდა

იგი **მინდორსა** მას შამბოანსა (აბულაძე 1973: 248).

მაგალითები: დანამება **მინდვრად** შროშანი ციურ ცრემლითა, თოვლივით თეთრი (კალანდაძე 1985: 20); ასე თუ ჩურჩულებს ელისეს **მინდორი**, ასე თუ შრიალებს, თუ ასე ნაზია (იქვე: 47); ჰხედავს, რომ დაბლა **მინდორზე** მზე მოდის, მოექანება (ვაჟა 1990: 473).

პოეზიაში „მინდორი“ სხვადასხვაგვარად არის დანახული. იგი შეიძლება იყოს: **კრელი**, **ლურჯი**, **მწვანე**, **მტრისგან გათქერილი** და სხვა. მაგალითები: ამა ყვავილთა **კრელთა მინდორზე** უზარმაზარი შრიალებს ცაცხვი (კალანდაძე 1985: 294); თეთრი ყვავილი **ლურჯ მინდორზე** დაჯდება როკვით (იქვე: 69); ამ მინდვრებს, **მტრებისგან** ათასჯერ **გათქერილს**, ზვრებისთვის რა მზე და რა საზრდო ჰქონიათ (აბაშიძე 1991: 59).

„მინდორი“ გვხვდება თხზულ სახელებშიც: ამ მშვენიერ **მინდორ-ველზე** რა ნაირი ფერებია?! ყაყაჩოსა სიწითლითა ყანა დაუმშვენებია (კალანდაძე 1985: 62); დაზამთრებული ზეცა, **ტყე-მინდორი** და ჭალა (იქვე: 273); ვარ იმ ქვეყნიდან, სადაც მთანი დგანან შიშველნი, სად **ველ-მინდორი** არის მწირი და გვალვიანი (მაჭავარიანი 1985: 412).

დასტურდება „გამინდვრებული“ ფორმაც (ვნებითი გვარის მიმღეობა), რაც ნიშნავს „მინდვრად ქცეულს“: დავეწიე კაკლებქვემ **გამინდვრებულზე** და მივაძახე (ქეგლი II 1951: 496).

მეგრულშიც დასტურდება **მინდორი** ფორმა: გეურცგნი, ქიმერთე დიდ **მინდორიშა** „მიდის, მივიდა დიდ **მინდორზე**“ (ხუბუა 1937: 286); ბოლოს გიშელე ართი დიდი **მინდორიშა** „ბოლოს გავიდა ერთ დიდ **მინდორზე**“ (იქვე: 148); ჟირ ჩიჩიქ გეგუთიშ (ბანძამ) **მინდორც** ვეგინტირუა „ორი გლახაკი გეგუთის (ბანძის) **მინდორზე** ვერ დაეტიაო“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 117); შარას ქიშეხვადეს ხოლო ართ კოჩქ – ქიგერე **მინდორს** დო ქუჯინე ირიათო ჰაერს „გზაზე შეხვდათ ერთი კაცი – დგას **მინდორში** და

იყურება ჰაერში“ (ხუბუა 1937: 567). **მინდორი** ლაზურშიც დას-
ტურდება: ედო **მინდორის** იმგარტეენ „ჰოდა **მინდორში** ტიროდა
თურმე“ (ასათიანი 1974: 150-152). სვანურში გვაქვს **მინდჷერ**
ფორმა, **მინდორ**, **მინდერ** ბქ., (-იმ; -ალ) ლმზ. **მინდორი** (თოფუ-
რია, ქაღდან 2000: 571).

ყანა 1. „თავთავიანი კულტურის (ხორბლის, ქერის და მისთ.)
ნათესი“. 2. კუთხ. (იმერ. გურ.) სიმინდის ნათესი (ქეგლი VII
1962: 505). ილ. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“
ყანა „ველია“. **ყანა** „ველი“, „აგარაკი“: ესე არს ადგილი საყანუ-
რი, გინა სავენაჲ, გინა დაბა (საბა 1991: 38).

ჟან. ყონ-ა | ცონ-ა | მონ-ა – ყანა, пашня; მეგრ. **ყვან-ა. ყონაში**
იგზალუ, **ყონა** კაი ტუ „**ყანაში** წავიდა“. **ყანა** (ე. ი. ნათესი) კარგი
იყო“... ლაზური: **ყონას** პწალდუფთ „**ყანას** ვწალავ“; სორტი?
ყონაში ბორტი... „სად იყავი? **ყანაში** ვიყავი“; **ყონას** დოხაჩქუ „**ყანა**
დაამუშავა“... გოილუ ხოლო **ყონა** „დაიარა კიდევ **ყანა**“; **ყონათი**
ბიტურთ, ლივარდითი ბიტურთ „**ყანასაც** ვიტყვით, ლივარდისაც
ვიტყვით“; არ **მონა** ქებუჯოფი სალიხას „ერთი **ყანა** გამოვართვი
სალიხას“... **ყან-** ფუძის კანონზომიერი შესატყვისია **ყონ-**. ამ უკა-
ნასკნელის ვარიანტია **ყონ-** | **მონ-** **ყონ-**ისაგან მიღებული მეგრუ-
ლი **ყვან-ო** ვა-დ დაშლით. -ა დეტერმინანტი სუფიქსის გამარტი-
ვებული სახე უნდა იყოს. ჰანურში ეს სიტყვა ნათესსაც აღნიშ-
ნავს და ადგილსაც, სადაც ეს ნათესი მოიპოვება. ძვ. ქართ. **ყანა**
„მიწას“ ნიშნავდა („ქუეყანა – ზე-ცა“). ახალ ქართულში პურეუ-
ლის ნათესს აღნიშნავს – მარტოოდენ პურის ნათესს აღმოსავ-
ლეთ საქართველოში (ჩიქობავა 1938: 139).

ზ. სარჯველაძე და ჰ. ფენრიხიც აღნიშნავენ, რომ **ყან-ა** ფუ-
ძეს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული **ყონ-ა** (<***ყონ-ა**;
ყვან-ა/ყუნ-ა < **ყონ-ა**) და ლაზური **ყონა** (**ყონა/მონ-ა** < **ყონ-ა**). შე-
სატყვისობა ქართ. ა : მეგრ. ა : ლაზ. ა აუსლაუტში კანონზომიე-
რია (სარჯველაძე, ფენრიხი 2000: 530).

მაგალითები: დათვები შემოგვიჩნდა, **ყანები** გათქერილა... წამოხტა მაჭახელით მიუხტა კატერინა (ნიშნინიძე 1991: 30); სალორიიდან სცემდა ქარი მესხეთის **ყანებს** (იქვე: 138); გაწოლილა მხარე ლეკის და შრიალი ისმის **ყანის** (გალაკტიონი 1965: 297); **ყანებში** სადღაც ატირდა ღაღღა... ძირს, ძირს ეშვება მოხუცი მუხა (იქვე: 49); ჯეჯილში ჩაიშრილა თვალგახელილმა **ყანამა**, მთით მობერილმა ნიავმა, ნარგიზის იავნანამა (კალანდაძე 1985: 19).

მეგრულში: თუნთის დაპენჯებული თუნთი მეუსარგელუდუ შხვამ **ჯვანაშა** „დათვი დაპატიუებულ დათვს სხვის **ყანაში** მიათრევდაო“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 55); **ჯვანაში** მინჯექ მუთ უწუნი თინა ხოლო ქეჩუ „**ყანის** პატრონმა რაც უთხრა, იგივე მოუყვა“ (ხუბუა 1937: 25); მუმა მუკურე **ჯვანას** ხაჩქუნს „მამა დგას **ყანაში** თოხნის (იქვე: 138); მაჟია დღას მიდართეს ომუშებუმა **ჯვანაშა** „მეორე დღეს წავიდნენ სამუშაოდ **ყანაში**“ (იქვე: 284); პაპა დო ბოშიქ მაჟია დღას მიდართეს ომუშებუმა **ჯვანაშა** „ბაბუა და ბიჭი მეორე დღეს წავიდნენ სამუშაოდ **ყანაში** (იქვე: 283); ლაზურში: დო ბაბუმუში ხოჯი ოქთაფტუ **ყონას** „და მამამისი **ყანაში** აბრუნებდა ხარებს“ (ასათიანი 1937: 92-93).

„ყანა“ გვხვდება კომპოზიტებშიც: მინდვრები, მთები და **ზღვა-ყანები** შხეხე ელვარებს, ნამებით სველი (გალაკტიონი 1965: 100).

ლილო „აჭრელებული მინდორი, ადგილი“: სად მქონდა მოცალეხანი, **ლილოში** ვხტოდი, ვგალობდი; მან ცხენი ტყის პირად **ლილო** მინდორზე კარებთან მიაგდო (ქეგლი IV 1955: 1564).

ტრამალი „ბალახით დაფარული ვრცელი ვაკე ადგილი, ველი, მინდორი“ (ქეგლი VI 1960: 1031). სულხან-საბა ორბელიანი **ტრამალს** ასე განმარტავს: ტრამალი ესე არს გრძელი და ვრცელი ნაყოფიერი მინდორი ვაკე, ხოლო მინდორი არს ფორო ადგილი, რომელსა თურქნი მეიდანს უკმოხენ; ხოლო ველი არს უტყეო ვაკე თუ გვერდობა დიდი და ვრცელი, მინდორი (საბა 1993: 143).

ბაქანი „მოსწორებულ-მოვაკებული ადგილი“ (ქეგლი I 1950:

996); სულხან-საბა ორბელიანი **ბაქანს** ასე განმარტავს: „კლდეში მცირე ვაკე“ (იქვე). „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ აღნიშნულია, რომ „ბაქანი“ არის „კონტინენტების ძირითადი სტრუქტურული ელემენტი“ (ქსე II: 235).

ტყე „მეტ-ნაკლებად ვრცელი ფართობი, ხეებით დაფარული; მცენარეული საფარის ერთ-ერთი ძირითადი ტიპი“ (ქეგლი VI 1960: 1366). „ტყე“ დასტურდება ძვ. ქართულშიც: შეშქამდეს, ვითარცა თივასა, ტყესა (აბულაძე 1973: 414). **ტყე** არის „გეოგრაფიული ლანდშაფტის შემადგენელი ნაწილი, იმ ხეების, ბუჩქებისა და ბალახების, აგრეთვე ცხოველებისა და მიკროორგანიზმების ერთობლიობა, რომლებიც თავიანთი განვითარების პროცესში ურთიერთდაკავშირებულნი არიან ბიოლოგიურად და ახდენენ ზეგავლენას როგორც ერთმანეთზე, ისე გარემოზე“ (ქსე 1986: 84-85).

გ. კლიმოვი აღნიშნავს, რომ რუს. **tge** "лес", მეგრ. **tga** "трава", "лес"; чан. **pla** "трава", "шиповник"; სვან. **tgen** "деревяшка", "палка" идет, по видимому, из общекартвельской эпохи (Климов 1964: 185).

მაგალითები: იმ დარდად ჩემს გულს ხშირად სწოლია **ტყეთა** მსუბუქი მელანქოლია (გალაკტიონი 1965: 80); და მტერს იმნაირად დაჰყივლა, **ტყეები** დაიფურცლა, მინდვრები გადახმა (ნიშნიანიძე 1984: 99); მინდვრის ბოლოს, **ტყის** პირას აყოლებული საცალფეხო გზა ეგულებოდა (ქიაჩელი 1965: 109); **ტყეში** კი არა, სწორ გზაზედაც მხარი აექცეოდა (იქვე: 34); ერთხელ ცა გაწყრა და ქარიშხალი **ტყეში** აქა-იქ ტოვებდა კუნძულს (ნიშნიანიძე 1991: 190); მთაში – **ტყე** დანაბინდები, **ტყეში** – ქორბუდა ირმები... (კალანდაძე 1985: 11); დარჩათ **ტყე** და სიჩუმე, ხეზე მღერის შროშანი (ლეონიძე 1980: 40).

„ტყის“ მსაზღვრელებად ხშირად გვხვდება: **უდაბური, შიშის-მგერელი, გამოხელილი, ჩონჩხიანი, მდუმარე** და სხვა. მაგალითად: ტბას დასცქერის **მდუმარე ტყე** მოდარაჯე ჩამიჩუმის (გალაკტიონი 1965: 406); შეშლილი სახეების **ჩონჩხიანი ტყეებით**

უსულდგმულო დღეები რბიან, მიიჩქარიან! (იქვე: 71); როგორ ირხევა **გაძარცვული ტყე**... შემოდგომის დღე, შემოდგომის დღე (იქვე: 48); **სამშობლოს ტყეში** მიცდიან მგლები, – ოცი წელია, მე ვარ სულ მგლებში (ლეონიძე 1991: 140); აქ ზვინები იმდენია, **ტყეს** მიაგავს **გამოხელილს** (ნიშნიანიძე 1991: 40); ირგვლივ ცხოვრება ირევა **ტყესავით შიშის მგვრელი** (იქვე: 144); **უდაბურს ტყეში** დაძრწის მარტორქა... ქარი გუგუნებს ქვაბის კართან თავგანწირული (კალანდაძე 1985: 23); **გარინდებული ტყე** ფიქრობს, არ ვიცი – რას? (გალაკტიონი 1965: 173); **თეთრი ტყეების** მიმყვება გუნდი და კვლავ მარტო ვარ მე ჩემს წინაშე (იქვე: 88).

„**ჰან. ტკ-ობ** – დამალვა, მიპარება; მეგრ. **ტყ-ობ** – *скрываться, подкрадываться*; ქართ. **ტყ-ე**: მა სქანი არაბაში თუდო **დოპტკობუ!** „მე შენი ურმის ქვეშ **დავიმალები**“; მთუთი არაბაში თუდე **დოტკობინუ** „დათვი ურმის ქვეშ **დამალა**“... ჰანური და მეგრული ერთმანეთს მიჰყვება: ფუძის აგებულებაცა და მნიშვნელობაც ერთნაირია... ქართულში შესაბამისი ძირის მქონე ზმნა არა გვაქვს, მაგრამ შეიძლება მივუთითოთ იმ სახელზე, რომელიც **ჰან. და მეგრ. ზემოხსენებულ ზმნის ძირს წარმოადგენს: ესაა ტყ-ე... ტყობუნ || ტკობუნ** ნიშნავს „ტყეშია“. აქედან იმალება... (მერე ეპარება)“ (ჩიქობავა 1938: 323).

ზ. სარგველაძე და ჰ. ფენრიხი აღნიშნავენ, რომ ქართ. **ტყე-**ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრ. **ტყა-**, ლაზური **ტკა-** (სარგველაძე, ფენრიხი 2000: 445).

მაგალითები: მეგრ. **ტყაშა** ვემშერთუ, რადგანს დიდი მანგარი **ტყა** ორდუ „**ტყეში** არ შეისვლებოდა, რადგან დიდი მაგარი **ტყე** იყო (ხუბუა 1937: 2); მიდართ ბოშიქ დო **ტყას** ქიმთიტყობჲ „წავიდა ბიჭი და **ტყეში** დაიმალა“ (იქვე: 95); **ტყაშა** ქიმერთესგნი, ქოძირეს ართი დიდი ჰყონი „**ტყეში** რომ მივიდნენ, ნახეს ერთი დიდი ხე“ (იქვე: 3); მიდართ ბოშიქ დო **ტყას** ქიმთიტყობჲ, თეურე დუჰყჲ ჯინა „წავიდა ბიჭი და **ტყეში** დაიმალა, იქიდან დაუწყო ყუ-

რება“ (ზუბუა 1937: 95); ცხენქ ფაშატი ქვდაშქე გორჩქინდჷ ტყას გერი, ტურა, თუნთიქ „ცხენმა ფაშატი გააჩინა, გაჩნდა ტყეში მგელი, ტურა და დათვი“ (იქვე: 190); მიდეჯუნჷ მეფაიტონექ ძღაბი დო ქიმთიტუ ტყას „წაიყვანა მეფაიტონემ გოგო და დატოვა ტყეში“; ეშმელი გოწაუყონი დო დადიშა ვიგზალი „ვირი გამოვართვი და ტყეში წავედი“ (ასათიანი 1974: 28-30); დადის ქიგმუი დოჰვი დო მა ეშელითენ ქომუღია „ტყეში ნახშირი დაწვი და ამ ვირით მოიტანეო“ (იქვე: 28-30); ართელი ჩქვა ოხორჯა დადიშა იდეენში, მთუთიქ ოჰოფენ „ერთი ქალი (დედაკაცი), ტყეში რომ წასულა, დათვს დაუჰამია“ (იქვე: 96-97). სვანურში: ბეფშ ცხეკს ბასყ ანზორე „ბავშვი ტყეში მარწყვს აგროვებს (ჩვენი მასალებიდან).

ჰანურში მ-ტკ-ურ-ი | მ-ტკ-უ-ი | მ-ტკ-ორ-ი || მ-ტკ-ო-ი ნიშნავს „ტყიურს“, „ველურს“. „მ-ტკ-ურ-ი და მ-ტკ-ორ-ი ხმოვნებს შორის რ-ს დაკარგვით ვიღებთ მ-ტკ-უ-ი და მ-ტკ-ო-ი-ს... ძირეულია ტკ ← ტყ, რაც ქართულში მოგვეპოვება. მეგრულში -არ სუფიქსი გვაქვს საატრიბუტივო, ჰანურში ურ და -ორ (-ურ- ← -ორ-). თავკიდური მ- ფონეტიკური დანართია. ქართულში ტყე-ფუძისაგან ატრიბუტივი არ იწარმოება. მტკურ-ი | მტკორ-ი ატრიბუტივმა შეგვინახა ტყ-ე ფუძე ჰანურში; თვით სუბსტანტივი (მ-ტკ-ა) უკვე აღარ ჩანს (ჩიქობავა 1938: 248).

მეგრულში გვაქვს შემდეგი ფორმებიც: ტყაჩუ „ტყის მცველი“, ტყაჩუ ← ტყაში ჩუალა. მუაჩქიმს ტყაჩუეფი მეურდუ ტყაშა „მამაჩემს ტყის მცველები ჰყავდა (უდგა) ტყეში“ (ქაჯაია III: 44); ტყალამ-ი „ტყიანი“: ვართ მენწყერი იეღაფუ ტყალამ არდგილც „არც მენწყერი იქნება ტყიან ადგილას“ (იქვე: 42); ტყალონ-ი „ტყიანი ადგილი; ბურქნარი“: მუკე-მუკე გვალეფი რე, ტყალონი... „გარშემო მთებია, ტყიანი“ (იქვე: 44).

ამავე თემატურ ჯგუფში განვიხილავთ შემდეგ ლექსიკურ ერთეულებს: გზა, გზაჯვარედინი, გზატკეცილი, შარა.

გზა (მეგრ. შარა, სვან შუკუ), ზოლი, გაყვანილი დედამიწის

ზედაპირზე, **გზა** აგრეთვე ნიშნავს მგზავრობას. **გზა** გვხვდება ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში: ვრცელ არს **გზამ** მ. 7,13 (ხანმ.); ღმერთმან, რომლისათვის დაშუერით და მოხუედით აქა, მან წარჰმართნა **გზავნამ** თქუენი შინ-**გ** 36. მგზავრ იტყოდა (მ. 20,17).

ქართული **გზ-** ძირის კანონზომიერი ფონემური შესატყვისი არის წარმოდგენილი მეგრულის **ო-რზ-ოლ-** ფუძეში, რომელიც ქართული **სა-გზ-ალ-** ფუძის ზუსტი ექვივალენტია. თავკიდური **გ** თანხმოვნის ანლაუტში დაკარგვის შედეგად არის მიღებული **ზ-ა** („გზა“). მრავლობითი რიცხვის ფორმაში (**გზა-ლ-ეფ-ი** „გზები“) **ლ** მეორეული ფონეტიკური ჩანასახია. ფუძე რომ ***გზ-ალ-** ყოფილიყო, მეგრულში მის შესატყვისად ***ზ-ოლ-** (<***გზ-ოლ-**) გვექნებოდა და არა **ზ-ა**. ქართულ **ა-ს** მეგრულში ბოლოკიდურა პოზიციამი კანონზომიერად შეესატყვისება **ა**.

ლაზურში ***გზ-ა** ფუძეს კანონზომიერად შეესატყვისება **გზ-ა**. **გზ-ა-ლ** (ლ ფონეტიკური ჩანართია), ის გვხვდება როგორც სახელურ, ისე ზმნურ დერივატებში.

სვანურში ***გზ-** კომპლექსის გამარტივების შედეგად **ზ-** მივიღეთ. **გ-ს** დაკარგვის საკონჰენსაციოდ წინამავალი ხმოვანი დაგრძელდა (შდრ. ქართ. თქუ-მა : სვან. ლრ-ქჷ-ისგ; ქართ. ვლთ-ობ-ა : სვან. ნწ-თ-ი „ნაწილი“).

ქართული **გზ-ა** და ლაზური **გზ-ა** ერთმანეთს **გ.** როზენმა დაუკავშირა. ქართული, მეგრული და ლაზური სახელური და ზმნური ფორმები **ა**. ცაგარელმა და ი. ყიფშიძემ შეაპირისპირეს. სვანური ეკვივალენტი კლიმოვმა გამოავლინა. აღსადგენია ***გზ-** არქეტიპი (სარჯველაძე, ფენრიხი 2000: 145).

გზა ხშირად გვხვდება გადატანითი მნიშვნელობით: **გზა** „გამოსავალი“ (მიაგნო ერთგვარ **გზას** კვლევისას; მეტი რა **გზა** ჰქონდა); **გზა** „გეზი“ (ვერ მიმასწავლი კუდიგორის **გზას**?; **გზა** მშვიდობისა „მშვიდობა“; **გზას** გაუდგა „გაემგზავრა“; **გზა** მოუჭრა

„გზა გადაუჭრა, შეაჩერა“; შუა **გზაზე** გაჩერდა „დაწყებული საქმე ვერ დაამთავრა“; **გზიდან** ჩამოიცილა „თავიდან მოიცილა“; ცხოვრების **გზა** „განვლილი ცხოვრების ხანა“; **გზას** დააყენებს „სწორ მიმართულებას მისცემს“ და სხვა. ძველ ქართულში **გზა** „სავალი“; **გზად-ყოფა** „გაცილება“, **გზისაზიარი** „მოგზაური“ (აბულაძე 1973: 93).

გზაჯვარედინი „ადგილი, სადაც გზები იყოფა“: იდგა გვადი გზაჯვარედინზე და იმაზე ფიქრობდა, თუ საით წასულიყო“ (ქეგლი II 1951: 1449).

გზატკეცილი „ხრემით მოფენილი, დატკეპნილი, ან ასფალტირებული გზა“ (ქეგლი II 1951: 1450).

შარა „იგივეა, რაც გზატკეცილი“: **შარაზე** ურემი მძიმედ მიჭრიალებს. საინტერესოა, რომ უსაქმოდ მოსიარულეს, მოყიალეს ეწოდება „შარახვეტია“: მეზობლები შარახვეტიას უწოდებდნენ (ქეგლი VII 1962: 626).

„მიწა-ბარის“ სახეობებთან დაკავშირებული ლექსიკის ერთი ნაწილი უშუალოდ „მიწის“ თვისებაზე, მის შემადგენლობასა და სხვადასხვა ტიპზე მიგვანიშნებს. ამ მხრივ საინტერესოა **ენერი** ფორმა, რომელიც საერთო სახელია ნიადაგის სხვადასხვა ტიპისა. მასში იგულისხმება ნაირსახიანი ნიადაგები (ქეგლი III 1953: 1511). „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ **ენერი** განიმარტება, როგორც **ნიადაგი**, მყავე ნიადაგის ტიპი. ვითარდება ჩარეცხვითი წყლის რეჟიმის პირობებში, როდესაც მოსული ნალექი ჭარბობს აორთქლებას. **ენერი ნიადაგი** გავრცელებულია ძირითადად ტაიგის ზონაში. საქართველოში გვხვდება ტენიან სუბტროპიკულ ზონაში, – სუბტროპიკული ენერი ნიადაგების სახით. ტენიანი ჰავა იწვევს ჰუმისის ჭარბმჟავიანობას, ხსნის მას, ამავე დროს ნიადაგის მინერალური ნაწილი ძლიერ გამოირეცხება (ქსე 1979: 259). მაგალითად, უკან დაგვრჩა ყვირილას ხეობა, ჩქარი ძირულა, მიწაწითელი **ენერი** (კლდიაშვილი 1955: 640). **ენერი** „ისლო-

ვან-გვიმროვანი ტყე, ველოვანი“, „მწირი, უნაყოფო მიწა“, „საქართველოს ზოგ კუთხეში უწოდებენ ბურჭით, ისლით... დაფარულ დაბლობ ადგილს“ (ქეგლი III 1953: 1511).

მეგრულში გვაქვს **ენწერი** ფორმა: **ენწერც** წგმოდგე ხუბეგი როკი „**ენწერში** დგას ბერხენი როკი“ (ქაჯაია I: 554); სქანი ქომონჯი ოკო რდას, მახინკეფიში ეკმაქუნე, მალებერი **ენწერიში** „შენი ქმარი უნდა იყოს... ქურდების უკან მიმყოლი, **ენწრის** შემომვლელი (იქვე: 554); სქანი საქომონჯე კოჩქ ოკო იდას **ენწერეფი** „შენმა საქმრო კაცმა უნდა იაროს **ენწერებში**“ (იქვე: 554).

სვანურში „ენწერის“ მნიშვნელობით გამოიყენება **ლეგუმერ** ფორმა: **ლეგუმერ** გიმეი მამგვემ ანდრი „**ენწერ** მიწაზე არაფერი მოდის“.

კორდი „უნამუშევრო მიწა“; ბალახიანი მიწის ნაკვეთი, რომელიც წლების მანძილზე არ დამუშავებულა (ქეგლი IV 1955: 456). ძვ. ქართულში **კორდ-ი** „ოკერი“: იყვნეს... ვითარცა კუვები კორდსა ზედა ველსა (აბულაძე 1973: 201).

ჭანურშიც გვაქვს „კორდი“: ფაცხი-ნა ვა ულუტას, ბერგიში ყუთე **კორდი** დოტახუფან. **კორდი** ვატახან-ნა, გომალუჩეთინი იყვენ „თუ ფაცხი არა აქვს, თოხის ყუით დაამტვრევენ ბელტს“. ამ მაგალითში **კორდი** იხმარება ბელტის მნიშვნელობით. ართაშნული **გოროხ-ის** ადგილას. **კორდ** იგივეა, რაც ქართული იმავე სახეობის სიტყვა. მნიშვნელობის მხრივ არის ერთგვარი სხვაობა (თუმცა ქართულშიც ეს სიტყვა ყველგან ერთსა და იმავეს არ ნიშნავს) (ჩიქობავა 1938: 140).

მაგალითები: უმვირფასესი იყო ზაფხული, – ვარ **კორდზე** თქვენიტ დასახლებული (ლებანიძე 1987: 262); ამ სამარხ **კორდზე** რა დაკარგე, რა გიპოვნია (იქვე: 344); რა სიწყნარა? მთვლემარე **კორდზე** მე შევაყენე დაღლილი ცხენი (გალაკტიონი 1965: 61).

„მიწის“ თვისებასა თუ სახეობაზე მიგვანიშნებს აგრეთვე შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: **ხრიატი** ძვ. „ქვანარევი სახნა-

ვი მიწა“ (ქეგლი VIII: 1457); წყნად ძვ. „მკლე და ცუდი მიწა“ (იქვე: 1065); დიხაშხო „უნაყოფო, მწირი მიწა“, „მიწა, დახეთქილი და ავად გამოგვალული“ (ქეგლი III 1953: 1200). მეგრულში დიხაშხოს აღმნიშვნელია შხუანა. შხუანა „ყამირი მიწა, დიდი ხნის დაუმუშავებელი ნაყოფიერი მიწა, კაპეტი“ (ჭარაია 1997: 154); მწირი „უნაყოფო, მოუსავლიანი მწირი ნიადაგი, მწირი მინდორი“; სვანურში ფხეკ (-იშ, -არ, ლშხ., -ჰრ ლნტ.) „მწირი – კლდოვანი (ადგილი)“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 772); ლაგაზი „ტალახი ძნელად გამოსარეცხელი“, „ნოტიო თიხნარი ნიადაგი“ (ქეგლი IV 1955: 1457); ზიცი „ხსნარი მარილების შემცველი ნიადაგი, მლაშე ნიადაგი“. საბას განმარტებით, ზიცი ისეთ ნიადაგს ეწოდებოდა, სადაც სიმლაშით ნაყოფი არ იქმნების. ძვ. ქართულში ზიცი-ი „მარილოვანი“, „მლაშე“ შექმნა ქუეყანაჲ ნაყოფიერი ზიცად (აბულაძე 1997: 32); ფხვიერი „წვრილი, ერთმანეთთან დაუკავშირებელი ნაწილებისაგან შემდგარი მიწა“ (ქეგლი VII 1962: 229); თიხნარი „ქვიშანარევი თიხა“ (ქეგლი IV 1955: 461).

§3. „მიწის“ ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები

მოპოვებული მასალის მიხედვით გამოიყო „მიწა-ბარის“ ნაწილების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულებიც. ესენია:

ნიადაგი „დედამიწის ქერქის ზედა, ფხვიერი ნაწილი, რომელიც შექმნილია ქანების ბიოსფეროს, ჰავის, რელიეფისა და ხნოვანების ერთობლივი მოქმედების შედეგად“ (ქსე VII 1962: 401). **ნიადაგთან** დაკავშირებით გასათვალისწინებელია მ. ჩუხუას მოსაზრება: სვან. რადჰ ბქ., რადჰ ლშხ. „ნოყიერი“; ქართ. ნიადაგ-ი, ზან. –; სვანური ნ → რ პროცესს გამოაჩენს: ნია → | რა პრეფიქსად გამოიყოფა ნია- პრეფიქსისათვის შდრ. გურ. ნია-გავი (← გავ-ს) „გვარი, ნაირი“, ნია-ღვარ-ი, შდრ. ღვარ-ი და ღვარ-ა...);

ს.-ქართვ. *ნ(ი)ა-დაგ- „ნოყიერი, ნიადაგი“ → ქართ. ნია-დაგ-ი : სვან. რა-დჷგ | რა-დაგ ← *ნა-დაგ (ჩუხუა 2000-2003: 188).

ბელტი „მიწის მონაკვეთი, ჩვეულებრივ ბარით ან სახნისით მოჭრილი“ (ქეგლი I 1950: 1030); **ჯგჷმა** „მიწის ფენა“ (ქეგლი VIII 1964: 1575); **ნეშომჰალა** „ტყის მიწა | ნიადაგის შემადგენელი ნაწილი, რომელიც წარმოქმნილია მცენარეებისა და ცხოველების ლპობისაგან (ქეგლი V 1958: 1479).

§4. „მიწა-ვაკესთან“ დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს

„მიწა-ვაკესთან“ დაკავშირებული ლექსიკის მცირე ნაწილი უშუალოდ მიწის ფორმაზე, მის დაქანებასა თუ ჩაღრმავებაზე მიგვანიშნებს. ამ მხრივ საინტერესოა შემდეგი ლექსიკური ერთეულები:

აღმართი „დაქანებული ადგილი – ქვევიდან მაყურებლის თვალსაზრისით“. ძვ. ქართულში **აღმართ-ი** „აქანება“: დავით აღვიდოდა აღმართსა მას ზეთისხილისასა (აბულაძე 1997: 15). მეგრულში **აღმართის** აღსანიშნავად დასტურდება **ეკმოხონი | ეკოხონი** (ჭარაია 1997: 65; ქაჯაია I: 540). „სვან. კჷჩ | კაჩ „აღმართი“, ა-კჩ-ე (ყო-ხ-კჷჩ) ზს., ა-კჩ-ენ-ი ლშხ., ა-კჷჩ-ე ლნტ. „აღმართავს, შეაყენებს“, ი-კჷჩ-ი „წარიმართება“, ლგ-კჩ-ე ზს., ლშხ., ლგ-კჷჩ-ე „ზეაწეული, ამართული“; ქართ. კეც- „კეცვა“, კეც-ავ-ს; ზან. კგჩ- | კიჩ – „კეცვა“. სვანურში სიტყვის მნიშვნელობა დავიწროებულია – კეცვა → აკეცვა → აღმართვა | აღმართი. სვანური მონაცემები ისტორიული ფუძის გახმოვანების თვალსაზრისითაც არის მნიშვნელოვანი (კაჩ- → კჷჩ-). ქართული კეც მიღებულია *კაც- არქეტიპისაგან (შდრ. ჰარ- → | ჰერ- „ჰრა, დაჰრა“, ზან. ჰკორ-). ს.-ქართვ. *კაც- „კეცვა“ → ქართ. კეც. : ზან. კგჩ | კიჩ ← *კოჩ. სვან. კჷჩ | ← კაჩ (ჩუხუა 2000-2003: 121).

თანამედროვე ქართულში **აღმართი** დასტურდება როგორც პირდაპირი, ისე გადატანითი მნიშვნელობით: შედამდა, კაცი შეუყვა **აღმართს**, გაბრუებული ხმების თილისმით (ნიშნიანიძე 1991: 232); **აღმართი** და დაღმართიო, არც ერთია წაღმართიო (ქეგლი I 1950: 761); **აღმართი** ამოირბინე, დაღმართი ჩამოირბინე (ხალხ. სიბრძნე 1994: 42). მეგრული: **ეკობონს** დიკობონი მოუენსია „**აღმართს** დაღმართი მოჰყვება“ (ქაჯაია I: 465); **ეკობონს** ეკირული, დიკობონს დიკირული „**აღმართი** ამოირბინე, დაღმართი ჩამოირბინე“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 42). ლაზურში გვაქვს **ემთო-გემთი** „აღმართ-დაღმართი“ (ასათიანი 1974: 112-113); ჩქიმი ოხოი **ემთის** დგინ „ჩემი სახლი **აღმართზე** დგას“.

ამრევი ძვ. „ვაკესა რა მცირე აღმართობა შეეტყობოდეს, უწოდენ ამრეცს“. მცირე **აღმართი** (საბ. დამრევი) (ქეგლი I 1950: 452).

დაღმართი „ქვევითკენ დაქანებული ადგილი, თავდაღმართი“ (ქეგლი III 1953: 1933). ძვ. ქართ. **დაღმართ** „ქვევით“; „თავდაღმა“: დიდძალი წყალი იგი **დაღმართ...** შეუძრავ არს (აბულაძე 1997: 129). სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაში“ **დაღმართი** ასე განიმარტება: „ესე **დაღმართიცა** აღმართისა წინააღმდეგ განიყოფების, რამეთუ ვაკესა რა რადობა შეეტყობოდეს, წამრევი ეწოდების და უნამეტნავესსა მისსა – დამრევი, და მისსა უმეტესს(ა) – ჩამრევი და მასზედ მეტსა – ჩაღმართი მის(ს)ა უმწელესსა – დაღმართი და სრულიად მწელსა ციცაბო; ზემოთ მხრიდამ ქვემოთ მომავალსა ეწოდების დაღმა, ხოლო მაღლით დაბლა მომავალს(ა) ჩაღმა“ (საბა 1991: 206).

მეგრულში **დაღმართის** აღსანიშნავად გვაქვს **გიმოხოზა** (ქარაია 1997: 50), აგრეთვე **დიკობონა** (ქაჯაია 2002: 465).

ლაზურში: კარვანი მეტკორეს, **ამაშა** ძეის მეტკორეს „ბუკი დააგდეს, **დაღმართ** ადგილას დააგდეს“ (ასათიანი 1974: 33-34); დიდო გემთუმანი **იგი** ტუ „ძალიან **დაღმართი** ადგილი იყო“ (ასათიანი 1974: 29-31).

ქართულში დასტურდება **დაღმართის** სხვადასხვა სახეობის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები: **დათაგვევებული** „და-ხრილი, დაქანებული“ (ქეგლი III 1953: 318); **დამრეცი** „მოდაღმართო“ (საბა, 1991: 194); **დაქანება** „თანდათანობით დახრილი“; **ქანობი** „დაღმართი, დაქანებული ადგილი, რომელიც სიგრძივ ჩადის, მაგრამ ხეობას არ წარმოადგენს“ (ქეგლი VII 1962: 1464).

ფერდობი „დაფერდებული ადგილი – გვერდობი“ (ქეგლი VII 1962: 68). მელიორაციაში არხის, კაშხლის, მიწაყრილის დახრილი ზედაპირი. არხის გვერდობის დაფერდება შეიძლება სხვადასხვანაირი იყოს. დაფერდებას განსაზღვრავს გრუნტის შედგენილობა, წყლის მოძრაობის სიჩქარე, მიწის სამუშაოთა მოცულობა, მიწისმთხრელი მანქანების ტიპები და სხვ. (ქსე 1985: 262).

მაგალითები: გახედავ **ფერდობს**, გახედავ ტყეს, გახედავ დაბლობს – გარინდებულა ყველაფერი (მაჭავარიანი 1985: 157); წყალგალმა გავედით და **ფერდობზე** გაკვალულ ბილიკს შევუდექით (შენგელაია 1968: 99); მზე შეეფინა დელის გაღმა აღმართულ **ფერდობს** (მაჭავარიანი 1985: 258).

ფერდობი შეიძლება იყოს „თანდათან დაქანებული“, „კლდიანი“ და სხვა, მაგალითად: **ჩინღვლიანი** (ქართლ.) „კლდიანი ან გორაკიანი ფერდობი“ (ქეგლი VIII 1964: 509); **ჩორახიანი** (ქართლ.) „ფერდობი, სადაც ტყე გაჩეხილია“ (ფოჩხუა 1987: 88).

მეგრულში „ფერდობის“ მნიშვნელობით დასტურდება **ალაფერდა** (კარაია 1997: 35; ქაჯაია I: 179). არსებობს პარალელური ფორმებიც, მაგ.: **კურკუცია** „კონუსისებური ადგილი – ფერდობი“ (ქაჯაია II: 141); **ლაბა** „ფერდობი“ (იქვე: 177); **კიდა**, **კიდალა**, **კვდალა** „ფერდობი“ (იქვე: 136). მაგალითები: ჯიკიმ სკა **ლაბას** ოკო ინახუნუენი, წანქ ოკო ვემიას **„გორის ფუტკარი ფერდობზე“** უნდა დადგა (ცივი ქარი) არ უნდა მოხვდეს“ (იქვე: 177); **კიკე ალაფერდა** არდგილი რდუ „ცოტა **ფერდობი** (ადგილი) იყო“ (ქაჯაია I: 179); **ალაფერდა** არდგილს ძიუთ მეურდი „**დაფერდე**“

ბულ ადგილას ძლივს მივდიოდით“; ალაფერდას გვერგ ჯანგ „ფერდობზე გველი წევს“ (ჩვენი მასალებიდან).

სვანურში ფერდობის აღმნიშვნელია **ტყაბ**. **ტყაბ** (-იშ, ტყაბარ) ბზ. **ლნტ**., ტყაბ (-არ) **ლშბ**. – ფერდობი (თოფურია, ქალდანი, 2000, 721), ასევე **ფელტ** (-იშ, -არ) ზს., **ფელდ** (-არ **ლშბ**. -ალ **ლნტ**.), **ფრლტ** (-არ) ბზ. „ფერდობი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 757). მგზარ **ტყაბს** მარ **ლეკმე** „ხვალ **ფერდობზე** უნდა ვთიბო“ (ფერდობი მაქვს მოსათიბი) (თოფურია, ქალდანი 2000: 721).

ამავე თემატურ ქვეჯგუფშია შეტანილი მიწის „ჩაღრმავება-ამოღრმავებისა“ თუ „ძნელად გასავალობის“ აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები.

ოღრო „ამოღრმავებული ადგილი, – ორმო“ (ქეგლი VI 1960: 88); **ოღრო-ჩოღრო** „უსწორმასწორო ზედაპირი; ზოგან ჩაღრმავებული, ზოგან ამოზურცული ადგილი“ (იქვე: 88); მაგალითად, თუ გამინათეს გზა **ოღრო-ჩოღრო**, თუ გავიგონე მათი ხმა ციდან (აბაშიძე 1990: 37). მეგრულში დასტურდება **ორღო-ჩორღო**: **ორღო-ჩორღო** შარას ულა გამიჭირდუ „**ოღრო-ჩოღრო** გზაზე სვლა გამიჭირდა“, **ორღო-ჩორღო** შარა რე „**ოღრო-ჩოღრო** გზაა“ (ქაჯაია II: 446).

ორმო „მიწაში ამოთხრილი, ამოღრმავებული ადგილი“ (ქეგლი VI 1960: 54). ი. აბულაძესთან „ორმო“ ასეა განმარტებული: „წნარცუ“, „ხრამი“, „თხრილი“, „ორმო“, „მთხრებლი“: შთავარდეს იგი **წნარცუსა** (აბულაძე 1973: 570).

ორმო სხვადასხვაგვარი შეიძლება იყოს: **ხარო** „ღრმა ორმო“: უმგროსმა ძმამ გველს თვალი შეასწრო, მივარდა, მოკლა. გაიტანა და **ხაროში** ჩააგდო; უცებ ჩავარდა ყორანა უზარმაზარ **ხაროში** (ქეგლი VIII 1964: 1345); **ხარო** „ქვითვირის ორმო, ქვის ორმო“ (საბა 1991: 418); **ღრუდო** ბვ. უწყლო ადგილებში წყლის საპოვნელად გათხრილი ღრმა თხრილი, ორმო. **ღრუდო** – ესე არს ორმო და ორმო ამოთხრილი და გამოხვრეტილი წყალთ პოვნისა-

თვის ურწყულთა ადგილთა, რომელსაც სპარსნი ქაპრიზს უწოდებენ, ხოლო მსოფლიონი ღრუდოს უწოდენ მდინარესა კიდეთა წყაროსა, გამომდინარესა კლდის ჯვრელთაგან, ზამთარ თევზთა საბუნაგოსა“ (იქვე: 257); **ხნარცვი** – ძვ. „თხრილი“, „ორმო“: თავი გააგდებინეთ... მოციქულსა, ... სადმე **ხნარცვში** გადააგდეთ! (ქეგლი VIII 1964: 1360); **ამოქვაბული** „ქვაბივით ჩაღრმავებული ადგილი (მიწის ზედაპირზე)“ (ქეგლი I 1950: 417).

მეგრულში დასტურდება **ორომე** ფორმა „ორმოს“ აღსანიშნავად. **ორომე** – ჩაღრმავებული (ბნელი) ადგილი, **ორმო** (ჭარაია 1997: 109). ო. ქაჯაია აღნიშნავს, რომ „ორმოს“ მნიშვნელობით გვხვდება „სამარც“ (ქაჯაია II: 572). ლაზურში გვაქვს „კუი“ ფორმა: ამა სუმ ჯუმა ექ იგზა ლეენან **კუიშა** „ეს სამი ძმა იქ წასულა („წასულან“) **ორმოსკენ**“ (ასათიანი 1974: 55-56); არ დეინი **კუი** ქონაგენ „ერთი ღრმა **ორმო** შეხვედრია“ (იქვე: 46-49); ბაშქაში თოკითენ **კუიშა** ვარ/გილენ „სხვისი თოკით **ორმოში** არ ჩაისვლება“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 203).

§5. „მიწა-ბარის“ მდებარეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები

„მიწა-ბარის“ აღმნიშვნელი ლექსიკის ერთი ნაწილი მის მდებარეობას გამოხატავს. **მიწა** შეიძლება ესაზღვრებოდეს წყალს, მასში (წყალში) იყოს შეჭრილი ნაწილობრივ ან – მთლიანად. აქ გასათვალისწინებელია შემდეგი ლექსიკური ერთეულები:

კუნძული „ხმელეთის ნაწილი, ყოველმხრივ წყლით შემოსაზღვრული“ (ქეგლი IV 1955: 1430); **კუნძული**, **კუნძუნი**: **კუნძულსა** რასმე განყარა იგინი; ბრძანა ექესორია ყოფად უმჟნს **კუნძულსა** (აბულაძე 1973: 205). აღსანიშნავია **კუნძულ-** ფორმისაგან მიღებული შემდეგი სიტყვები: **კუნძულეთი** „კუნძულების წყება,

ერთმანეთს მიყოლებული მრავალი კუნძული“; **კუნძულოვანი** „სადაც კუნძულებია“, კუნძულებით მდიდარი“.

ნახევარკუნძული „ხმელეთის ნაწილი, რომელიც სამი მხრით ზღვით არის შემოსაზღვრული, ხოლო მეოთხე მხრით მატერიკ-თანაა შეერთებული“ (ქეგლი V 1958: 1446).

შეკბეჩილი „ის, რაც შეჭრილია (ზღვაში, მდინარესა თუ მთა-ში)“: სადაც ის შეუღლები თავდება, პატარა **შეკბეჩილი** ვაკესავით მოჩანს; მხოლოდ ამ **შეკბეჩილ** ვაკეზე მოუკიდებიათ ფეხი მცენარეებს (ქეგლი VII 1962: 860).

ნოღა „მდინარის გაყოლებაზე არსებული ნაყოფიერი ადგილი, – სალკი მდელო“ (ქეგლი V 1958: 1514). ქართ. **ნოღ-**, **ნოღ-ა** „დაბალი სილიანი და მსუქანი ადგილი“, **ნოღ-ა** (ტოპონიმი). მეგრ. **ნოღ** – **ნოღ-ა** (ნოღ-ო „მდინარის ტოტი“, „მდინარის ყოფილი კალაპოტი“, **ნოღ-ოხაში**, **ო-ნოღ-ია** (ტოპონიმები); ლაზ. **ნოღ** – **ნოღ-ა** „ნაპირი, დაბლობი“; ქართულ **ნოღ-ა** ფუძეს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული **ნოღ-ა** და ლაზური **ნოღ-ა**; მეგრ. **ნოღ-ო** < **ნოღ-ა** ასიმილაციის შედეგად. გ. კლიმოვმა ქართულ-ლაზური ერთიანობის ხანისათვის აღადგინა ***ნოფა** არქეტიპი (კლიმოვი 1998: 144).

ჭალა „წყლის პირი, ნაყოფიერი, ვაკე ადგილი (ტყიანი ან უტყო) მდინარის პირას“: და შეუპოვრად მოათამაშებს გარემოთვისსა ატეხილ **ჭალებს**. ძველ ქართულში **ჭალა** „ტყე“: სომეხთა მეფე კვრიკე და ძმა მისი სუმბატ შეიპყრეს ქუემის **ჭალას** (აბულაძე 1973: 556); **ჭალაკი** კუნძულია: მეფეთა თარშისათა და **ჭალაკთა** ძლუენი შეწირონ მისა (იქვე: 556). ახალ ქართულში **ჭალაკი** იგივეა, რაც „ჭალა“: დიდი **ჭალაკი** გაკეთდა ჭანდრის ნადგომზე“ (ქეგლი VIII 1964: 1222).

„ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ **ჭალა** შემდეგნაირად განიმარტება: ჭალის ტერასა, ხეობის ძირის ნაწილი, რომელიც წყალდიდობის დროს წყლით იფარება... (ქსე 1987: 379). საინტერესოა, რომ მდინარის მაგარ ქვას გურულ დიალექტში ეწოდება

ჭალანგარი, ხოლო ამ ქვაზე ლესვას – **ჭალანდვრა** „ლესვა ჭალანგარზე“. აქვე აღვნიშნავთ, რომ „**ჭალაფშატა**“ არის ფშატის ჯიშის მცენარე, ეკლიანი ბუჩქი ან ხე, ხოლო „**ჭალეულა**“ რაჭულ დიალექტში ნიშნავს საზაფხულო მსხვილ მსხალს (ქეგელი VIII 1964: 1222).

96. დასახლებული პუნქტის აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები

გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელთა ერთი ნაწილი დასახლებული პუნქტის (ქალაქის, სოფლის, უბნის...) აღმნიშვნელი ერთეულებია, რომლებიც დამოუკიდებელ თემატურ ქვეჯგუფს ქმნიან. ესენია:

დედამიწა – „მიწის სისტემის ცთომილი პლანეტა. მასზე განვითარებულია ორგანული სიცოცხლე და ჩვენ ვცხოვრობთ“ (ქეგელი III 1953: 1119). მზიდან დაშორების მიხედვით „დედამიწა“ მესამე პლანეტაა მზის სისტემაში. იგი დედამიწის ჯგუფის პლანეტებზე (მერკური, ვენერა და მარსი) უფრო დიდია (ქსე III: 442).

მაგალითები: **დედამიწაზე** მზე თუ მოვიდა, შენ ჩემთან მოხვალ, ვიცი ნამდვილად (ჟორჟოლიანი 1974: 93); ბრუნავს, ბრუნავს **დედამიწა**, ბრუნავს, ბრუნავს, ვარსკვლავების კარუსელი, კვეთს კოსმიურ ბურანს (ნიშნიანიძე 1991: 178); იშრიალე დიდო ვერხვო, იგუგუნე **დედამიწავ**! (კალანდაძე 1985: 25).

მხატვრულ ლიტერატურაში **დედამიწის** მსაზღვრელად ვხვდებით შემდეგ ლექსიკურ ერთეულებს: **ახალი**, **ბებერი**, **ყრუ** და სხვა. მაგალითად, მაგრამ გახედავ **ყრუ დედამიწას** და მოიგონებ შენ შენს სატანას (გალაკტიონი 1965: 274); რამდენი ბავშვი შეჰხარის ამ დღეს, რა **ახალია** ეს **დედამიწა** (იქვე: 383); ო, **დედამიწავ**, **მიწავ ბებერო**, **ბებერო**, მაგრამ მაინც მედგარო (თარბა 1984: 36).

ზოგჯერ **დედამიწა** თავად არის მსაზღვრელი: და ჟამთ მტკვე-
რით იფარება წიგნი ცის და დედამიწის (გალაკტიონი 1965: 39).

დედამიწა კომპოზიტის მეორე ნაწილადაც დასტურდება:
გაჰყვება შტორმი გზას უკვე გავლილს, ცა-დედამიწა შეერთვის
დუმილს (კალანდაძე 1985: 370).

მეგრულშიც **დედამიწა** გვაქვს, მაგ.: **დედამიწაშ** გილმალუ და-
პატიჟებული აფუ ჭუკის არძა, მუთ ნადირი ქორე **დედამიწას** „დე-
დამიწის მცხოვრები დაპატიჟებული ჰყავს თავგს ყველა, ვინც ნადი-
რია **დედამიწაზე**“ (ხუბუა 1937: 48).

ქუეყანა – „ფიზიკურ-გეოგრაფიული დარაიონების ერთ-ერთი
უმალესი ტაქსონომიური ერთეული. იგი კონტინენტების ნაწი-
ლია, რომელსაც ახასიათებს ვრცელ ტერიტორიაზე ერთიანი გე-
ოსტრუქტურა (მაგ. ფარები, ბაქნები და სხვა) ან სტრუქტურული
ელემენტების შეთანაწყობა, უახლესი ტექტონური მოძრაობის სა-
ერთო ტენდენცია და ამის შედეგად მაკრორელიეფის ერთგვა-
როვნება (ვრცელი ვაკეები, ზეგნები, მთათა სისტემები და მათი
კომბინაციები, გეოგრაფიული მდებარეობა) განსაზღვრავს ფიზ.
გეოგრ. ქანების, ატმოსფერული პროცესებისა და მაკროკლიმატის
საერთო ნიშნებს (ჰავის კონტინენტურობის ხარისხი და სხვ.),
რის შედეგადაც გეოგრაფიული ზონალურობა სპეციფიკურ ნიშ-
ნებს იძენს (ზონების რიცხვი და მათი განლაგების თავისებურე-
ბანი)“ (ქსე 1986: 519).

ძველ ქართულში **ქუეყანა** არის **კმელი**, **მიწა**, **მხარე**, **მსოფ-**
ლიო, **სოფელი**, **მკვდრობა**, **სამკვდრებელი**, **მამული** (ქუეყანაი შე-
იძრა; ვითარცა გამოვიდეს **კმელად**; განსცეს **მკვდრობისაგან**
თვსისა (აბულაძე 1973: 457). ძველსავე ქართულში დასტურდება
კომპოზიტები: **ქუეყანით-მჭმოზელ-ი** „მიწიდან მომწოდებელი“;
ქუეყანით-შექმნულ-ი „მიწით შექმნილი“; **ქუეყანით-ზოზილ-ი**
„მიწიდან ნაშობი“; **ქუეყანის განზომა** „მიწის აზომვა“; **ქუეყანის-**
მოქმედი-ი „მოქმედი“, მიწის მუშა; **ქუეყანის-მშრომელი** „მიწის

მუშა“; ქუეყანის-საზომელ-ი „მიწის საზომი“; ქუეყანის-მოქმედება „მიწის მოქმედება“ (აბულაძე 1973: 458). სულხან-საბასთან „ქვეყანა“ ასე განიმარტება: ქუეყანა – ქვეყანა (ქუშყანა): ქვეყანა ერთი არს ოთხთა კავშირთაგანი, ჳმელი და გრილი, მძიმე და უძრავი, არამყოფობისაგან ყოფად პირველსა დღესა მოყვანებული ღვთისაგან, ხოლო ქუეყანასა შინა კერძო არს ჯოჯოხეთი და ქვეყანა გარე-შეცულ არს ჰაერისაგან (ჰაერისა მიერ); ხოლო ჰაერი შეცულ არს ეთერისა მიერ და ეთერი შეცულ არს ცითაგან (საბა 1991: 237). ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ „ქვეყანა“, ისევე როგორც ხევი, როგორც მოსახლეობისა და ამ მოსახლეობის მიერ ათვისებული, ეკონომიურად თუ პოლიტიკურად გაერთიანებული ტერიტორიული ერთეული გვიან გაჩნდა. თავდაპირველად ქვეყანა დამოუკიდებლად არც არსებობდა. ქვეყანა ტერიტორიას (მიწას ფიზიკური გაგებით) ნიშნავდა (ბერძენიშვილი 1990: 51).

ლექსემა „ქვეყანა“ თანამედროვე ქართულში მრავლად დასტურდება: სულში, გულში გრძნობა გაქრა, გრძნობა გაქრა, ქვეყანაზე აღარავინ აღარ მიყვარს (კალანდაძე 1985: 35); მოგკლეს უბრალო ბრალითა, ქვეყანა შეარყიესო (გურამიშვილი 1975: 68); მზე იყო მკრთალი, ყურს გიპყრობდა ქვეყანა მთვრალი (ლევანიძე 1987: 245); გიყვარდეს მარად შენი ენა, შენი ქვეყანა, ფაფუკ ლოყებზე დაგეგზნება ჭიაკოკონა (კალანდაძე 1985: 64).

მეგრულში „ქვეყნის“ აღსანიშნავად პარალელური ფორმები დასტურდება: ქეჟანა, ქვეყანა (ჭარაია 1997: 140) || ქიანა, ქიჟანა (ყიფშიძე 1994: 343): ქიანა მივლი დო თიჯგუა კოჩ სოთინ ვა მიძირუ „ქვეყანა მოვიარე და ისეთი კაცი არსად მინახავს“; ღორონქ დამიფარე ჟინი ქიანაში ცხოვრება სუმ თუთაშ ვადათია „ღმერთმა დამიფაროს ზედა ქვეყანაში ცხოვრება სამი თვის ვადითო“ (ზუბუა 1937: 168); ქიმერთე ეფერ ქიანაში, ბაღანეფი ქილაჟაფგნა „მივიდა ისეთ ქვეყანაში, სადაც ბავშვები თამაშობენ“ (იქვე: 128); გერს გერობას აბრალენდესია დო ტურა ქიანას ორცუანდუა

„მგელს მგლობას აბრალეზდნენო და ტურა ქვეყანას აოხრებდაო
(„ცვეთდაო“) (ხალხ. სიბრძნე 1994: 25); თე ქიანა თიში რე, მისგთ
ჯგირი ოსური აშინია „ეს ქვეყანა იმისია, ვინც კარგ ცოლს იშო-
ვისო“ (იქვე: 51).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პარალელურად დასტურდება
„ქეყანა“ ვარიანტი: აჰა, მუა-ჩქიმიია, ათენეფი მიპონი მავა დო ეპ-
კოფი ათეზმა ქეყანავა! „აჰა, მამაჩემო, ესენი მოვიყვანე მე და
ავილე ამდენი ქვეყანა“ (ხუბუა 1937: 127); უკულ დირთვ მუშ მუ-
ანთილიშ ცუდმა, დო ჩებარუ ქეყანაშ უჩამალა „მერე დაბრუნდა
მისი მამამთილის სახლში და ჩაიბარა ქვეყნის უფროსობა“ (იქვე:
104); თენერი ბეკეტი შურო ვარე მეტი ქეყანას მოჰკირილი „ამნა-
ირი ბეკედი სულ არ არის მეტი ქვეყანაში მოჰკირილი“ (იქვე: 90);
დაჰყვ ულა დო მიდართე გალენი ქიანაშა, შორე ადგილიშა მიდართე,
ქალაქიშა „დაიწყო სიარული და წავიდა ქვეყნის გარეთ, შორეულ ად-
გილას, ქალაქში“ (იქვე: 130); ათე ქეყანაშ ხენწეფეს ცუნც ცირა სქუა
„ამ ქვეყნის ხელმწიფეს ჰყავს ერთი ქალიშვილი“ (იქვე: 89).

ლაზურში „ქვეყნის“ მნიშვნელობით გვაქვს დუნია (I დუნია):
ამ დუნიას მითი ვარ გესქიდერენ „ამ ქვეყანას არავინ შერჩენია“
(ხალხ. სიბრძნე 1994: 198); დუნია ნიტას, ქორბს გიტას „ქვეყანა იქ-
ცოდეს, მუცელში ჩადიოდეს“ (იქვე: 212); ამამჰონაი ვორტი, დუნ-
ია გეოქთაპტი „ამის ხელა ვიყავი, ქვეყანას ვატრიალებდი“ (ასა-
თიანი 1974: 118-119); ჩხომი იდეენდო დუნია გუილეენ მზოდას
„თევზი წასულა და ქვეყანა მოუვლია ზღვაში“ (იქვე: 45-47).

სვანურში დასტურდება ქუტყანა (თოფურია, ქალდანი 2000:
788). მაგალითად, იშგენ ქუტყანაისგა დემ ხუიზგი „სხვა ქვეყანაში
ვერ ვიცხოვრებ“; საქართველო ხოჩა ქუტყანა ლი „საქართველო
კარგი ქვეყანაა“ (ჩვენი მასალებიდან).

ზმელეთი „მიწა (ზღვის საპირისპიროდ)“ (ქეგლი VIII 1964:
1479); ძველ ქართულში ჳმელი არის „ქუტყანა“, „ზმელეთი“ (აბუ-
ლაძე 1973: 569), სულხან-საბასთან: ჳმელეთი „ქვეყანა ზღვას

გარდა“ (საბა 1991: 442): ის დამილოცავს ზღვასა და **ხმელეთს** შორეულ ცის ქვეშ (კალანდაძე 1983: 83). სვანურში გვაქვს **ჰმელ, ჰმელეთ(-იშ)** „ხმელეთი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 884).

ქალაქი „დიდი დასახლებული პუნქტი, ჩვეულებრივ ადმინისტრაციული, სამრეწველო, სავაჭრო და კულტურული ცენტრი“ (ქეგლი VII 1962: 243). **ქალაქი** ძვ. ქართულშიც დასტურდება: წარიყვანა იგი... წმიდასა მას **ქალაქსა** (აბულაძე 1973: 451). ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში **ქალაქი** მსხვილი დასახლებული პუნქტია, რომელიც ასრულებს სამრეწველო-საწარმოო, სატრანსპორტო, საორგანიზაციო-სამეურნეო, კულტურულ-პოლიტიკურ, ადმინისტრაციულ ან დასვენებისა და მკურნალობის ორგანიზაციის ფუნქციებს, ქალაქის კატეგორია ადგილობრივ თავისებურებებთან ერთად განისაზღვრება შემდეგი ნიშნების მიხედვით: მოსახლეობის რაოდენობა და საქმიანობა, დასახლებული პუნქტის ეკონომიური და კულტურული მნიშვნელობა. სოფლისგან განსხვავებით ქალაქის მოსახლეობის მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილია ჩაბმული სოფლის მეურნეობაში. ქალაქებს ახასიათებს დასახლების დიდი სიმჭიდროვე და განაშენიანების (ხშირად მრავალსართულიანი) კომპაქტურობა (ქსე 1986: 446).

ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ „ქალაქები არ განიხილება, როგორც ქვეყნის ცენტრი. ქალაქს საზოგადოებრივი ურთიერთობა წარმოშობს, მაგრამ ქალაქის წარმოშობი ეს საზოგადოება გარკვეული ერთეულია ამა თუ იმ ფიზიკურ-გეოგრაფიულ სივრცეზე. აი, ეს საზოგადოება წარმოადგენს **ქვეყანას**, რომლის „ცენტრიც“ არის მისი ქალაქი (ბერძენიშვილი 1990: 135).

სოფელი „უპირატესად გლეხებით დასახლებული პუნქტი“; **სოფელი** „სამთავრო“, „საკარანო“, „მამული“, „ავანი“, „დაბა“, „სოფლივი“, ქვეყანა: ამას ყოველსა ნათესავნი სოფლისანი (სოფლივნი) ეძიებენ“... მიმოიქცეოდა გარემო სოფლებსა ამას... განვიდოდა მისა ყოველი სოფლები ჰურიასტანისაჲ (აბულაძე 1973: 401).

ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში აღნიშნულია, რომ სოფელი დასახლების ერთ-ერთი უძველესი და საყოველთაოდ გავრცელებული ფორმაა. ხალხმრავლობის მიხედვით არჩევენ პატარასა (რამდენიმე კაცი ან კომლი) და დიდ სოფლებს. სოფლების გარეგნული იერი მრავალფეროვანია ქვეყნის განსხვავებული ბუნებრივი პირობებისა და საწარმოო მიმართულებების გამო, მაგრამ მათი საერთო დამახასიათებელი ნიშანია ინდივიდუალური საცხოვრებელი სახლებით განაშენიანების და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების უპირატესი გავრცელება. ურბანიზაციის საყოველთაო გაძლიერებას თან სდევს სოფლების საერთო რაოდენობისა და მოსახლეობის შემცირების ტენდენცია (ქსე 1985: 477). **სოფელი** „სამყარო, მსოფლიო, ძვ. სოფელი, დუნია, გამრგვალი, ცა-ხმელეთი, ქვეყნიერება, ქვეყანა – დედამიწის და სხვა ციური სხეულების ერთიანი სისტემა“ (ფოჩხუა 1987: 57). ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ „**სოფელი** იგივე **ქვეყანაა**, თუმცა სხვადასხვა თვალსაზრისით: ერთია **საბრძანებელი სასუფეველი**, მეორეა **მიწა-წყალი**; პირველში უფლების მომენტია ასახული, მეორეში – ამ უფლების ობიექტი (ბერძენიშვილი 1990: 79). **სოფელი** „**სააქაოს**“, „**ამ ქვეყნის**“ მნიშვნელობითაც დასტურდება: ვაჰ, **სოფელო**, რაშიგან ხარ (რუსთაველი 1987: 186); **სოფელი** იმად არა ღირს, კაცი ნატრობდეს ჟამს გრძელსა (ქართ. მწერლ. საუნგე 2011: 95); მაგრამ რადგანაც კაცნი გვქვიან, შვილნი **სოფლისა**... (იქვე: 195) და სხვა მრავალი.

დაბა „დიდი სოფელი ქალაქის ტიპისა“ (ქეგლი III 1953: 158). ძვ. ქართულში **დაბა** „აგარაკი“, **სოფელი**, **ყანა**: უთხრეს ქალაქსა და **დაბნებსა** (აგარაკებსა); მოჰვლიდა... ქალაქებსა ყოველსა და **დაბნებსა** (აბულაძე 1973: 104). **დაბა** „ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული სსრკ-ში – ქალაქის ტიპის დასახლებული პუნქტი (მუშათა დაბა, საკურორტო დაბა და სხვა). დაბაში სახელმწიფო ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოა სახალხო დეპუტატების სადაბო საბჭო, რომელსაც ირჩევს მოსახლეობა ორ-ნახევარი

წლით. 2. ბველი ქართული ტერმინი დასახლებული პუნქტის – სოფლის (დღევანდელი მნიშვნელობით) აღსანიშნავად. სვანურში მისი (დაბის) აღმნიშვნელი სიტყვა **დჰბ** „ხნულს“ ნიშნავს. ჩანს, თავდაპირველად **დაბა** იხმარებოდა დამუშავებული **მიწის** – სახნავის მნიშვნელობით (ქსე 1978: 324). ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ „სოფელი“ და „დაბა“ ისე დაახლოებიან ერთმანეთს, რომ განსხვავება მათ შორის არც ისე ადვილი იყო თვით ამის დამწერისათვის, ასევე დაემართა „სოფლის“ მიმართ „ქუეყანასაც“, რომელიც წარმოშობით იგივეა, რაც **დაბა**“ (ბერძენიშვილი 1990: 80).

ქართულ **დაბ** ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული **დობ** და სვან. **დჰბ**. მეგრულსა და სვანურ ფორმებს ქართულთან შედარებით განსხვავებული მნიშვნელობა მოეპოვებათ. ქართული და სვანური მასალა შეაპირისპირა ა. შანიძემ. მეგრულის ეკვივალენტი გამოავლინა ვ. თოფურიამ. ***დაბ** არქეტიპი აღადგინა გ. კლიმოვმა.

უბანი „1. ქალაქის ან სოფლის ერთ-ერთი კუთხე, ნაწილი (მთაწმინდის უბანი); 2. განსაზღვრული ნაწილი ფრონტისა (ფრონტის სამი უბანი); 3. გადატ. „დარგი“; „საზოგადოებრივი საქმიანობის გარკვეული სფერო“ (შენებლობის ყველა უბანზე წარმატება მოიპოვეს); 4. „გარკვეული მიზნით გამოყოფილი დასახლებული ტერიტორიული ერთეული“ (საარჩევნო უბანი); 5. „ადმინისტრაციული დაყოფის ან სხვა რაიმე მცირე ერთეული“ (საექიმო უბანი)“ (ქეგლი VI 1960: 1391). ბვ. ქართულში **უბანი** „სავაჭრო“, „ქუჩა“, „მოედანი“, „შარა“: **უბანთაგან** რამ შევიდოან... წარმოტყუენა **უბანნი** მისნი (აბულაძე 1937: 416).

დასახლება „მუდმივი საცხოვრებელი ადგილის მიჩენა; დამკვიდრება, დაბინავება, გადატ. დაოჯახება, ცოლის შერთვა“ (ქეგლი III 1953: 716), ხოლო **დასახლებული პუნქტი** „მოსახლეობის გაერთიანება განაშენიანებულ მიწის ნაკვეთებზე“. **დასახლებული პუნქტის** აუცილებელი პირობაა მისი მუდმივი გამოყენება

სამოსახლოდ. **დასახლებული პუნქტი** „მოსახლეობის გეოგრაფიის ერთ-ერთი ძირითადი კატეგორიაა. მის მრავალგვარობას განსაზღვრავს საერთო სოციალურ-ეკონომიკური პირობები და საწარმოო ძალთა დონე. ამავე დროს **დასახლებული პუნქტის** საერთო სახე, მისი ნაგებობები ასახავს მატერიალური კულტურის ეროვნულ ხასიათს, ხალხის ტრადიციებს. **დასახლებული პუნქტის** ბუნებრივი გარემოცვა გავლენას ახდენს მის მატერიალურ ფორმაზე“ (ქსე 1978: 394).

რაიონი „გეოგრაფიული, ეკონომიური თუ სხვა ნიშნის მიხედვით გამოყოფილი ტერიტორიული ერთეული“ (ქეგლი VI 1960: 358). **რაიონი** „ფიზიკურ-გეოგრაფიული დარაიონების ძირითადი უდაბლესი ტაქსონომიური ერთეული. ზოგი მკვლევარი აიგივებს გეოგრაფიულ ლანდშაფტთან. ტერიტორიის ნაწილი, რომლის უმთავრესი დამახასიათებელი ნიშანია გეოლოგიური აგებულების ერთგვაროვნება, რელიეფის ერთი ტიპის სიჭარბე, ერთიანი ჰავა და ჰიდროთერმული პირობების, ნიადაგებისა და ბიოცენოზების ერთნაირი შეხამება. ფიზიკურ-გეოგრაფიული რაიონი იქმნება ლანდშაფტის სახეების გარკვეული კანონზომიერი შეთანაწყობით, რომელიც მხოლოდ მისთვისაა ნიშანდობლივი და რომლითაც ის განსხვავდება სხვა ტერიტორიისგან. მაგ., შუა კავკასიონის ქვეოლქის ქსნის რაიონში ლანდშაფტის შემდეგი სახეებია შეხამებული: დაბალ და საშუალომთიანი რელიეფის ნეშომპალა-კარბონატულ და ტყის ყომრალ ნიადაგებზე განვითარებული მუხნარ-რცხილნარი; მთა-მდელოს ნიადაგებზე განვითარებული სუბალპური და ალპური მდელოები. მთიან მხარეებში **რაიონი** მოიცავს ლანდშაფტის სიმადლებრივ სარტყლებს“ (ქსე 1984: 204).

§7. „მიწა-ბარის“ გამოჩატველი ლექსიკური ერთეულები ქართული ენის დიალექტებში

„მიწა-ბარის“ აღმნიშვნელი სახელები, ბუნებრივია, ქართული ენის დიალექტებშიც დაიძებნა. ქვემოთ წარმოვადგენთ რამდენიმეს (მოპოვებული მასალის მიხედვით):

თრითინა „თრითინა მიწა“ (იმერ.) „საცა არაფერი მოდის, შეიძლება ჩალა მოვიდეს მარტო“ (ქეგლი IV 1955: 484); **ჩოფი** (თუშ.) „სიციხიანი, ცხელი (ადგილი)“ (ქეგლი VIII 1964: 532); **ხოტხო** (ერწ.) „იგივეა, რაც ნეშომპალა“; **დინდგლი** (ქიზ. „შავი მიწა, ძარღვიანი ლაფი იცის“ (ქეგლი III 1953: 1188); **ფსუარი** (ქართლ.) „წმინდა ამტკერებული მიწა“ (ქეგლი VII 1962 192); **ხუცობი** (რაჭ.) „ჭიანჭველებისაგან ამოტანილი ფხვიერი მიწა“ (ქეგლი I 1950: 1196). **ჩახვაფული** (თუშ.) „ჩადაბლებული (ადგილი)“ (ქეგლი VIII 1964: 471); **ჩინღვლიანი** (ქართლ.) „კლდიანი ან გორაკიანი ფერდობი“ (იქვე: 509); **ჩორახიანი** (ქართლ.) „ფერდობი, სადაც ტყე გაჩეხილია (ფოჩხუა 1987: 88); **ხოფი** (მოხევ.) „ღრმა, ჩაღრმავებული ადგილი“ (ქეგლი VIII 1964: 1499); **ღრუჭუმი** (რაჭ.) „ბუნებრივი ორმოები სათიბში“ (ქეგლი VII 1962: 484); **ღრამბი** (მთიულ.) „პატარა ორმო“; **ღრამბებია**, მანდ ვერ გაივლი! (იქვე: 469); **ხუმურო** (გურ.) „მცირე ხვრელი, გათხრილი ცხოველების მიერ“ (ქეგლი VIII 1964: 1526); **ღურჭუმელა** (გურ.) „პატარა ღრუ“ (ქეგლი VII 1962: 484); **კუსუმი** (რაჭ.) „ძლიერ აქანებული აღმართი“ (ქეგლი IV 1955: 1445).

§8. „მიწა-ბარის“ აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში

„მიწა-ბარის“ აღმნიშვნელი სახელები მრავლად დასტურდება იდიომებში:

მიწასთან გასწორება „განადგურება“: ვინ იცის **მიწასთან გაასწორეს** კიდევაც ქორსატეველას და კვეტარის ციხე-კოშკები (ქეგლი V 1958: 502); ხალხმა **მიწასთან გაასწორა** სასახლე (იქვე: 502); ცოლის მოკვლამ ბახვა ფულავა **მიწასთან გაასწორა** (იქვე: 503); მრავალს უხაროდა ამ მდიდარი კაცის დაცემა და **მიწასთან გასწორება** (იქვე: 503).

მიწის გაბეთქვა „სიკვდილი“, „დაღუპვა“: რატომ იმ დღეს **მიწა არ გამისკდა**, სანამდი თემში წავიდოდი (ქეგლი V 1958: 503); **მიწა რომ გამისკდებოდა** და თან ჩამიტანდეს, ის მირჩევნია ახლა მე (იქვე: 503).

მიწამ ჩაყლაპა თუ ზღვამ „დაიკარგა“: **მიწამ ჩაყლაპა თუ ზღვამ** ჩანთქა ის ანდერძი, ის ჩემი დედის ნაქონი გულისქინძისთავი“ (ქეგლი V 1958: 503).

არ შეგკამოს მიწამ „არ მოკვდე“: **არ შეგკამოს მიწამ!** შენც არ მომიკვდე! (იხმარება უშედეგო მოქმედების გადმოცემისას) (ქეგლი V 1958: 503); მღვდელს... ეძებენ, უძახიან, **შენ არ შეგკამოს მიწამ**, სადაა?! (იქვე: 503).

რა მიწაში ჩავიდე „სად დავიკარგო“: ახლა **რა მიწაში ჩევიდე** (ქეგლი V 1958: 503).

წაიღო შავმა მიწამ „დაიღუპა“: **წაიღო შავმა მიწამ** ჩემი თევდორე (ქეგლი V 1958: 503).

დედამიწამ პირი უყო „უკვალოდ დაიკარგა, გაქრა“: ყოველი კუთხე მოჩხრიკეს, ყველა მალაროსა და ხვრელში ჩაანათეს, გასინჯეს და ყველა გზა-ბილიკი შეჰკრეს, მაგრამ ვერაფერ კვალს ვერ მიაგნეს, თითქო **დედამიწამ უყოფო პირი**, ან მიწის მგელმა ჩანთქა ქალიო (ქეგლი III 1953: 1119).

დედამიწას არ ასცილებია „ძალიან პატარა“: **ჯერ დედამიწას არ ასცილებია**, ამას ჩადის, რომ გაიზრდება, რა იქნება?! (ქეგლი III 1953: 1119).

დედამიწასთან გასწორება „განადგურება“: ბუზადაც აღარ

ჩაგვაგდეს, ხალხის თვალში **დედამიწასთან გაგვასწორეს**; ცხოვრების ღელვისაგან გატაცებული, ის თანდათანობით მიექანებოდა უფსკრულისაკენ და ვერ ატყობდა, რომ მზად იყვნენ **დედამიწასთან გაესწორებიათ** ურჩი ქმნილება... (ქეგლი III 1953: 1119).

დედამიწიდან აღგვა „მოსპობა, განადგურება, გადაშენება, მიწის პირიდან აღგვა“: და ვითარცა ავაზაკნი, **აღგავა დედამიწიდან** და თვით კი, ვითარცა ნადირი ტყისანი, ხალხთა ზედა თარეშობს (ქეგლი III 1953: 1119).

დედამიწის ზურგიდან აღგვა „მოსპობა, განადგურება, მიწის პირიდან აღგვა“: იგი უნდა ჰსცდილობდეს ოჯახი ძირიან-ფესვიანად ამოაგდოს და სამუდამოდ **აღგავოს დედამიწის ზურგიდან** (ქეგლი III 1953: 1119).

დედამიწის ზურგზე „მთელ ქვეყანაზე“: მსოფლიოში წუთისოფლის დაუდგომელმა ბრუნვამ ბევრი რამ გამოსცვალა **დედამიწის ზურგზედ**; ღმერთო, ღმერთო, რა კაცია ჩვენი მუცელა!.. მაგაზე მეტი ღვთისნიერი და გლაზაკთ მოწყალე რომ არ შეიძლება იყოს კიდევ სხვა **დედამიწის ზურგზე!** – იმახოდა ხალხი (ქეგლი III 1953: 1119).

ცა ქუდად არ მიაჩნია და დედამიწა ქალამნად „არავის და არაფერს არ უწევს ანგარიშს, ძალიან თავისუფლად, უდარდელად, მოურიდეblად იქცევა, ზვიადია, არაფერი არ ადარდებს“: მიწაზე ფეხს არ ვაკარებდი: **ცა ქუდად არ მიმაჩნდა და დედამიწა ქალამნად**, გული გრძნობდა, გონება ოცნებად გადაქცეული მეშვიდე ცაზე მიმაფრენდნენ; (ბავშვი) ვილაცისაგან მოცემულს ფეტვის მკაღსა ღულნიდა და **ცა ქუდად არ მიაჩნდა და დედამიწა ქალამნად** (ქეგლი VIII 1964: 568).

ამ ქვეყნისა აღარ არის „მომაკვდავია“: ბაბალე ქვეშაგებად არის ჩავარდნილი, არ იქნა, ვერ მორჩა და ვერა... არც არა იმედია მორჩენისა. კაცმა რომ ჰნახოს იტყოდა: ეს **ამ ქვეყნისა აღარ არის**, პირი იმ ქვეყნისკენ აქვს მიბრუნებულიო (ქეგლი I 1950: 425).

ამ ქვეყანას დაბრუნება „რაიმე მძიმე სენისაგან გადარჩენა“: იმ დღიდან მარაბდელი და ხოსიტა გურგენიძე სწრაფად **უბრუნდებოდნენ** ამ ქვეყანას (ქეგლი I 1950: 425).

ქვეყნის თვალი „ძალიან კარგი, ყველას მოსაწონი და სათაყვანებელი, ლამაზი, მშვენიერი“: აგერ ქალი, **ქვეყნის თვალი** (ქეგლი VII 1962: 311).

ნიადაგის გამოცლა „საფუძვლის, საყრდენის მოსპობა“: ამ ამბავმა დააღონა გიორგი, რადგან იმის წასვლის შემდეგ **ნიადაგი ეცლებოდა** ფეხქვეშ და ისევ გაჭირვებულ ყოფაში უნდა ჩავარდნილიყო კაცი (ქეგლი V 1958: 1482).

ნიადაგის მოშზადება „საჭირო პირობების შექმნა (რისამე განსახორციელებლად)“: არზაყან დიდხანს **აშზადებდა ნიადაგს**. ურჩევდა მამას: „ჩათრევას ჩაყოლა სჯობიაო“; **შზადდებდა ნიადაგი** ბრძოლისათვის (ქეგლი V 1958: 1482).

ნიადაგის მოსინჯვა „რისამე შესაძლებლობის შემოწმება, გასინჯვა, შესწავლა, ვითარების გათვალისწინება“: ხარიც და კაციც **ნიადაგს სინჯავდა**, ერთიმეორეს ძალას წონიდა (ქეგლი V 1958: 1842).

ორმოს უთხრის „ღალატობს, საფრთხეს უმზადებს, მახეს უგებს, სამარეს უთხრის“: მისი ტოლები (ელიკოს) ქვეშ-ქვეშობით **ორმოს უთხრიდნენ**; სამართალს ფულითა ვსჭრიდი, გრომისთვის კაცსა გავყიდდი, თვით ძმას ორმოს გავუთხრიდი და ჩემს ჯიბეს ნელ-ნელა ვზრდიდი (ქეგლი VI 1960: 54).

ამრიგად, „მიწა-ბარის“ აღმნიშვნელ ლექსიკაში გამოიყო შემდეგი თემატური ჯგუფები: ა) უშუალოდ „მიწა-ბარის“ გამომხატველი სახელები; ბ) „მიწა-ბარის“ სახეობათა (თუ თვისების) აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები; გ) „მიწის“ ნაწილების გამომხატველი სახელები; დ) „მიწა-ვაკესთან“ დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს; ე) „მიწა-ბარის“ მდებარეობის აღმნიშვნელი სახელები; ვ) დასახლებული პუნქტის გამომხატველ გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები.

...

გაანალიზებული მასალიდან ნათლად ჩანს, რომ „მიწა-ბარის“ აღმნიშვნელ სახელთა (და მასთან დაკავშირებული ლექსიკის) ერთი დიდი ნაწილი საერთოქართველური წარმომავლობისაა.

.

თავი III

„წყალთან“ დაკავშირებული ლექსიკა ქართულში

წყალთან დაკავშირებული ლექსიკა შემდეგ თემატურ ჯგუფებად დაიყო: 1. უშუალოდ წყალი და მასთან დაკავშირებული მსაზღვრელები, ზმნები და ზმნისართები (აგრეთვე „წყლით“ გაჟღენთილი საგნები და ადგილები), რომლებიც მის (წყლის) თვისებაზე მიგვანიშნებენ; 2. „წყლის“ აღმნიშვნელი გეოგრაფიული ობიექტების საზოგადო სახელები; 3. უშუალოდ „ზღვასთან“ თუ „მდინარესთან“ დაკავშირებული ლექსიკური ერთეულები; 4. „წყლის“ შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი სახელები.

„წყალი“ მრავლად დადასტურდა იდიომებშიც.

§1. ლექსება „წყალი“

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამ თემატურ ჯგუფში გაერთიანებულია უშუალოდ „წყალი“ და მასთან დაკავშირებული ზმნები თუ ზმნისართები. ესენია:

წყალი „უფერული, გამჭვირვალე სითხე, წყალბადისა და ჟანგბადის ქიმიური ნაერთი; იხმარება სასმელად, სარეცხად, საბანაოდ, სარწყავად“ (ქეგლი VIII 1964: 1189); **წყალი** „წყალი“, „მდინარე“ (აბულაძე 1973: 553); **წყალი** არს ერთი ოთხთა კავშირთაგანი კეთილად დაბადებული ღვთისაგან პირველსა დღესა – **წყალი** არს ნივთი ნოტიო, გრილი, მძიმე და ქვე დამზიდველი და ადვილად დასათხეველი. ქვეყანა უმძიმეს არს წყალთა და ჰაერი უსუბუქეს წყალთა და ცეცხლი უსუბუქეს (ჰ)აერთა. **წყალი** ეწოდების ზღვასა, ტბასა, მდინარესა, წყაროსა, ფშასა, ჯურღმულთა წვიმათა და თოვლისა ნადნობთა და ამათ მიერ იქმნებიან (იქმნების) ნათლისღება, ხოლო ვარდის-წყალთა ვარდისწყლისა

და სხვათა მიერ ნოტიოთა (ნოტიოთა მიერ) არა იქმნებიან (საბა 1993: 1219); **წყალი** „წყალბადის ოქსიდი, H_2O , ბუნებაში ყველაზე გავრცელებული ქიმიური ნაერთი. უსუნო და უფერო სითხე (სქელ ფენებში, ცისფერია), ლითოსფეროში მისი შემცველობა 1,3-1,4 მლრდ. კმ³, ჰიდროსფეროში – 1,4-1,5 მლრდ. კმ³ 3... წყალში ყოველთვის გახნილია მარილები, აირები და ორგანული ნივთიერებები. მათი რაოდენობა დამოკიდებულია წყლის წარმოშობასა და გარემო პირობებზე...“ (ქსე 1987: 357). ვახუშტი ხევს, წყალსა და მდინარეს სინონიმური მნიშვნელობით იყენებს, მთავარი ფაქტორი წყლიანობაა. როგორც ვხედავთ, სხვადასხვა ლექსიკონში **წყალი** და **მდინარე** გაიგივებულია, თუმცა კონკრეტულად მდინარე არცერთ შემთხვევაში არ დასტურდება, მაშინ როცა წყალი აპელატივად 285 ერთეულშია. ზ. ჭუმბურიძე მიიჩნევს, რომ **წყალი** ერთ დროს მდინარის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო და ეს მნიშვნელობა ზოგჯერ დღესაც იგრძნობა. ამ სიტყვის დამოუკიდებლად გამოყენების მხოლოდ ერთი შემთხვევა ფიქსირდება: **ოწყარიე** (მდ. ხობის რ., ცივის შენაკადი). მეგრ. „საწყალე“. თუმცა ეს სახელწოდება დამოუკიდებლად არ შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან თავსართ-ბოლოსართის საშუალებითაა ნაწარმოები. ატრიბუტული მსაზღვრელით ნაწარმოები მდინარის სახელები დიდი პროდუქტიულობით არ გამოირჩევა: 10 დასავლეთ საქართველოშია, 6 კი – აღმოსავლეთში (დიდი წყალი, ჭითაწყარი, შავწყალა, ერისწყალი, ორწყალი, ხობისწყალი, ტურებისწყალი, გველისწყალი, ჭანისწყალი, ერწოსწყალი...) (მალრაძე 2004: 88-89).

ჟან. **წყ-არ-ი** || **წყ-ა-ი** || **წყ-არ-ი წყალი**, вода; მეგრ. **წყ-არ-ი**, ქართ. **წყ-ალ-ი**; სვან. **ლი-ც** || **ნი-ც**; მაგალითები: მა მიძირამუნ **წყარი**, წიფურიში ქაოქის გამუდუნ „მე მინახავს **წყალი**, წიფლის პირში გამოდის“; ია **წყაი** შუფან „იმ **წყალსა** სმენ“; ტუცა **წყაის** შექეი ქოდოლობდაფან „ცხელ **წყალში** შაქარს ჩაყრიან“; ყინი **წყაის** დოჩხიფან „ცივ **წყალში** გარეცხავენ“; **წყარითე** ბგუბრე

„წყლით მოვხარშავ“; წკაი ჰეჟოლე მოხუტალებით „წყალს იქიდან გამოვუშვებთ“; წკარ დომიფუნია „წყალი ამიდუღეო“; წარ ამბინუ „წყალი მოწყურდა“; წარი ქოგილუნ! ა მციქა წარი ქომომჩია „წყალი გაქეს! ცოტა წყალი მომეციო“; არ თანეუ წარი თორუმს „ერთი წყალს ზიდავს“; ოშუმონი წკა(რ)ი ღალის რენ. ღალიში ქენარის გამულუნ წკარ-თოლი „სასმელი წყალი მდინარეშია, მდინარის ნაპირასაა წყალიო“. წკაი მიიღება რ-ს დაკარგვით (ხმოვანთა შორის)... წარი ათინურსა და ართამანულში გვაქეს: წკ- → წ-; წკარი ამოსავალია კანურისათვის. წყ- → წკ- წკარ- | წყარ ზანურად გადაკეთებული ვარიანტია წყალ-ისა: განსხვავება მხოლოდ დეტერმინანტ სუფიქსშია: -ალ- → -არ... ზანური კანონზომიერი შესატყვისი ქართ. წყარ- ფუძისა უნდა ყოფილიყო *ჰყორ-; მეგრულში დაცული ჰორ - ჰოროფა - „ხშირი ავდრები“ - ქართ. წყალ-ს უდრის, და, ამრიგად, ააშკარავენ, რომ ქართულში ყ- შემდეგაა განვითარებული: წყ-ალ ← წ-ალ... (ჩიქობავა 1938: 203). მკვლევარი წყალ- ფორმაში გამოყოფს -ალ სუფიქსს. შდრ. წყ-ალ, წყ-ურ-ის, წყ-ურ-ი-ლ, წყ-ურ-ი-ელ, უ-რ-წყ-ულ- („უწყლო“)... უ-რ-წყ-ულ-ო/ებ-ა, მე-რ-წყ-ული („მერწყლე“) სა-რ-წყ-ულ... (ჩიქობავა 1978: 22). -ალ სუფიქსი ზანურის შესატყვის ფუძეებში გადის გარდაქმნის შემდეგ გზას: *ალ → ოლ → ოჟ-უ (წყალ → წყოლ - წყოჟ-წყუ)... (არაბული 2001: 194-195).

გ. კლიმოვი აღნიშნავს: „Вода одна из наиболее труднообъяснимых основ в картв. языках. Не обнаруживается в сванском“ (Климов: 160).

მაგალითები: წყლისგან მიეცეს ფერები, ნაყოფნი იქნას მთელია (ვახტანგ VI 1975: 40); გზაზე ბარათამ მძღოლს კოკით წყალი გამოუტანა (გოთუა 1981: 19); წყურვილისაგან დატანჯული მეომრები და ცხოველები ხარბად დაეწაფნენ ცივ წყალს (სანიკიძე 1976: 58); აქ ისწავლა ისრის სროლა, ნადირობა, ჯირითი, წყალზე ბადის გადაგდება, ამოხაპვა ქვირითის (ნიშნიანიძე 1984: 10); ნუ გიკვირს, შუქს გვაძლევს, წყალი რომ წყალობა, სიცოც-

ხლედ ევლება ველებს, ყანებიანს (ნონეშვილი 1978: 222); **წყალი, წყალი**, ვაი, **წყალი...** დედულა, მომიტანე რიონი და ქვედრულა (ნიშნიანიძე 1984: 203).

ცალკე გამოიყო ლექსიკის ის ნაწილი, რომელიც ძირითადად მხოლოდ „წყლის“ მსაზღვრელად დასტურდება: **მტკნარი** „უმარილო, უგემური“; **ანგარა** „ძალიან სუფთა, წმინდა (სითხე) – ანკარა წყალი, ანკარა ღვინო“ (ქეგლი I 1950: 505); **ხისტი** „ხეშეში, ხმელი, ხამი“ (ქეგლი V 1958: 416); **ამღვრული** „რაც ამღვრევს ან აიბმრვევა“ (ქეგლი I 1950: 462); **დუბელა** „ნელთბილი უგემური წყალი“ (ქეგლი III 1953: 1290); **ბურდოიანი** „ბურდოს შემცველი (ჭუჭყიანი, მღვრიე წყალი)“ (ქეგლი I 1950: 1780); **ბგალმოტეხილი** საუბ. „ოდნავ შემთბარი (წყალი)“ (ქეგლი VIII 1964: 737); **გამდინარე** „რაც გაედინება, გადის, მიედინება“ (ქეგლი II 1951: 666); **დამცვრელი** „ცვრებად დასხურებული, დაფრქვეული“ (ქეგლი III 1953: 564).

მხატვრულ ლიტერატურაში (პროზასა თუ პოეზიაში) „წყლის“ მსაზღვრელებად დასტურდება: „დაქანებულნი“, „დამონებულნი“, „ალმასის“, „ხევის“, „წყაროს“ და სხვა. მაგალითად: ზამთრითა შეკრულს წყალს, დამონებულს, ყინვა აღნება (ჭავჭავაძე 1985: 26); **წყალნი, მთით დაქანებულნი, ალმასებრ** უფსკრულს ჰსცვივიან (ორბელიანი 1975: 173); მინდოდა წყაროს წყალი გემოთი და მშობლიური სუნთქვა სიოთი (გალაკტიონი 1965: 190); მიყვარს, როცა ხმას იძლევა მოგრიალე ხევის წყალი (იქვე: 297); კვალად თანა სდეც შენს კამკამა წყალს მოაქამომდე, შენ ლურჯთა ჩქერთა, სხივშარავანდი მათი უსწორო (კალანდაძე 1985: 182); ჯვარს აცვით ეგე! და... მღვრიე წყალში ყველა თავისას ეძებს საკბილოს (იქვე: 341); ლომის მთით მოქუხს ალმასის წყალი, ხევში გუგუნებს... (იქვე: 298); **მეცე წყლებისკენ** საცალფეხო გზა გამოვწალდე, არსად არ წავალ, აქ დავრჩები ზამთრის მოსვლამდე (ნიშნიანიძე 1991: 369).

როგორც ითქვა, მეგრულში დასტურდება „წყარი“ ფორმა: ხო-
 ჯიმა წყარი ქომიჩია, კუჩხი ვეშოლას თეშია „ხარს წყალი და-
 ალევინე, ფეხი რომ არ დაუსველდეს, ისეო“ (ხუბუა 1937: 284); ქი-
 მილეს მასქილადაფარი წყარი „მოიტანეს მომრჩენი (განმაკურნებე-
 ლი) წყალი“ (ქაჯაია III: 447); წყარი ქომომილი „წყალი მომიტანე“;
 ღვინე წყარგშორო გევში „ღვინო წყალივით დავლიე“; ვემნართე
 თე წყარიშა დო ქეკოდხოოდ „ვერ ჩავიდა ამ წყალში და ჩამო-
 ჯდა“ (ხუბუა 1937: 79); წყარიშ მამუმალქ ღვინი გათუ დო დიხაშ
 მაჭკომალქ ქობალი დო ხორცი „წყლის მსმელმა ღვინო გაათავა
 და მიწის მჭამელმა – პური და ხორცი“ (იქვე: 57); ართი ჭიჭე ჭუ-
 კიქ გამერულგ ხვირატეშე დო წყარიშა დინილგ „ერთი პატარა
 თაგვი გაიქცა ხვრელიდან და წყალში ჩავიდა“ (იქვე: 104); ბოთლი
 ქიხვამილუ წყარაშო დო ირულ „ბოთლი აიღო წყლიანად და გა-
 იქცა“ (იქვე: 57); დიჭყეს თე წყარს ტანიში ბონუა „დაიწყეს ამ წყალში
 ტანის დაბანა (ბანაობა)“ (იქვე: 35); მიდურქ ხოლო დო თი წყარს მი-
 ნიბლენქია „წავალ კიდევაც და იმ წყალში ჩავალ“ (იქვე: 62); უკდება-
 ში წყარიშა მეურქია „უკვდავების წყალზე მივდივარო“ (იქვე: 115);
 წყარ ქიმულეს, პიჯ გიბონგ, ბარგი ქიმკიქუნგ დო გიმილგ გალე „წყა-
 ლი მოუტანეს, პირი დაიბანა, ტანსაგმელი ჩაიგვა და გავიდა გარეთ“
 (იქვე: 131); ამსერი დალეფი გილულა იშო-ამო, წყარი მულუნა „ამ სა-
 ლამოს დები დადიან იქით-აქეთ, წყალი მოაქვთ“ (იქვე: 30); მიდართეს
 დო ოქროშ ჭირქათ წყარი ქოჩგეს „წავიდნენ და ოქროს ჭიქით წყალი
 დაალევინეს“ (იქვე: 139); ართ დიხას ქაქასერგ ჭიჭე წყარ პირს „ერთ
 ადგილას შემოაღამდა, პატარა წლის პირას“ (იქვე: 113)...

სვანურში გვაქვს ლიც ფორმა. ლიც (-იმ, -არ ზს., ლნტ, -არ
 ლშხ.), ნიც ლშხ. – წყალი (თოფურია, ქალდანი 2000: 472); მაგ.,
 მგეხი ლიც ლოხუშ „ცივი წყალი დავლიე“; ლიც პოლჟი
 ემბგდდა „წყალი იატაკზე დამესხა“ (ჩვენი მასალებიდან).

ცალკე ჯგუფს ქმნის ის ზმნები და ზმნისართები, რომლებიც
 წყლის გამოყენებასთან (ან მის თვისებებთან) არის დაკავშირებუ-

ლი: ამოხაპავს (ამოხაპავს წყალს); გაალაღლაღებს „წყალში გაავ-
ლებს“; გაჟღენთს „გაჟღენთს ნიადაგს, ნიადაგის გაჟღენთა წყლით“
(ქეგლი III 1953: 1049). მეგრულში მისი შესატყვისია **გიჟინაჟა** (ქა-
ჯაია II: 501), ხოლო სვანურში „გაჟღენთას“ შესატყვისება
ლილპგნე, „გაჟღენთილს“ – **ლგლპგნე**.

მაგალითები: მეგრ. ღვინს **გიჟინაფილგ** ქობალგ მჩუ „ღვინით
გაჟღენთილი პური მაჰამა“; წყარით **გოჟიგონდუ** დიბა „წყლით
გაიჟღინთა მიწა“ (ჩვენი მასალებიდან). სვან. გიმ **ლგლპგნე** ლი
„მიწა **გაჟღენთილია**“; **ლგლპგნე** ზექ ჟემ იშხი „**გაჟღენთილი** შეშა
არ იწვის“ (ჩვენი მასალებიდან); **გაჟიგვბს** „ძლიერ დაასველებს“,
მიწის **გაჟიგება** (ქეგლი II 1951: 1077); **გამობდის** „გამობდის
წყალს“ (იქვე: 915); **დააგუბებს** „გუბედ აქცევს“ (შდრ. სვან. **ლი-
ტობე** „დაგუბება“) „გუბედ ქცევა, დატბორება“ (ქეგლი III 1953:
325); **დის** „განუწყვეტელ ნაკადად მოძრაობს“; **დაატბორებს** „დაა-
გუბებს“; **დატბორება** „ტბორედ ქცევა, დაგუბება“ (იქვე: 746); **გაი-
ლუმპება** „ძლიერ დასველდება“ (ქეგლი II 1951: 643); ***ლუმპ** –
ქართ. **ლუმპ**- გა-ლუმპ-ვა „დასველება; გაწუწვა“; **გა-ლუმპ-ულ-ი**
„გაწუწული“... სვან. **ლგმბ**- **მგ-ლგმბ** „სველი; ნესტიანი“. ქართუ-
ლი ენის გურულ დიალექტში დასტურდება **გალუმპვა** „გაწუწ-
ვა“; **გეილუმპა** „ძლიერ დასველდა“. ქართულ **ლუმპ**- (<***ლომბ**-)
ძირს უნდა შეესატყვისებოდეს სვანური **ლგმბ**-. მასალა ჰ. ფენ-
რიხმა შეაპირისპირა (სარჯველაძე, ფენრიხი, 2000: 309).

„წყლის“ თვისება (დუდილის უნარი) ჩანს „დუღს“ ზმნაში.
დუღს (მეგრ. **ფუნს**, სვან. **ფუე**) „ქაფქაფებს“. **დუდილი** „ძლიერი
გაცხელებისაგან აორთქლება და მოძრაობაში მოსვლა“ (ქეგლი III
1953: 1241). ძვ. ქართ. **დუდილი**: მღელვარება, ბოზოქრობა: სიტყუ-
ასა ამას ზედა **დუდილი** იქმნა დიდი ქუეყანისაჲ (აბულაძე 1973:
43). ***დუღ** ქართ. **დუღ-დუღ-ს**; **დუღ-ილ-ი**; **ად-დუღ-ებ-ა**; მეგრ.
დუღ- დუღ-ა „მდუღარე“, ლაზ. **ნდუღ-** **გენდუღ-ერ-ი** „საჰმლის
სახეობა“ (ეტიმოლოგიურად „ადუღებული, სადუღებელი“).

გვხვდება ძველ ქართულში: „**აღსდუღდი** ვითარცა წყალი“, **აღა-
დუღის** უფსკრული, ვითარცა ქუაბი; **აღდუღნა** გულისწყრომითა
და შთაფლა სიავსა მას აღდუღებულსა სიტყუასა ამას ზედ; **დუ-
ღილი** იქმნა დიდი ქუეყანისაჲ და სხვ. ქართულ **დუღ** ძირს უნ-
და შესატყვისებოდეს მეგრული **დუღ** და ლაზური **ნდუღ-** (ლა-
ზურში **ნ** განვითარებულია), ***ნდუღ** არქექიპი ქართულ-ზანური
ერთიანობისათვის აღდგენილია გ. კლიმოვის მიერ.

ამავე თემატურ ქვეჯგუფს განეკუთვნება შემდეგი ლექსიკუ-
რი ერთეულები: **ნამავს** „სუსტად მოედინება“; **ნამგა** „დენა,
სვლა“ (სუსტი წვიმისა) (ქეგლი V 1958: 1329); **წავმაპლავს** „წკუმ-
პლებით ასველებს, წუწავს“ (ქეგლი VIII 1964: 1153); **წუნაობს**
(სვან. ლიბგდანელ) „ასველებს“ (იქვე: 1183); ქართ. **წუნ** – **წუნ-ი**
„გამონადენი თვალებიდან“, სვან. **წიწუ** – **წიწუ** „გამონადენი
თვალებიდან“. ქართული **წუნ** ძირის შესატყვისი შესაძლოა იყოს
სვანური **წიწუ** (<*წუწ შდრ. ფირუ < *ფურ) (სარჯველაძე, ფენრი-
ხი 2002: 654).

მაგალითები სვანურიდან: ზაფხულში ბობშარ **იბგდანელს**
„ზაფხულში ბავშვები **წუნაობენ**“; **ლიბგდანელს** ხოლა დნარ როქ
ხოხალ „**წუნაობამ** ცუდი ამინდი იცისო“ (ჩვენი მასალებიდან);
წუნვა, **წუნავს** (მეგრ. **წაწუა**, სვან. **ლიბდე**) „მთლად, ერთიანად
დასველება“ (ქეგლი VIII 1964: 1183); მაგ., მეგრ. ბაღანფე ართმაჟი-
ას **წაწუნა** „ბავშვები ერთმანეთს **წუნავენ**“; ჰვიმაქ **გომწაწუ**
„წვიმამ **გამწაწა**“ (ჩვენი მასალებიდან.); **წვეთავს** „წვეთებად მო-
დის; **წვეთვა** „წვეთის ვარდნა, წვეთის დენა“ (იქვე: 1070). მეგ-
რულში „წვეთავს“ ფორმის შესატყვისია **ჰვარჰვალანს**, ხოლო სვა-
ნურში – **ლიწქქუნე**.

მაგალითები: ჟიდოხშე წყარ **ჰვარჰვალანს** „ზევიდან წყალი
წვეთავს“; ხეშე ზისხირ **ჰვარჰვალანს** „ხელიდან სისხლი **წვე-
თავს**“ (ჩვენი მასალებიდან); თოლეფშე ჩხე ჩილამურქ **მალექვარ-
ჰვალუ** „თვალებიდან ცხელი ცრემლი **წამოწანწკარდა**“; ონტკა

მიგვარებალუ „არაყი მოწანწკარებს“ (ქაჯაია III: 465); კვარემ შომა იჰნი, **ლიწქუნეს** იბნე „ყინული როცა დნება, წვეთავს“ (ჩვენი მასალებიდან); **ლგყარხნჩუ კუტთხე** „ყავრიდან წვეთავს“; ჟანჯენქა აძრჷყ **კუტთხე** „ტიკიდან არაყი წვეთავს“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 354); წიქტიშ **ლიწქუტს** მიჩა ჰერ ხულჷე „წვეთის დაწვეთებას თავისი ხმა აქვს“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 480); **წრეტს** „სითხისაგან ცლის“; **წრეტა** „დაცლა, დაწურვა“ (ქეგლი VIII 1964: 1170); სულხან-საბასთან: **წრეტა** – სრულიად წარმოცლა, სრულებით დაცარიელება“ (საბა 1991: 385). სვანურში „წრეტას“ შეესატყვისება **ლიწწრე**. მაგ.: თჷშჩჷ **ლწწრე** „ყველი დაწრეტი“ (ჩვენი მასალებიდან); **შხეპს** „შხეპით გვევლინება“; **შხეპა** „შხაპუნა წვიმის ხმა“ (ქეგლი VII 1962: 1477); **მოჩხრიალებს** „ჩხრიალით მოდის, მოედინება“ (ქეგლი V 1958: 1042); **მოჩუხჩუხებს** „ჩუხჩუხით მოდის, მოედინება“ (იქვე: 1041); **ლიცლიცებს** (გვხვდება მხოლოდ ნაკვთთა ანმყოს წყებაში) 1. „პირამდე სავსეა (სითხით)“ – გალიცლიცებულია; 2. ციმციმებს „ლიცლიცებენ თაფლის სანთლები“ (ქეგლი IV 1955: 1544); **ლიკლიკებს** (ხმაბამც. გრდუვ. სტატ.) 1. „ლიკლიკით დის, რაკრავებს“; 2. ლიკლიკით ლაპარაკობს, ტიტინებს (იქვე: 1544).

ქართულში „წყალთან“ დაკავშირებით ხშირად გვხვდება შემდეგი ზმნები: **დაწყნარდება**, **მოვარდება** და სხვ.

მაგალითები: **მოვარდა წყალი** და მიწა დალბა, ფანჯრის რაფაზე თავდავიწყებით გადაისისხლა წითელი ბალბა (ამამუკელი 1980: 120); **წყალნი** შეღმართსა ადგილსა, რა შეხვდეს, **დაწყნარდებისა**, ნელ-ნელა მოსდევს უკმორე, შედგომით გადიდებისა (ვახტან VI 1975: 42); მებაღური მოსდევს ბადეს, **ერგოლავს წყალი** (გალაკტიონი 1965: 346).

როგორც ითქვა, ზმნისართთა ერთი ჯგუფი ასევე „წყლის“ თვისებაზე მიგვანიშნებს. ესენია: **ღაპა-ღუბით** (სვან. **ლიღგრმანი**) „ხშირ და მსხვილ-მსხვილ წვეთებად ღვრა“ (ქეგლი VII 1962: 398).

მაგალითები სვანურიდან: ქიმ **ლადგრმანიშ** ახაზი „ცრემლი **ღაპა-ღუბით** ჩამოდის“ (ჩვენი მასალებიდან).

წყალწყალ „წყლის (მდინარის...) გაყოლებით, წყალში (მდინარეში...) გავლით, – წყალდაწყალ“ (ქეგლი VIII 1964: 1204); **წყალდაწყალ** „წყლის (მდინარის...) გაყოლებით წყალში“ (იქვე: 1193); მეგრულში მისი შესატყვისია **წყარდოწყარ**: მეურდ **წყარდოწყარ** „მიდიოდა **წყალდაწყალ**“ (ჩვენი მასალებიდან); **წვეთეულ** „წვეთობით, წვეთ-წვეთად“ (იქვე: 1070); **წვეთობით** „წვეთების ერთმანეთზე მიყოლებით, – წვეთ-წვეთად“ (იქვე: 1070). მაგალითად, **წვეთ-წვეთობით** წყალს აგროვებს, ნიაღვრებად გაუშვებს (გალაკტიონი 1965: 33); **წვეთწვეთად** „წვეთების სახით, თითო წვეთობით“ (ქეგლი VIII 1964: 1070). მეგრულში „წვეთწვეთად“ ფორმას შეესატყვისება **ჰვათ-ჰვათო**, სვანურში – **წიფხ-წიფხ**. მაგალითები: თირი **ჰვათ-ჰვათო**, წყარო მეურს „თოვლი **წვეთ-წვეთად**, წყლად მიდის“; ნაუზხ **წიფხ-წიფხ** ანღრი „ნაწვიმარი **წვეთ-წვეთად** ჩამოდის“; **წურ-წურით** „უხვად დენა (ოფლისა, წყლისა)“ (იქვე: 1182). მეგრულში **წურწურს** შეესაბამება სიტყვა **ფარფალი** (ქაჯაია II: 497). „**წურ** ქართ. **წურ- წურ-წურ**-ი მეგრ. **ჰურ- ჰურჰული** „წურწური“; ქართ. **წურ-** (<**წურ-**) ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრ. **ჰურ-წურ-წურ** ისე, როგორც მეგრული **ჰურ-ჰულ** (<***ჰურ-ჰურ-**) დისიმილაციის შედეგად რედუქციაციის გზით არის მიღებული (სარჯველაძე, ფენრიხი 2000: 673); მაგალითები: ოფლი **წურწურით** პატიოსან შუბლზე გელვრება (ჰავჰავაძე 1985: 26); წყალი **წურწურით** ჩამოდიოდა ლოყაზე (შენგელაია: 1968: 30); მეგრ. **წკვარწკვალით** მიიშუ უფუ, ჩილამური „ღვრად (წურწურით) მოდიოდა ოფლი, ცრელში“ (ქაჯაია II: 1204).

სახელთა ერთი ჯგუფი წყლით გაჟღენთილი საგნებისა თუ ადგილების აღმნიშვნელია (ამ ქვეჯგუფში შემავალ სახელთა ერთი ნაწილი ქართული ენის დიალექტებში დასტურდება, მაგრამ მათ ცალკე პარაგრაფად არ წარმოვადგენთ სიმცირის გამო).

გაჟინთული (ფშ.) იგივეა, რაც გაჟდენთილი (ქეგლი II 1951: 1047); მაგ. **გაჟინთული** ვარ ერთიან, ცივის ნაწვიმის ცვარითა (ვაჟა 1990: 36); **დამზალი** „რაც დალბა, – დასველებული“ (ქეგლი III 1953: 515); **ლამიანი** „ლამით დაფარული – დალამებული ადგილი“ (ქეგლი IV 1955: 1472); **ლიჟდრიანი** (მთიულ.) „სველი, ნამიანი“ (იქვე: 1551); **ლაჟე** (ლერხ.) „სველი, ნოტიო“ (იქვე: 1502), **ლაპარტი** (ქიზ.) „ძალიან სველი (ტანისამოსი)“ (იქვე: 1479); მაგ. მეგრ., პიშქოსალე **შოლირთე** წყარით „პირსახოცი **სველია** წყლით“; **შოლირ** ქუდის გითმითვანს „**სველ** ქუდს იხურავს“; სვან. ლერექჷ **გჟიორ** ლი „ტანსაცმელი **სველია**“; გიმ **ადჟირან** „მიწა **დასველდა**“ (ჩვენის მასალებიდან);

ნოტიო „წყლით გაჟდენთილი, ნესტიანი: სველი“ (ქეგლი V 1958: 1513); მეგრულში სიტყვა „ნოტიოს“ შეესაბამება **შუ, შგ.** „...ქართ. **ნოტ-იო** „წვიმიანი“, იმერ. **ნოსტ-ვა** „დანესტიანება“; მო-**ნოსტ-ა**, გურ. **ნოსტ-ო** „ჩამდგარი ლორწოიანი წყალი“. ზან. (მეგრ.) **ნოტ-აფ-ი | ნგტ-აფ-ი | ნიტ-აფ-ი** „წვეთვა“. სვან. – მ. ჩუხუა აღნიშნავს, რომ წყლიანობა-სინესტის გაგება უპრობლემოდ უკავშირდება მეგრულში დადასტურებულ **წვეთა-ს**, რასაც ასევე წყლიანობა უდევს საფუძვლად. იქნებ **წვეთვა | წვეთება** იძლეოდეს გასაღებს მთიულურ-გუდამაყრული **ნოტო- ნოტო** „ნაწილ-ნაწილ“ სემანტიკისთვის, ეტიმოლოგიით წვეთ-წვეთად. მეგრული **ნოტ-აფ-ი** ქართულისათვის **ნოტ-ებ-ა-ს** ვარაუდობს, შდრ. იმერული ზმნური **ნოსტ-ვა**, თუმცა დღეს პირიელი ზმნური ფორმები მეგრულიდან ბნელად დასტურდება. ს. ქართვე. ***ნოტ** „წვიმიანობა, სინესტე | → ქართ. **ნოტ**. → | **ნოსტ-**, **ნოტ-იო**: ზან. **ნოტ-**, **ნოტ-აფ-ი** → | **ნიტ-აფ-ი** (ჩუხუა 2000-2003: 172).

§2. „წყლის“ აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები

ამ თემატურ ქვეჯგუფში წარმოდგენილია ის გეოგრაფიული ობიექტები საზოგადო სახელებისა, რომლებიც „წყალს“ გამოხატავენ (მაგ., მდინარე, ზღვა და სხვა).

წყარო „მიწისქვეშა წყლის ნაკადი, ამოხეთქილი ზედაპირზე მიწიდან, ან კლდიდან გამომდინარე წყალი“ (ქეგლი VIII 1964: 72). ილია აბულაძის ლექსიკონში „წყარო“ შემდეგნაირად განიმარტება: **წყარო** „აღმომადინებელი თვალის ადგილი წყლისა“ (აბულაძე 1973: 553); **წყარო** „ზღვათა და მდინარეთაგან განვლიან სოროთა ქვეყანისათა. ზღვისა სიმწარესა ქვეყანა დასწურავს და შესვამს და ვითარცა ადგილთა განვლიან წყარონი, კეთილთა, ანუ ცუდთა, ეგვევითარნი იდინებიან გემოთა და, უკეთუ გოგირდისა ლითონთა განვლო, ტფილ(ნი) იქ(მ)ნებიან წყარონი, ვითარცა მდუღარე; უკეთუ მდინარისა მახლობლად, მისგანვე გამოდიან წყარონი, არა უწოდთ წყაროდ, არამედ ფშად; ვიეთთა ჯურღმულიცა წყაროდ აღუწერიათ“ (საბა 1991: 393). ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში „წყარო“ ასეა დახასიათებული: „მიწისქვეშა წყლის ბუნებრივი გამოსავალი დედამიწის ზედაპირზე (ხმელეთზე ან წყალქვეშ) (ქსე 1987: 363).

წყარ ქართ. **წყარ-წყარო**; მეგრ. **წყორ-აკო-წყორ-უა** „წყლით შერევა“, **წყორ-ილ-ი** „წყალნარევი“, ლაზ. **ნწყორ-იკონ-წყორ-უ** „წყლით შერევა“; ქართ. **წყარ-** ფორმას კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრ. **წყორ-** და ლაზური **ნწყორ** < **წყორ** (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 657). სვან. **ბინულ** ბზ., ლშხ. **ბინილ** ლნტ. „წყარო“ ქართ. (ლექს.) **ბინულ-ი** „წყარო მიწიდან ამონაქუხი“, გურ. **ბინ** ← **ზინ** → **გადა-ბინ-ვა** – წყლის სხვა მხარეს გადაშვება. ზან. (მეგრ.) **ბუნ-**, **გინო-ბუნა** „გადასხმა წყლის“; შდრ. **ბინ-ური-ი**, მდ. ხუნწში. შედარებითი ანალიზის მიხედვით ირკვევა, რომ სვან. **ბინ-ილ** | → **ბინ-ულ**, ქართ. **ბინ-**

ულ-ი ნაზმნარი სახელებია (მდრ. ზან. ბუნ-ი გურ. მინ ← *ზინ-).
 ქართვ. *ზინ, მინ(ილ) | მინ(ულ-) „ამოსხმა; ამოსხმული (წყარო) →
 ქართ. მინ-ულ-ი, *ზინ → მინ : ზან. ბუნ-, ბუნ-ილ-ი | მინ-ურ-ი :
 სვან. მინ-ილ → | მინ-ულ (ჩუხუა 2002-2003: 69).

საინტერესოა ვ. შენგელიას მოსაზრება „წყარო“ ფორმასთან
 დაკავშირებით: წყარო მიღებულია შემდეგნაირად: წყალ- ფუძეს
 დაერთო -არ სუფიქსი, რომელიც წარმომავლობას გამოხატავდა
 (მდრ. ჯაგ-ი → ჯაგ-არ-ი...). ეს -არ იგივე სუფიქსი უნდა იყოს,
 რაც გვაქვს რთული შედგენილობის -ნარ სუფიქსსა (მდრ. მუხ-
 ნარ-ი, კომიტ-ნარ-ი, თხილ-ნარ-ი...) და -იერ-/არ სუფიქსში (მდრ.
 ღონ-იერ-ი/დიალ. ღონ-იარ-ი, გონ-იერი/დიალ. გონ-იარ-ი...). გეგ-
 ვე სუფიქსი პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოების დროსაც არის
 გამოყენებული: ნ-არ, სა-არ (ნა-ქალაქ-არ-ი, ნა-სომხ-არ-ი, ნა-
 ფეტვ-არ-ი... სა-ბუდ-არ-ი, სა-წინდ-არ-ი, სა-ჩივ-არ-ი...), მ-არ
 (მ-ტბევ-არ-ი, მ-წყევ-არ-ი, მ-თავ-არ-ი). -არ სუფიქსის დართვამ,
 ბუნებრივია, წყალ- ფუძის შეკუმშვა გამოიწვია: *წყალ-არ- →
 წყლ-არ- (მდრ. წყალ-ი, წყლ-იან-ი, წყლ-ის-ა... წყალ- ფუძიდანვეა
 მიღებული წყლ-ულ-ი). შემდეგ დაერთო -ო სუფიქსი (ჩრდილ-ო,
 ახლ-ო, ღვინ-ო, ფართ-ო...), ხოლო ლ დაიკარგა: *წყლ-არ- < *წყლ-
 არ-ო < წყ-არ-ო. წყარო-ს ამოსავალი სემანტიკა უნდა ყოფილიყო
 „წყლიანი ადგილი, წყლის შემცველი ადგილი, წყლები“ – თუ ზე-
 მოთ წარმოდგენილ მსჯელობას მივიღებთ, აღნიშნავს მკვლევარი,
 მაშინ მოიხსნება ის დაბრკოლება, რასაც ქართულში წყალ- ფუძის
 წყარ- (წყარო) ფუძესთან დაკავშირება ქმნიდა ლ-რ მიმართების
 თვალსაზრისით. მკვლევარი იქვე წარმოგვიდგენს განსხვავებულ
 ვარაუდს: წყლის აღმნიშვნელ წყ მირზე -ალ და -არ სუფიქსები
 ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად დაერთო და მივიღეთ, ერთი
 მხრივ, წყ-ალ, მეორე მხრივ – წყ-არ (წყ-არ-ო). ეს მოსაზრება დამა-
 ტებით დასაბუთებას საჭიროებს, – აღნიშნავს მკვლევარი. ქართუ-
 ლი წყარ- ფუძის შესატყვისია მეგრული წყორ-, რომელიც ზმნურ

ფუძეში დადასტურებულია „განელების“ მნიშვნელობით, **წყარონს** „ანელებს“ (ცხელ წყალს ცივით) (შენგელია 1988: 49-50).

მაგალითები: გადამხმარა ჩვენი ბაღი, ამომშრალა ჩვენი **წყარო** (გალაკტიონი 1965: 36); ბევრი **წყარო** და ბევრი ხევია ბეთანი-ამდე, სადაც სანთელი მარადისობის იწვის ნიადაგ (კალანდაძე 1985: 178); ქალები ღამით წავედით ტყეში, თვალებში ფეთქდა ელვა **წყაროთა** (გალაკტიონი 1965: 167); ოჰ, მზით გადანაცარო, ცხრა მუხა და ცხრა **წყარო!** (გალაკტიონი 1965: 85); **ცხრა წყარო** გადავიარეთ პირმზითი, ნაპირმზითარი... შენებრ ქალი არ მინახავს, არც გზები ესევითარი... (კალანდაძე 1965: 117).

პოეზიაში „წყაროს“ მსაზღვრელებად გვხვდება: **ანგარა, უბიწო, ცრემლის, უკვდავების** და სხვა.

მაგალითები: მაგრამ სად კლდიდან ეხლა მვირფასად ამოსკდა **წყარო ანგარა** ასად (გალაკტიონი 1965: 340); გადმოსკდა **სისხლის წყარო** და იქცა მდინარედ (იქვე: 213); ატყდა ვაზების კვირტი, **ცრემლის** დაგუბდა **წყარო** (გალაკტიონი 1985: 107); არაგვს ზემოთ, არაგვს ქვემოთ ტყეებია, მინდვრებია... **უკვდავების წყაროები** კლდეებს გადმოჰკიდებია (კალანდაძე 1985: 120); დაესიმრება მშიერ გოლგოთას თეთრი ყვავილი და **წყარო გრილი** (იქვე: 37); აჰა, კვლავ ჩემს წინ **წყარო უბიწო**, მტილი კარღია, მაყვალთა ჩერო... (იქვე: 255).

მეგრულში **წყარო** „წყურგილია“ (ქაჯაია III: 453); სვანურში პარალელური ფორმები დასტურდება: **ბინულმაზუბ** (თოფურია, ქალდანი 2000: 154-547). მაგ., მეგრ. თი **წყურგილიმ** ბოლოს ართი ცუდე გედგ „იმ წყაროს ახლოს ერთი სახლი დგას“ (ხუბუა 1937: 304); ათე **წყურგილიც** ეკოდგ ართი ცხიბური „ამ წყაროზე მიდგმულია ერთი კიბე“ (იქვე: 219); თიჯგუა **წყურგილი** ბძირია, იში მაჰამა დღას მუთა იჟინია „ისეთი წყარო ვნახე, იმის ფასი არაფერია“ (იქვე: 176).

ტბა „მცირე ბუნებრივი წყალსატევი, რომელიც არ უკავშირდება ზღვებსა და ოკეანეს“ (ქეგელი VI 1960: 1267); **ტბა**: დგა კი-

დესა თანა ტბისა მის გენესარეთისასა; ტბურე „გუბე“: პოვის ტბურე თიჯოვანი (აბულაძე 1974: 411). „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ აღნიშნულია: ტბა „ხმელეთის ქვაბულში მოქცეული წყალცვლის ბუნებრივი წყალსატევი. დედამიწის ტბების საერთო ფართობი 2,7 მლნ კმ²-ია (ხმელეთის ფართობის დაახლოებით 1,8%)“ (ქსე 1985: 679).

ტბა-ს შესატყვისები მოეპოვება სამივე ქართველურ ენაში: „ქართული: ტბა ← *ტაბა; მეგრული: ტობა || ტობო || ტომბა „ტბა, ღრმა წყალი“; ჭანური: ტობა || ტიბა „ტბა, მორევი“; სვანური: ტუბ „ხევი“, ტომბ | ტრმბ „გუბე“, ტუბი „ტბა“. ქართულისათვის რეალურია ტბა || ტაბა პარალელური ვარიანტების არსებობა, ამათგან ამოსავალი ტაბა ჩანს. ამასთან დაკავშირებით საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ტოპონიმი ტაბისყური ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში წარმოდგენილია როგორც ტბისყური – პარალელური ვარიანტებია: ტაბისყური || ტბისყური; ტაბა ფორმის ზუსტი მეგრულ-ჭანური შესატყვისია ტობა | ტობო. ტომბა ფორმაში მ ბერა ფონეტიკურად გაჩენილია: გვხვდება აგრეთვე ტომბ → ტონბ. სვანურში ტომბ (|| ტრმბ) მეგრულიდან ჩანს ნასესხები. ჭანურში ტიბა მეორეულია, მიღებულია ტობა ფორმისაგან: ტობა → *ტუბა → ტიბა (დისიმილაციური დელაბიალიზაციით). მეგრულ-ჭანურში გარდამავალი საფეხური (*ტუბა) არ დასტურდება, მაგრამ მტკიცდება სვანურში პოვნიერი ტუბ | ტუბი ფორმით, რომელიც ასევე მეგრულიდან ჩანს ნასესხები. ტბა სიტყვის უძველესი ფორმა ოდენ ტაბა არ უნდა ყოფილიყო. ტბან-ებ-ი, ტბან-ა-თ-ი ტიპის ფორმები მიგვანიშნებს, რომ იპოვებოდა *ტაბ-ან- || ტაბ-ნ (შდრ.: დაბ-ნ-ებ-ი, უ-დაბ-ნ-ო ← *დაბ-ან, ამაჟამად დაბ-ა). ქართული ტბა || ტაბა და მეგრულ-ჭანური ტობა ფორმათა შეპირისპირებით ვლინდება, რომ ერთსა და იმავე ფორმაში დასტურდება როგორც ა : ო შესატყვისობა, ასევე ა : ა (ქართულშიც და მეგრულ-ჭანურშიც ბოლოკიდურა პოზიციაში ა

ხმოვანი გვაქვს). ამას ხსნიან იმით, რომ ბოლოკიდური -ა აფიქსია და არა პირეული მასალა“ (ჯორბენაძე 1993: 108). ჭანურში ამოსავალია **ტობა**. **ტობა** ამისგანაა მიღებული ხოფურში: **ო** → **უ** → **ო**. მეგრ. **ტობა** იმეორებს ჭანურს. **ტობა** კანონზომიერად შეესატყვისება ქართ. **ტაბ**-ას, რომელიც საფუძვლად უდევს **ტბა**-ს და შენახულია ადგილის სახელში **ტაბა-ჭმელა**. სვან. **ტუბ-ი** ამავე ფუძის ზანური ვარიანტია, სწორედ ის, რომლისგანაც ხოფური **ტობ**- არის მიღებული. მნიშვნელობის მიხედვით ეს სიტყვა მეგრულში ორგვარად გადმოიცემა, ესაა: „ტბა“ და „ღრმა“. ეს უკანასკნელი ჭანურსაც არ ეუცხოვება. ქართულში ამ ფუძესთან მხოლოდ „ტბის“ აღნიშვნაა დაკავშირებული. ასევე უნდა ყოფილიყო ზანურშიც; თვისების აღნიშვნას („ღრმა“) საგნის აღნიშვნა („ტბა“) უსწრებს წინ და უდევს საფუძვლად **ტბ-ა** | **ტობ-ა** ფუძეში (ჩიქობავა 1938: 184). **ტბ-ა** ფუძეს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული **ტობ-ა**, ლაზ. **ტობ-ა** (შესატყვისობა, ქართ. **ა** : მეგრული **ა** : ლაზური **ა** აუსლაუტში კანონზომიერია... **ტომბ** („გუბე“) სვანურში მეგრულიდან ჩანს ნასესხები (სარჯველაძე, ფენრიხი 2000: 427-428).

მაგალითები: აქ ვარძიის მკვიდრ სავანეს **ტბა** ანათებს თავფარავნის (გალაკტიონი 1965: 439); ვარ მშვიდი ვით **ტბა** უქარო დარში, ირგვლივ ყოველი მიმზერს ალერსით (მიქაუტაძე 1978: 3); და ტიტლიკანა ამურებივით ვკყუმპალაობდით კუს **ტბაზე** ხშირად (ნიშნინაძე 1984: 283); შორიდან **ტბა** და მდინარის ტოტი მოჩანს ყანაში დარჩენილ თოხად (ნიშნინაძე 1991: 359); კუს **ტბა** ტბების სარდალია მახვშია თუ უსტაბაში (იქვე: 265); **ტბის** პირად, როცა ხეების ხელებს დაეკიდება მთვარე და ცვარი დამთვრალი ბაღი გაშლის გობელენს (გალაკტიონი 1965: 94); ვარსკვლავთა შორის სხივთა **ტბაში** არა მყავს ტოლი (იქვე: 38); **ტბაზე** გედი აცურდა ლამაზი და უზრუნველი (იქვე: 50).

პოეზიაში „ტბის“ მსაზღვრელებად გვაქვს **ლურჯი**, **მლაშე**,

ვრცელი, ყვავილთა, ყაყაჩოთა, ნისლის და სხვა. მაგალითად: როგორც ორი **ლურჯი ტბა**, ცისარტყელით ხეული, შავ ლერწამთა ჭალაში ნაზად გამომწყვდებული (ლეონიძე 1980: 14); ადგნენ და გეზი **მლაშე ტბისკენ** აიღეს (შენგელაია 1968: 234); გოგზა **ტბა ვრცელი**, ხმოვანებით ზღვისა მბაძავი... (ჭავჭავაძე 1975: 115); ბრწყინავს ომალო, ტრიალებს ბეხვნე ცისფერ **ყვავილთა ტბები** ბზინავენ (კალანდაძე 1985: 202); დატრიალდა ქარაშოტად ცეცხლმოდებულ განთიადად **ტბა** გიგანტურ **ყაყაჩოთა** (ნიშნიანიძე 1991: 59); სულში **ნისლის ტბებია** და ქაოსის მხატვარი (გალაკტიონი 1965: 185).

მაგალითები მეგრულიდან: **ტობა** ჭადარიშ ფურცელეფითიე ეფშა „**ტბა** ჭადრის ფოთლებითაა სავსე“; **ტობას** ჯალეფ ფორუნს „**ტბას** ხეები ფარავს“ (ჩვენის მასალებიდან). სვანურში: აშხე ლახვისგა ლგე ეშხუ **ტრმზ** „ერთ მთაზე არის ერთი **ტბა**“ (სვ. ენის ქრესტ., 1978, 32); **ტობთისგა** მგსკჷდ ემშყჷდ „**ტბაში** ბეჭედი ჩამივარდა“; **ტობისგა** კალმახ პრი „**ტბაში** თევზია“; ლგნარდღინე **ტობ ლი** „მღვრიე **ტბაა**“ (ჩვენის მასალებიდან).

ზღვა „ოკეანის ნაწილი, – მლაშე წყლის დიდი მასა, მეტ-ნაკლებად შემოსაზღვრული ხმელეთით (ოკეანეს ჩვეულებრივ სრუტით უკავშირდება“ (ქეგლი IV 1955: 192); „**ზღვა**“ დასტურდება ძველ ქართულშიც: ძვრამ იყო დიდ **ზღუასა** შინა“ (აბულაძე 1973: 171). სულხან-საბასთან „ზღვა“ განიმარტება, როგორც „შესაკრებელი წყალთა“ (საბა 1991: 291). ი. ყიფშიძის ლექსიკონში „**ზღვა**“ შემდეგნაირადაა განმარტებული: **ზღვ-ა**, **ზღუა** море; – **ზღვაჯგუა**, **ტობა-ზღვა** с.м. **ტობა** (ყიფშიძე 1994: 238).

ჭან. **ზღჷ-ა** || **ზოღა** || მ-**ზოღა** || **ზუღა**; მეგრ. **ზღვა**, ქართ. **ზღვა**, სვან. **ბუღჷა**.

მაგალითები: არ **ზღუაში** ქენარიშა მეფითთ „ერთი **ზღვის** ნაპირას მივედით“; თელი **ზღუჷ** გექოსუ „ყველა **ზღვამ** შთანთქა („აღგავა“...)“; **ზუღა** დიდი ვა ენ, **ზუღა** ჭუტა ენ „**ზღვა** დიდი არ

არის (ე. ი. არ ღელავს), ზღვა პატარაა“; **ზულა** პიჯიშა მედახთუ „**ზღვის** ნაპირისაკენ წავიდა“; ბითთუნ **ზოდას** ოწკეს „სულ **ზღვას** უყურებს“; მზოლა ირდუ „**ზღვა** აღელდა („გაიზარდა“)“; **მზოდას** მემვატერენ „**ზღვაში** ჩავარდნილა“. **კან. ზღუა** ისეთ მიმართებაშია ქართ. (და მეგრ.) **ზღვა**-სთან, როგორშიც მეგრული რ^ტო ქართ. რგას-თან. უმარცვლო უ- მახვილის ვარიანტებში თანხმოვან ღ-ს წინ უსწრებს; მასთან **ზოლა** ← **ზულა** და არა პირუკუ (**მ-ზოლა**-ში თავკიდური მ ფონეტიკური დანართი). **ზოდ-** | **ზულ-** ამ სახელის ამოსავალ ძირეულ მასალად უნდა ვცნოთ, ამას სვან. ძულუა-ც ადასტურებს. სვანურის ამ ნასესხებ სიტყვაში ძ-სა და ღ-ს შორის ხმოვანი შერჩენილია (ჩიქობავა 1938: 185).

მ. ჩუხუა აღნიშნავს, რომ ძღვ-არ-ში -არ ზმნური აფიქსია, რომელიც ნასახელარ ზმნებში დაჩნდება: **ზღვ-ა** → **ზღვ-არ-უ-ა** | **ძღვ-არ-უ-ა**, ტყებ-ი „ტყავი“ → **ტყამ-არ-უ-ა** „გატყავება“ (ჩუხუა 2000-2003: 349). „ქართულ **ზღუ-ა** (<**ზოდუ-ა**) ფუძეს შეესატყვისება მეგრული **ზღვ-ა** (<**ზოდუ-ა**), ლაზური **ზოდ-ა** (<**ზოდუ-ა**), მზოდ-ა ფუძის ანლაუტში მ განვითარებულია და სვანური **ზულუ-ა** (<**ზოდუ-ა**, ძულუ-ა < **ზულუ-ა**) თავკიდურა სპირანტის აფრიკატიზაციის შედეგად ძლუა ქართულიდან უნდა იყოს ნასესხები“ (სარგველაძე, ფენრიხი 2000: 217). საერთოქართველურ ენაში აღდგება ზღვის სახელწოდება, რაც იმისი დასტურია, რომ ამ ენაზე მეტყველი ტომებით დასახლებული ტერიტორია ზღვისპირეთი იყო: ს.ქართვ. **ზლუა** ((ქართ. (ძვ.) : **ზღუა** (ახ. **ზღვა**; სვან. **ზულუა** | **ძულუა**; ზან. **ზლუა** | **მ'ზოლა** | **ზულა**) (ქურდიანი 2002: 65).

მაგალითები: კარს აწყდებიან ზრიალით... **ზღვაც** იფოფრება სამტროდ (ნიშნინიძე 1991: 52); უცებ დაეშვა მერცხალი ციდან, **ზღვას** გაუსწორა მთელი სხეული (აბაშიძე 1991: 101); მე ვნახე შენი **ზღვის** ღელვა და შენი ცის კაშკაში (იქვე: 154); მაგრამ სინათლე ჯერ კიდევ არის და აღმაცერად იშლება **ზღვაზე** (გალაკტი-

ონი 1965: 262); ქვეყნად სახლებია, **ზღვაზე** გემებია, ყველგან დირიჟორად არის ინჟინერი (იქვე: 296); **ზღვას** სადამო ედებოდა მუქი, შენ **ზღვის** პირად სჩანდი, როგორც შუქი (იქვე: 118); **ზღვას** აღმაცერად დაენდო შუქი, გრიალებს ქარი (იქვე: 194); დამშვიდდი **ზღვაო**, იყავი წყნარად, გადაქცეული ლილიან ქარად (იქვე: 287); **ზღვები** ისევ მოიქცევიან, მიიქცევიან, ვითა წინარე (კალანდაძე 1985: 342); ამერ-იმერი სიმხდალეში უსაზღვროდ ძუნწი, ამერ-იმერი **ზღვიდან ზღვამდე** გაშლილი უწინ (მაკვარიანი 1985: 117); **ზღვაო** აღელდი, აღელდი, ქარტეხილს დაემორჩილე (აკაკი 1980: 201); **ზღვა** ღელავს ისე ხალისიანი, დღე ელავს, როგორც ცეცხლის მადანი (გალაკტიონი 1965: 34); **ზღვაში** ჩავაგდებ საოცარ ანკესს, აჰა, სირენას ამოჰყვა გული (იქვე: 23).

პოეზიაში „ზღვის“ მსაზღვრელებად გვხვდება: „მწვანე“, „ლურჯი“, „წყნარი“, „თბილი“, „დიდი“ და სხვა. მაგალითად: თეთრი მედუზა ბრწყინავდა წყალზე **ზღვა** იყო **მწვანე**, **წყნარი** და **თბილი** (ამაშუკელი 1980: 92); ჰოი, გვედრებ, მდინარევ, ამ **დიდ ზღვაში** ნუ შეგვრევ (გალაკტიონი 1965: 31); და სინანულის დაგუბდა ღვარი... **ზღვა** იყო **წყნარი** (იქვე: 197); **წყნარი ზღვა** არი, იისფრად კუნძულზე ნისლი თქორდება (კალანდაძე 1985: 264); **შავი ზღვის** ზვირთნი, ნაცვლად ჩვენთა მოსისხლე მტერთა, აწ მოგვიგვრიან მრავლის მხრით ჩვენთა მოძმეთა (ბარათაშვილი 1975: 280); **ლურჯი ზღვა** დინჯად ტორტმანებდა და კლდეს ლოკავდა (ჯაფარიძე 1975: 7).

სუბსტანტიურ მსაზღვრელებად გვხვდება: „ცოდვის“, „ასი წლის“, „გაზაფხულის“, „სიბრძნეთ“, „სისხლის“ და სხვა. მაგალითად: ხვალ იქნებ **ცოდვის ზღვა** ამოდუღდეს და უგზურებამ გაგდათქეროს (ნიშნიანიძე 1991: 11); ნახა **ცოდვის ზღვაც** ცრემლების ღელეც, ხედავდა სიღრმეს სხვისთვის უხილავს (აბაშიძე 1991: 181); ლამის **ასი წლის ზღვასთან** მისული... სახლში დაგინთავ, ბეჩავ, სანთლები (კალანდაძე 1985: 207); და **გაზაფხულის**

ზღვა არი ირგვლივ, ო, გაზაფხულის ყვავილთა თოვა (იქვე: 198); გადავეში **სიბრძნეთ ზღვაში** ხან სიგხეში, ხან ავდარში (გალაკტიონი 1965: 385); ხალხები სისხლის **ზღვებს რომ** შერიე, მოსპე, დაამხე მრავალი ტახტი (აბაშიძე 1991: 77).

„ზღვა“ ხშირად დასტურდება გადატანითი მნიშვნელობით, ძირითადად სიმრავლე-სიდიდისა თუ ცვალებადობის აღსანიშნავად: სიგრუე ისე ბევრია – **ზღვაა**, ტყეა და წვიმა... (ნიშნიანიძე 1991: 325); ოჰ, სიყვარული **ზღვების ქაფია** (გალაკტიონი 1965: 182); ჭმუნვა და სევდა ერთი ორად მოგმატება, იქნება **ზღვა ხალხიც** იქნება, მაგრამ ისინი სად არიან? (ნიშნიანიძე 1991: 134); დედის **გული ზღვა** არის სიყვარულისა (ილია 1985: 35); დილის ხუთი საათი იქნებოდა, როცა საარჩევნო უბნებს **ზღვა ხალხი** მოაწყდა (ქეგლი IV 1955: 192); ამ პაწაწინა კვირტების ფეთქას **ზღვა სიხარული** მოუტანია (იქვე); **ცხოვრების ზღვა**, ადამიანის ცხოვრება, ზღვასავით მღელვარე და ცვალებადია (იქვე); მშვიდია ჩვენი დილა, **ზღვა სიხარულით** სავსე (კალანდაძე 1985: 41); დღეს სტუმარია ეგ ჩემი, თუნდ **ზღვა** ემართოს **სისხლისა** (ვაჟა 1990: 35).

მეგრულში: **ზღვა** დო ქუა რაშეფი რე ჟირხოლო „ზღვა და ქვა ცხენებია ორივე“ (ხუბუა 1973: 62); ქინოდოხოდეს ხვამარდის დო მიდართეს **ზღვათ** „ჩასხდნენ ხომალდში და წავიდნენ **ზღვით**“ (იქვე: 75); ქენასვანჯეს ღურელი დო გუტეს **ზღვაშა** „ჩაასვენეს მკვდარი და გაუშვეს **ზღვაში**“ (იქვე: 13); ქიმერთე დო ათე ცხენეფი გინართინუ **ზღვათ** „მივიდა და ეს ცხენეფი გადააქცია **ზღვად**“ (იქვე: 247); მის შეულებე დარჩქალას **ზოღვაშ** ლემა? „ვის შეუძლია დააწყნაროს **ზღვის** (ღელვა) ბრძოლა“ (ქაჯაია II: 1); სქანი განს ხარენს **ზღვა**, გოლა, ბარი „შენს მხარეს ხარობს **ზღვა**, მთა, ბარი“ (ხუბუა 1973: 14); წუხენა ძალამს დო გორგნა, სოთინი **ზღვაქ** ეკაყოთას და „წუხან ძალიან და ეძებენ, იქნებ სადმე **ზღვაშ** გამორიყოს“ (ხუბუა 1973: 76); ქიმერთეს **ზღვაშა** დო ქეკოდვეს თაქი გატყურია „მივიდნენ **ზღვაში** და დადგეს აქ სატყუა-

რა“ (იქვე: 190); ცხენი დო ონანქერქ **ზღვათ** გინირთჷ „ცხენი და უნაგირი **ზღვად** იქცა“ (იქვე: 218); ქიმერთჷ დო ათე ცხენეფი გინართინუ **ზღვათ** „მივიდა და ეს ცხენები გადააქცია **ზღვად**“ (იქვე: 247); ჩქიმი **ზღვა** დო ჩქიმი ბარი ჩქიმი გოლა – არარატი! „ჩემი **ზღვა** და ჩემი ბარი, ჩემი მთა – არარატი!“ (იქვე: 313); **ზღვაში** პარახოდის კაპიტანო რდჷ კოჩი, სახელი – მარსმელისი „**ზღვის** კაპიტნად იყო კაცი სახელად მარსმელისი“ (იქვე: 42). სვანური: **ბუღუა** პილ ზურულაჲრ სგხუ „**ზღვის** სანაპიროზე ქალები სხედან“; ბოფშჲრ **ბუღუათე** სგა-აჩადხ „ბავშვები **ზღვაში** შევიდნენ“ (ჩვენი მასალებიდან).

მდინარე – „ბუნებრივ კალაპოტში მიმდინარე წყალი“ (ქეგლი V 1958: 1075). **მდინარე** „წყალი“, „ღუარი“, „მადინებელი“: განმიხუენ ჩუენ **მდინარისა** მისგან (წყლისა მისგან) (აბულაძე 1973: 227). **რუბა ორუბა** и **რუბა** ушелье съ рекою (Март 1910: 182). **ღალი** "печка", დიდი ღალი **რეჩკა**, წუტა **ღალი** ср. ручей (იქვე: 200). ჴან. **რუბ-ა** || **ო-რუბ-ა** – ხევი მდინარე. მეგრ. **რობ-უ** „ушелье, река ხევი“; ქართ. – **ორბაგ**. მა **რუბაშა** მეზულურ, ... რუბაშა ჯეფთი „მე **მდინარესთან** ხევში ჩავალ, მდინარესთან ჩავედი“; ხოჯა იდონეს დო **ორუბას** გოლის ქეკუტორეს „ხოჯა წაიყვანეს და **მდინარეში**, მორევში გადაისროლეს“; **ორუბას** ხოჯა დიშქიდუ „**მდინარეში** ხოჯა დაიხრჩო“... **ორუბს** დოვოშქიდით „მდინარეში **დავახრჩვეთ**“; მენდახთეს **ორუბა** ჩენარიშე **ორუბა** ჩინარის იდუშეუნეს „წავიდნენ **მდინარის** ნაპირას. **მდინარის** ნაპირას იფიქრეს“.

თავსართიან **ო-რუბ-ა**-ს ათინური ტექსტები გვამღევს. მეგრ. **რობ-უ** იმავე ფუძეს წარმოგვიდგენს; ჴან. **რუბ-ში უ** ← **ო ბ-ს** მეზობლობაში. მეგრულში ბოლოკიდური **-უ** შეიძლება იყოს **ბ-ს** მეზობლობით ახსნილიყო (შდრ. **ტუბ-ო** → **ტუბ-უ**) – თავსართიანი **ო** ჴანურში იმავე ღირებულებისა უნდა იყოს, როგორიც ონტულე-ში (ჩიქობავა 1938: 183).

მაგალითები: შუაზე აპობს **მდინარე** სიცხეს, თავგანწირული არი ირგვლივ სმა (მაჭავარიანი 1985: 91); და დადლილ-დაქანცულ

ლავეარდებს მიათრევს **მდინარე** ლოდების ზანზარით (ასათიანი 1997: 70); ვინ იყო, სად იყო, ან როდის სახლობდა, რომელ **მდინარესთან** ან რომელ მაღლობთან (ნიშნიანიძე 1984: 121); **მდინარე** ნანას უმღერის რაინდსა ურჩსა მტრისასა (აკაკი 1980: 184); სამსონა ყველას გამოეთხოვა, გზა დაგვილოცა და მერე ძირს, **მდინარისაკენ** ნელა დაეშვა (შენგელაია 1968: 101); **მდინარენი** კი დიან, დიან, დიან დადიან... არის დარი თუ არის წვიმა, ეს სულერთია (მაჭავარიანი 1985: 242); არ ჩანდა **მდინარე**, ახლა სირმის ზოლად რომ მიიკლავნება და მხოლოდ დიდი წვიმის დროს ამოიღებს ხმას (ლორთქიფანიძე 1959: 123); ის ქვები **მდინარე** წყალწითელადან ტაძრამდე დაკიდულ აღმართზე თვითონ დავითმა ამოიტანაო თავისი ზურგით (სანიკიძე 1976: 383); სადღაც ისმოდა **მდინარის** ჩქამი, აღარც ორღობე, აღარც ურემი (გაგუა 1975: 9); **მდინარის** გაღმა-გამოღმა ტყიანი სერები ახოებს აეჭრელებინა (ჯაფარიძე 1975: 49); ჭალაკი იგი, იგივე **მდინარე** და გაზაფხული მთის ფეროვნებით (ორბელიანი 1975: 200); როგორც იზრდება **მდინარის** ჩქამი... უმიზეზოა და ყოვლის მიმართ თვითონ ახსნაა უმარტივესი (ნიშნიანიძე 1991: 312); ტყეს და **მდინარეს** სიცხეს და ავდარს არაფრად ვთვლიდი (აბაშიძე 1990: 123).

„მდინარის“ მსაზღვრელებად ხშირად დასტურდება „ღვინის-ფერი“, „შმაგი“, „უსაყვარლესი“, გასუბსტანტივებულ მსაზღვრელად ხშირად გვაქვს „სისხლის“, ზმნისართად გვხვდება „გაცოფებით“ და სხვა. მაგალითები: მოდიოდი ველად, როგორც **ღვინისფერი მდინარე** (გალაკტიონი 1965: 267); სმენა იჭერდა **უსაყვარლეს მდინარეთ** ხმაურს (იქვე: 13); შენ ადიდდები **შმაგო მდინარევ**, ადიდდები და წამლეკავ მითი! (კალანდაძე 1985: 149); მარად ცოცხლობდეს იმპერატორი! **სისხლის მდინარე** მოედინება (კალანდაძე 1985: 279); დაჯახებული კლდეს **გაცოფებით, მდინარე** ხევში ამოიხუვლებს... (აბაშიძე 1980: 108). ლაზურში: **ღალი** ემთი ულუნ მა-ში, ქო-მა უწვი „**მდინარე** აღმა მიდისო რომ გე-

ტყვის, კიო უთხარი“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 256); **ღალიში** აკრას მო ინჯირ! „**მდინარის** პირას ნუ დაიძინებ!“ (იქვე: 256). სვანურში: დივოს ხალატ **ჭალაძის**გა ლიბრალ „გოგონას უყვარს **მდინარეში** ბანაობა“; **ჭალაძის**გა ხეჰა ცუც წრი „**მდინარეში** ბევრი თევზია“ (ჩვენნი მასალებიდან).

ღელე „პატარა ხევი. პატარა მდინარე, ნაკადული“ (ქეგლი VII 1962: 410); **ღელეს** ხევის სინონიმად მიიჩნევენ ქართველი ლექსიკოგრაფები: სულხან-საბა ღელესა და ხევს აიგივებს: **ღელედ** ითქმის ქვეი მცირე (საბა 1993: 452). საბასთან: **აღრინტალი** „გვერდობ(ა)ში **ღელე-ღელე**; (საბა 1991: 249, 79); **ღუარი** „მდინარე, ხევი, ღელე“ (აბულაძე 1980: 319). ალექსანდრე ნეიმანი მოცულობას არ აზუსტებს, მაგრამ სინონიმებად იხსენიებს: **ღელე** – ხევი. **ხვეი** – ხევხუვი; ხრამი, ღელე, ღარტაფი (ნეიმანი 1978: 541).

რაც შეეხება ფორმას – **ნოღელა** (მარტვილი, რიონის შენაკადი), ის მიუთითებს წინა ვითარებაზე, ადგილზე, სადაც ღელე დიოდა, დამშრალი კალაპოტი: ნო-ღ(ალ)-ელა (მაღრაძე 2004: 98).

ჭან. ღ-ალ-ო მეგრ. ღ-ალ-ო | ღ-ალ-გ. ქართ. ღ-ელ-ე ფორმებიდან **ღალ** კანონზომიერი შესატყვისია ქართ. **ღელ**-ისა, მნიშვნელობაც არსებითად ერთია. ჭანურში ეს მნიშვნელობა გაფართოებულია და არა მხოლოდ „ღელეს“, არამედ, საერთოდ, „მდინარესაც“ ეს სახელი აღნიშნავს (ქართულმა ამავე მიზნით ხელოვნურად ნაწარმოები მ-დინ-არ-ე გამოიყენა – მიმღეობა ზმნისა – „დის“, შდრ. მცენარე)... **ღალ**-ის მაგივრობას ათინურში **რუზა** | **ორუზა** ეწევა. **ღალ**- ფუძე უნდა შედიოდეს სოფლის სახელში **ღალტიბა**: ხუშუტი რტუ **ღალტიბა** ქმოიში ჩქინაფერი რეიზი „ხუშუტი იყო სოფელ **ღალტიბის** ცნობილი რეიზი“... ქუჩქტუ **ღალტიბაშა**-ნა ოხთიმუ-მოხთიმუს ჟურ დლა უნტუ „იგოდა, რომ **ღალტიბაში** მისვლა-მოსვლას ორი დღე უნდოდა“... **ღალიშა** იდი-ა, წკაიშ“ ეშედის ბუ უჩქინა ღალი წკაი! „**ღელესა**კენ წადი, წყლისაკენ!“ ვირმა რა იგის, ღელე, წყალი...!“ გინძე **ღალ-ო** ძერის „გრძელი **მდინარეც** არის –

ალაზნის მდინარე. ეს მდინარე კახეთს ორად ყოფს“... ეშშელი **დალის** მოშვატუ **ღალიშენ** მეხსუს ვა გამახთუ „ვირი რომ **მდინარესთან** (ღელესთან) მივიდა, განგებ ფეხი „დაიცდინა“, ვირი **ღელეში** ჩავარდა, **ღელიდან** განზრახ არ გამოვიდა“; ჩხომი **დალის** პკოფ-ში უწვი! „თევზი მდინარეში დავიჭირეთ-თქო, უთხარი“; კაზეფუ ქოძირუ **ღალიში** ქენარის „ბატები ნახა **მდინარის** ნაპირას“ (ჩიქობავა 1938: 182). **ღელ-** ბირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული **ღალ** და ლაზური **ღალ** (სარგველაძე, ფენრიხი 2000: 505). მეგრულში: **ღალი** | **ნოღა** (ჰარაია 1997: 144; ქაჯაია II: 397); **ღელე** – **ღალი** (ყიფშიძე 1997: 161); სვანურში დასტურდება **ტუიბრა** (თოფურია, ქალდანი 2000: 725).

მაგალითები: როცა ღრმა **ღელეს** გავედით, ვნახეთ ხის წვერზედ მხედარნი (ვაჟა 1990: 10). მეგრ. **ღალიშა** ქინვუანთხი „**ღელეში** ჩავვარდი“; სვან.: **ტვიბრა** ისგა ტყვრ ლი „**ღელეში** ტალახია“ (ჩვენი მასალებიდან).

ნაკადული – „ბუნებრივ კალაპოტში მიმდინარე მცირე წყალი“. საბა ძალზე ზოგადად განმარტავს „წარსავალთა გზა წყალთა“ (საბა 1993: 296). ალექსანდრე ნეიმანთან კი – **წყარო, ნაკადი, ნაკადული, ბინული, რუ, ფშანი, ფშა** სინონიმებია. **ნაკადული** ეწოდება არა მარტო მდინარეს (გაგრა), არამედ სოფელია ისევ გაგრის რაიონსა და ჩოხატაურშიც. სადავო არ უნდა იყოს, რომ პირველად სახელწოდება სწორედ მდინარეს უნდა შერქმეოდა, შემდეგ – სოფელსაც (მალრაძე 2004: 101).

ჩანჩქერი „წყლის ნაკადი, რომელიც ციცაბოზე გადმოოდის“ –**და ჩანჩქერი**, მთით ნახსლეტი... ბირს ეშვება (ქეგლი VIII 1964: 471).

ქვემოთ წარმოდგენილი ლექსიკური ერთეულები წყლის არსებობის გარკვეულ ფორმაზე მიგვანიშნებენ, როგორიც არის „**კაობი**“, „**რუ**“, „**გუბე**“, „**ტბორი**“ და სხვა.

რუ „სარწყავად გაყვანილი პატარა არხი. გადატ. ასეთ არხში მიმდინარე წყალი“: გზას ორთავ მხრივ ღრმად ამოჭრილ არხებ-

ში ანკარა რუები მოუდიოდა (ქეგლი VI 1960: 1960: 461).

ღარტაფი „იგივეა, რაც ღელე“ (ქეგლი VII 1962: 402).

ჭაობი „დამდგარწყლიანი ადგილი დაბლობში“ – გაუვალ **ჭაობებს** შუა აქლემის კუზივით მოჩანდა ერთი მომცრო ბორცვი; ძლიერ წამლავს ჰაერსა ის ომხივარი, რომელიც ყოველს **ჭაობს** ასდის (ქეგლი VIII 1964: 1228). ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ვკითხულობთ: „**ჭაობი** – დედამიწის ზედაპირის განსაკუთრებული ტიპი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია უტორფო ან ტორფიანი, მუდმივად ტენიანი გრუნტი და სპეციფიკური მცენარეულობა, რომლებშიც გაბატონებულია ჰელოფიტები. **ჭაობის** ადგილსამყოფელი გამოირჩევა უხვი დატენიანებით, საკვები ელემენტების სიღარიბით, ცუდი აერაციით, ტორფდაგროვებით და შედარებით ცივი სუბსტრატით – **ჭაობები** ვითარდება ხმელეთის ან წყალსაცავების დაჭაობების შედეგად“ (ქსე 1987: 383).

მეგრულში ერთმანეთის პარალელურად დასტურდება: **ბალოტი | ჩირე | ჭყონჭყო** ფორმები (ქაჯაია II: 215; 311); სვანურში გვაქვს **ღაზუ**.

ხშირად „**ჭაობი**“ გადატანითი მნიშვნელობითაც დასტურდება. მაგალითად, „გიორგის ოჯახი **ჭაობში** ჩაიძირა“, რაც ნიშნავს: „საქმე ცუდად წაუვიდა“. მეგრ.: საქორთუოს **ბალოტამ** ადგილზე ბრეგე „საქართველოში **ჭაობიანი** ადგილი ბევრია“; ეიშა ჟღები დო **ბალოტის** ასე ვორწყეთ ქვალოსქირს „უწინ **ჭანჭრობსა** და **ჭაობს** ახლა ვხედავთ მთლად გამქრალს“ (ქაჯაია III: 215); ჯვეში ჟღები დო **ბალოტის** ვორწყეთ ემასქერაფილგ „ძველ **ჭანჭრობსა** და **ჭაობს** ვხედავთ ამომშრალს“ (ქაჯაია III: 215); **ჩირეს** გიმშურსგნ ქოძირგ „**ჭაობში** რომ გამოდის, ნახა“ (იქვე: 311); მუთუნს ვაიშართენი, ფერ **ჩირე** რე „ვერაფერი რომ ვერ გამოვა, ისეთი **ჭაობია**“ (ქაჯაია III: 311). სვანურში: ლარე **ღაზვარიან** ლი „სათიბი **ჭაობიანია**“; **ღაზვთეისგა** ომყედ „**ჭაობში** ჩავეარდი“ (ჩვენი მასალებიდან).

გუბე „მცირედ ჩადრმავებულ ადგილას დამდგარი წყალი, – ტბორი, წუმვე“ (ქეგლი II 1951: 1491). მეგრულში ერთმანეთის პარალელურად დასტურდება **აზმახი** | **გუმი** (ქაჯაია I: 165, 412).

მაგალითები: ლედვის ფოთლებზე მოთქარათქურემ, კრამიტე-ბიდან მოლაპალუქემ, ნაფლოქვარებში დაისადგურა, მიყარ-მოყარა აქა-იქ **გუბე** (მაჭავარიანი 1985: 304). მეგრ.: **გუმეს** კვატეფ იბონა „**გუბეში** იხვები ბანაობენ“; **გუბე** გიფშუ წყარით „**გუბე** გაივსო წყლით“ (ჩვენი მასალებიდან).

ტბორი „იგივეა, რაც გუბე“ (ქეგლი VI 1960: 1267); სულხან-საბასთან „ტბორე“ არის „ავი გუბე“ (საბა 1991: 135); **ტბურე** „გუბე“: პოვეს გუბე თიჯოვანი (აბულაძე 1973: 411); **ლაყვა** „წვიმის გუბე“ (ქეგლი IV 1955: 1496). **წყალსატევი** „ადგილი, სადაც დაგროვილია წყალი ბუნებრივად (გუბე, ტბა) ან ხელოვნურად (აუზი), სათევზე წყალსატევი“ (ქეგლი VIII 1964: 1200).

ნიაღვარი „მოვარდნილი წყალი, რომელიც ჩნდება დიდი წვიმების ან თოვლის ინტენსიური დნობის შედეგად“ (ქეგლი V 1958: 1585); **ნიაღვარი** „ნალურავი“, „ჰევი“, „ნიაღვარი“ (აბულაძე 1973: 322). ძალიან ხშირად **ნიაღვარი** დასტურდება გადატანითი მნიშვნელობით „სიდიდე-სიძლიერის“ აღსანიშნავად: ბევრმა **სისხლის ნიაღვარმა** გადაიარა (ქეგლი V 1958: 1485); უეცრად **ცრემლის ნიაღვარი** წამსკდა (იქვე: 1485); ღვინო მოსჩქებს **ნიაღვარად!** (იქვე: 1485).

მეგრულში დასტურდება **ლანქერი** ფორმა (ქაჯაია II: 183), მაგ.: ბოშეფ! გიორგიმა მინოლაფე **ლანქერი** „ბიჭებო! გიორგის შევარდნია **ნიაღვარი**“; გოლაშე **ლანქერქ** მოლართუ „მთიდან **ნიაღვარი** წამოვიდა“ (ჩვენი მასალებიდან).

„წყლის“ აღმნიშვნელ ლექსიკაში გამოიყოფა აგრეთვე **ოკეანე** (რომელიც ბერძნულიდან არის შემოსული) – „უსაზღვრო ზღვა, კონტინენტებს შორის მოქცეული წყლის დიდი აუზი“ (ქეგლი VI 1960: 19). „ქარულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში აღნიშნულია: „**ოკეანე** – დიდი მდინარე, რომელიც გარს აკრავს კონტინენტებსა და

კუნძულებს. ახასიათებს მარილების ერთნაირი შედგენილობა. ოკეანე ჰიდროსფეროს უმეტესი (94%) ნაწილია და მოიცავს დედამიწის ზედაპირის 10,8%-ს. ოკეანის ცნებაში ხშირად იგულისხმება წყლის მასის ქვეშ მდებარე დედამიწის ქერქიგა და მანტიაც. ოკეანის წყალი მზისგან მიღებული სითბოს უზარმაზარი რეზერვუარია. დინებების მეშვეობით ამ სითბოს გადანაწილება მნიშვნელოვნად განაპირობებს ხმელეთის დიდი სივრცეების ჰავას. ოკეანის საზღვრები და მოხაზულობა ყალიბდებოდა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში დედამიწის ქერქის გეოლოგიური აგებულებისა და განვითარების ისტორიის შესაბამისად. დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების ეპოქიდან მოყოლებული, ოკეანე დიდ როლს თამაშობს კაცობრიობისთვის როგორც სატრანსპორტო გზა, საკვები პროდუქტების, ენერგეტიკის, ქიმიური და მინერალური რესურსების წყარო“ (ქსე VII: 508).

მაგალითები: შენ მისმენ ისე, ვით მზე უსმენს **ოკეანეებს** და ციმციმებ, ბრწყინავ მასავით... (კალანდაძე 1985: 95); ნათელხილვაა, თუ მეწვია შორი მირაჟი, **ოკეანესთან** ზებრისფერი დღე წევს სილაში (ნიშნინიძე 1984: 111); ... ახლა ამ ღამესავით ლურჯია ჩვენი ზღვები და **ოკეანეები** (ქორჭოლიანი 1974: 25); როგორც გრიგალი, ქარიშხალი და ნიაღვარი, ყინული ღღვება, **ოკეანეს** გმირი უკივის... (გომიაშვილი 1960: 55); ბალტიის ზღვიდან, შავი ზღვიდან **ოკეანიდან** ამოვარდნილი გრიალებდა ომის გრიგალი (იქვე: 52) და სხვა.

ქართულში გვაქვს „წყლეთი“ ფორმაც, რაც წყლით დაფარულ ადგილს ნიშნავს ზოგადად (საპირისპ. ხმელეთი) (ქეგლი VIII 1964: 1212), „**მწყურნები, წყურნები, რწყუნები** კი წყლიანი ადგილია, იგივე წყლისპირი“ (აბულაძე 1973: 312).

§3. უშუალოდ „ზღვასთან“ თუ „მდინარესთან“

დაკავშირებული ლექსიკა

უშუალოდ „წყალ-“ ლექსემასთან დაკავშირებით მსაზღვრე-
ლებად გამოვყავით: მტკნარი, ხისტი, წმინდა და სხვა. აგრეთვე
შეგვხვდა იმ ტიპის ზმნები თუ ზმნისართები, რომლებიც წყლის
გამოყენებასთან (ან მის თვისებებთან) არის დაკავშირებული
(ამოხაპავს, გაალაღლაღებს, გაჟღენთს, გალუმპავს, დაპა-ღუპით,
წყალწყალ და სხვა). ასევე ცალკე ჯგუფად გამოიყოფა „ზღვას-
თან“ (თუ „მდინარესთან“) დაკავშირებული ლექსიკა. ასეთებია:
ბრაგა „თითქმის წყლის ზედაპირზე ამომავალი უხილავი წყალ-
ქვეშა კლდე (მთა) ზღვაში, – რიფი“ (ქეგლი I 1950: 1122); **ბრაგო-
ვანი** „ადგილი (ზღვაში), სადაც ბევრი ბრაგაა“ (იქვე: 1122); **სპონ-
დოი** „წყალქვეშა კლდე – ბრაგა“ (ქეგლი VI 1960: 1141); **ღურღუ-
მი** „ღრმა ადგილი მდინარეში“ (ქეგლი VII 1962: 490); **ტაოროსი**
„პოლარულ ზღვებში ზღვის მოქცევის, ქარის ან დინების ძალის
მიყენების გამო ყინულების შეკუმშვით წარმოქმნილი ხორგო“
(ქეგლი VI 1960: 1323); **ყურე** „წყალში (ზღვაში, ტბაში) შეჭრილი
ხმელეთი, იგივეა, რაც უბე“ (ქეგლი VII 1962: 598); **სულხან-საბას-
თან**: „ყურე ესე არს წარზიდული რამე ადგილი ჰმელეთი ზღვა-
სა შინა, ანუ ზღვისა და მდინარისაგან უკუმდგარი ჰმელეთი ში-
ნა, მცირე თუ დიდი რამე“ (საბა 1993: 275); **ზვირთი** – „დიდი
ტალღა (ზღვაზე, ტბაზე, მდინარეზე)“ (ქეგლი IV 1955: 320);
ზჯრთი „ზვირთი – ზღვათა და წყალთა აღმოქანება“ (საბა 1991:
291).

მაგალითები: **ზვირთი** ზვირთზედა ჩემკენა სრბიან, ჯერ ჩემს
მცირე ნავს ზედ ასკდებიან (ჭავჭავაძე 1985: 42); შავი ზღვის
ზვირთნი, ნაცვლად ჩვენთა მოსისხლე მტერთა, აწ მოგვიგვრიან
მრავლის მხრით ჩვენთა მოძმეთა (ბარათაშვილი 1975: 280); კიდე-
სა ზედა მდგომარესა გმართებდა განსჯა, აწ ზღვას შეჰსულხნარ,

ზვირთთა მისთა სადღა ერიდო? (ჭავჭავაძე 1975: 137); **ზღვა** სუნთქავდა, მთვარით განათებული **ზვირთი** ნაპირზე შმაშურობდა (შენგელაია 1950: 150).

მეგრულში **ზვირთის** შესატყვისია **გვართა** – დიდგ **გვართა** მოშკურინუანსი, ვა მაჩურე „დიდი **ზვირთი** მაშინებს, ვერ ვცურავ“ (ჩვენნი მასალებიდან).

ზვირთქაფი – „აქაფებული ზვირთები“ (ქეგლი IV 1955: 150); **ზვირთაყრილი** „იგივეა, რაც აზვირთებული“ (იქვე: 149); **ზვირთცემა** „პოეტ. ზვირთების ცემა, ხეთქება ზღვის, მოტრიალება“ (იქვე: 727); **მიმოქცევა** „მიქცევა და მოქცევა“ (ქეგლი V 1958: 399); **ტალღა** „წყლის რხევითი მოძრაობით გამოწვეული ამონაზნექი (ზღვის, მდინარის) ზედაპირზე – **ზვირთი**“ (ქეგლი VI 1960: 1240).

მაგალითები: დამშვიდდი **ტალღებს** მიანდე ნავი, რაც დაიკარგა, ის აღარ მოვა... (გალაკტიონი 1965: 96). **ღელვა** „ზღვის აღშფოთება, რხევა, მოძრაობა ზღვის, ტბის ზედაპირისა, ტალღების აშლა, წარმოქმნა“ (ქეგლი VII 1962: 411); **შემონჩქლევა** „ტალღის მოხეთქება ნაპირზე“ (იქვე: 1203); **შთანთქმა** „ჩანთქმა“ (იქვე: 1390).

მეგრულში **ღელვას** შეესატყვისება **ლიმუა**, **ღგმუა** (**ლი/ღმუას**) – ზღვას ოლიმუანს, რევილუნს შიშის „ზღვას აომებს (აბრძოლებს), გკლავს შიშით“ (ქაჯაია II: 194); ზოდამ **ღგმუა** მოშკურინუანს „ზღვის **ღელვა** მაშინებს“; ონჯუას **ღგმუაქ** იძინუ „საღამოს **ღელვამ** იმატა“ (ჩვენნი მასალებიდან);

ამავე ქვეჯგუფშია გაერთიანებული შემდეგი ლექსიკური ერთეულები:

წყალგამყოფი გეოგრ. „მთა ან ამაღლებული ადგილი, რომელიც თიშავს მდინარეთა კალაპოტებს, წყალგასაყარი“ (ქეგლი VII 1962: 1191); **წყალგასაყარი** „იგივეა, რაც წყალგამყოფი“ (ქეგლი VIII 1964: 1192); **შესართავი** „ადგილი, სადაც შენაკადი უერთდება (მდინარეს, ზღვას...)“ (ქეგლი VII 1962: 1134); **ნაპირი** („მდინარის კიდე“) (ფოჩხუა 1973: 98).

გამოიყოფა აგრეთვე „წყალთან“ დაკავშირებული ხელსაწყოთა სახელებიც: წყალგამტარი სპეც. „წყლის გამტარი. წყალგამტარი კოლექტორი“ (ქეგლი VIII 1964: 11912); ტალღზომი სპეც. „ტალღის სიგრძის გასაზომი ხელსაწყო“ (ქეგლი VI 1960: 1240) და სხვა.

შეგვხვდა რამდენიმე ნაგებობის სახელი, რომელიც ნაპირის გასამაგრებლად თუ ღელვისაგან დასაცავადაა გამოყენებული:

ნაპირსაფარი „(მდინარის, ზღვის...) ნაპირის გასამაგრებელი ნაგებობა“ (ქეგლი V 1958: 1352);

ზვირთსამსხვრევი „ზღვის ღელვისაგან ნავსადგურის დასაცავად აგებული ზღუდე (ქვის, ბეტონის)“ (ქეგლი IV 1955: 100);

ზვირთსაქცევი „იგივეა, რაც ზვირთსამსხვრევი“ (ქეგლი IV 1955: 150).

§4. „წყლის“ შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი ლექსიკა

გამოიყოფა „წყლის“ შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი ლექსემებიც. ასეთებია: წვეთი „სითხის პატარა, მრგვალი ნაწილაკი“ (ქეგლი VIII 1964: 1069); წვეთი „სითხის მცირე მოცულობა, რომელიც წონასწორობის მდგომარეობაში შემოსაზღვრულია ბრუნვის ზედაპირით. წვეთი წარმოიქმნება მცირე ხვრელიდან სითხის ნელი გამოდინებისას, ზედაპირის ნაპირებიდან სითხის გამოდინების, სითხის გაფრქვევისა და დაეპულსიების დროს და აირულ გარემოში კონდენსაციის ცენტრებზე (იონებზე, მტვრის ნაწილაკებზე). კერძოდ, ასე წარმოიქმნება ატმოსფეროში წყლის წვეთები ნამის, ნისლისა და ღრუბლების წარმოშობისას. წვეთის ფორმას განსაზღვრავს ზედაპირული დაჭიმულობისა და გარე ძალების მოქმედება. წვეთს უწონობის პირობებშიც აქვს სფეროს ფორმა. მსხვილ წვეთს დედამიწის პირობებში სფეროსებრი ფორმა აქვს მხოლოდ მაშინ, როცა წვეთისა და მისი შემოსაზღვრელი გარე-

მოს სიმკვრივეები ტოლია. დასველებად ზედაპირზე წვეთი განი-
ვრება, არადასველებადზე კი გაბრტყელებული სფეროს ფორმას
იღებს“ (ქსე 1987: 311). წვეთი – წვეთი, „ცუარი“ (აბულაძე 1973: 351);
წვეთი – „ცვარი ჩამოვარდნილი“ (საბა 1993: 386); წვეთი – ჰვათი
(ქაჯაია III: 465); წვეთი, ნამი, ცვარი – ბიფხ (თოფურია, ქალდანი
2000: 686).

წვეთ- ფუძეს შესატყვისები უდასტურდება ზანურში: ფუძის
რეფლექსები რეკონსტრუქციის დონეზეც კი აისახება:

„წ.უთ- / წ.უთ-:

ქართ. წვეთ- / წუთ- წვეთ-ი, წვეთ-ავ, დამო-სწუთ-ის. მეგრ.
ჰვათ- / ჰვეთ- ჰვათ-ი / ჰვეთ-ი „წვეთი“; ოლ-ჰვათ-გრე „საწვეთე-
ლი“ – ლაზ. ჰვეთ- / ჰუთ- ო-ჰუთ-უა „საწვეთური“, ო-ჰვეთ-ალ-ა |
ო-ჰუთ-არ-ა „სანაგვე“. მეგრ. ჰვეთ- და ლაზ. ჰვეთ- ← ჰვათ- უმლა-
უტის შედეგად. ლაზურის სემანტიკა ნაწილობრივ სხვაობს; ქართუ-
ლი და მეგრული ენების მასალა შეაპირისპირა ა. ცაგარელმა. ლა-
ზური ეკვივალენტი გამოავლინა გ. კლიმოვმა და ქართულ-ზანური
ურთიერთობის ხანისთვის წ.უთ- და წ.უთდ- არქეტიპები აღადგინა
(არაბული 2001: 161)

ა. არაბულის ვარაუდით, წვეთ- ამოსავალში ზმნური ძირია.
ამის საფუძველს იძლევა აწმყოს ფუძის წარმოება: წვეთ-ს, წვეთ-ი-ს.
ზმნური ფუძე გვევლინება წვეთ- და წვეთ- ვარიანტებით. მესამე
ალომორფი წუთ- ქართულში ახალ ლექსიკურ ერთეულს დასდებია
საფუძველად. საგულისხმოა, რომ ქართველურ ენებში მისი შესა-
ტყვისი არ დასტურდება. ი. ყიფშიძის მიერ მითითებულია მეგრ.
წუნთი-ს ქართული წარმომავლობა, აქედან წუნს ← წუნთს (არაბუ-
ლი 2001: 162-163). მ. ჩუხუა აღნიშნავს, რომ სვან. უთიდ სტრუქტუ-
რულად ქართ.-ზან. წვეთ- | ჰუთ- ფორმებთან ამჟღავნებს სიახ-
ლოვეს. უთიდ ნააბლაუტარია – უთიდ- ← *უთედ ← *ჰუთედ ← *ჰუთედ,
მდრ. ლაშხური უთედ „იდ“ ალომორფი; სვანურში ფუძის აუსლაუტ-
ში უძველეს ვითარებას გვიჩვენებს, ე. ი. ქართ. წვეთ ← *წუთდ-

ს.ქართ. *წმედ „წვეთი, ცვარი, წვეთება“ → ქართ. წვეთ- : ზან. ჰვათ- → ჰვეთ - წვათ - : სვან. ჴოდ | ჴოდ (← *ჴოდ). ს.ქართ. *წმედ არქეტიპი გენეტურად საერთოა სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა მონაცემებთან (ჩუხუა 2000-2003: 222).

ნამი „ატმოსფერული ტენი, რომელიც ტემპერატურის დაწევის დროს ჰაერს გამოეყოფა და დედამიწის ზედაპირს ეფინება წყლის წვრილი წვეთების სახით“ (ქეგლი V 1958: 1328); ნამი „ცვარი - ატმოსფერული ნალექი, რომელიც დადებითი ტემპერატურის დროს საღამოს, ღამით ან ადრე დილით ჩნდება საგნების, მცენარეებისა და ხმელეთის ზედაპირზე წყლის წვეთების სახით. ნამი წარმოიქმნება ჰაერის გაცივებისა და წყლის აორთქლების კონდენსაციის შედეგად მოცემულ ზედაპირზე, რომლის ტემპერატურა საღამოს და ღამით სითბური გამოსხივების გამო ნამის წერტილზე დაბლა ეცემა. ნამი ინტენსიურად წარმოიქმნება, თუ გა მოწმენდილია და სუსტი ნიავი ქრის. ნამის დროს ნალექების რაოდენობა მცირეა და ღამეში საშუალოდ 0,1-0,3 მმ უდრის“ (სქე 1984: 308).

მეგურლში ნამი - ცუნდი | ცუნჯი (ქაჯაია II: 358). სვანურში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნამიც, ცვარიც და წვეთიც არის ზიფხ (თოფურია, ქალდანი 2000: 155).

მ. სუხიშვილი აღნიშნავს, რომ „სვან. ზიფხ ფუძე, როგორც თავისი ძირითადი („ცვარი, ნამი, წვეთი“), ასევე გადატანითი მნიშვნელობით (შდრ.: ქართლ. ფიფქინა - სუფთა, თეთრი, ქათქათა..., ფიფქინი გაუდის - თეთრად ელვარებს, ქათქათებს...), უპირველეს ყოვლისა, ფორმით ქართულ ფიფქ- სიტყვას უკავშირდება. ჰვ. ქართულში ფიფქი ლექსემა თითქოს არ იმეზნება. დასტურდება საბასთან და ამგვარი განმარტება ახლავს: ფიფქი - „ახალი თოვლი“. ამავე სიტყვას საბა განიხილავს თოვლ- სიტყვის ბუდეში: „და თუ დათოვა ტერფამდე მეტი მისი იგი არს ფიფქი“ (საბა 1993: 194). ფიფქი ქეგლში განმარტებულია, როგორც

„თოვლის კრისტალი“. ამდენად, ქართ. **ფიფქ**- „თოვლის კრისტალი“... და სვან. **ბიფხ**- „ცვარი, წვეთი“... ფუძეების განსხვავებული მნიშვნელობები ამ ფუძეთა იდენტიფიკაციას ხელს ვერ შეუშლის (სუხიშვილი 1997: 147). მკვლევრის აზრით, სვან. **ბიფხ** ქართულიდან შეთვისებული **ფიფქია** (მნიშვნელობით, გავრცელების არეალით **ფიფქ**- ფუძის სესხება უფრო რეალური ჩანს, ვიდრე მისი შესაძლო ფონეტიკური **ბიბჰ**- | **ბიპჰ**- | **ბიპჰ**- ვარიანტებისა). ქართულმა **ფიფქ** ფუძემ სვანურის ფონეტიკური სტრუქტურის შესატყვისი სათანადო ფონეტიკური ცვლილებები განიცადა. კერძოდ, სვანურისთვის არ არის სტაბილური **ფქ** კომპლექსი (**ფქ** კომპლექსი მხოლოდ რედუქციის შედეგად შეიძლება გვქონდეს), სტაბილური და ბუნებრივია **ფხ** კომპლექსი. აქედან გამომდინარე: ქართულიდან შეთვისებული **ფიფქ**- ფუძე სვანურში **ფიფხ**- ფუძეს მოგვეცემა, ამის შემდგომი პროცესი რეგრესიულ-დისიმილაციური გამჟღერება სვანურისათვის ნიშანდობლივი ფაქტია (გ. ახვლედიანი, გ. როგავა). მ. სუხიშვილის ვარაუდით, ფონეტიკური პროცესი (ქართ. **ფიფქ** > სვან. ***ფიფხ** > **ბიფხ**) ყრუ ფშვინვიერთა დისიმილაციური გამჟღერების ნიმუშს წარმოადგენს, რაც ქართველური ენებისათვის თითქმის უჩვეულო ჩანს (სუხიშვილი 1997: 148). მაგალითად, **ბიფხიშ** ნამატჷ ზულჷას ესერ ლახდენა (ანდ.) „ნამისგან გაქცეული ზღვას მიადგაო“.

ამავე ქვეჯგუფს განეკუთვნება შემდეგი ლექსიკური ერთეულები:

ლეშხი „ხის ფოთლებიდან ჩამოდენილი წვეთები, – ჟვავი; **წუნწკლი** „მზეფი, წვეთი (ჩვეულებრივ უსუფთაო)“; ჩამონადენი წყალი (ქეგლი IV 1955: 1130); **წუნწკლი** „წვეთით ნაწვეთი“ (ნაწვეთარი) (საბა 1993: 388);

მზეფი „სწრაფად გატყორცნილი სითხის სწორი წვეთები; წინწკალი“ (ქეგლი VII 1962: 1477); მეგრულში **ჩხაპი**, მაგ., ქიღმანთხუ წვიმამ **ჩხაპიქ** „დამეცა წვიმის მზეფი“.

წრუტი „ძალზე მცირე რაოდენობის სიტხე“ (ქეგლი VIII 1964: 1174); **ნაშიშხალი** „შინშლებად ნადენი, – მრავალწვეთად გამოფრქვეული“ (ქეგლი V 1958: 1420).

§5. წყალი იდიომებში

ბუნებრივია, იდიომებში „წყალიც“ დადასტურდა:

ამღვრეულ წყალში თევზის ჭერა „არეულობის გამოყენება პირადი ინტერესებისათვის“: (ფეფენამ) ალლო აართო ამ დომხალივით არეულ ხალხს და მიჰყო ხელი **ამღვრეულ წყალში თევზის ჭერას** (ქეგლი VIII 1964: 1186).

თვალს წყალი დააღვინა „გაერთო, ისიამოვნა (რაიმე სანახაობით), გული გადააყოლა“: ამდონი ხანია ტირილიდან არ მოუსვენია მის თვალებს? დღეს ერთს მაინც გაიხედავ-გამოიხედავს, **თვალს წყალს დააღვინებს!**; კარგა ხანია ქალაქში არ ვყოფილვარ, – ფიქრობდა საამი – დავათვალიერო მაინც იქაურობა, **თვალს წყალი დავაღვინო** (ქეგლი VIII 1964: 1187).

ორ წყალშუა დარჩენა „გამოუვალ, მძიმე მდგომარეობაში ყოფნა, ორ ცეცხლშუა ყოფნა“: ან ჰო, ან სულ არა, აქ **ორ წყალშუა დგომა** უადგილოა (ქეგლი VIII 1964: 1187).

პირი წყლითა აქვს სავსე „ლაპარაკის, გულის ნადების გამოთქმის შესაძლებლობა არა აქვს“: მას **პირი წყლით ჰქონდა სავსე**, ხმას ვერ იღებდა (ქეგლი VIII 1964: 1187).

პირის წყალი „სინდისი, ნამუსი“: ოძელაშვილის ვინაობა და ბინაც ბევრმა იცოდა, მაგრამ ხალხს ჯერ შერჩენილი ჰქონდა **პირის წყალი...**; მაშ ივანიჩს უნდა მიათხოვონ ფიქრია, იმ აქლემს? – ჩაიცინა არსენამ... მაგრე რიგად გამოელიათ პირის წყალი? (ქეგლი VIII 1964: 1187).

პირში წყლის დაგუბება „გაჩუმება, ხმის გაკმენდა, ვერაფრის

თქმა“: ალბათ ასე სჯობია, გაივლო გულში ამთავითვე გადაწყვიტა ბირში წყალი დაეგუბებინა და სხდომაზე კრინტიც არ დაეძრა (ქეგლი VIII 1964: 1187).

ჩაილურის წყალი დალია „უკვალოდ გაქრა, უქმად ჩაიარა, დავიწყებას მიეცა“: ჩემმა მანქანამ ჩაილურის წყალი დალია (ე. ი. დაიკარგა)“.

ცეცხლზე წყლის დასხმა „დალუპვა, საქმის წახდენა“: ნუ დამლუპავთ, თქვენი ჭირიმი, ნუ დამისხამთ ცეცხლზე წყალს!.. მოისმა ნინიკას მომტირალი ხმა; გგონავ არ მიჭრის ხმალია? შენ რაზედ უნდა მწუნობდე, ცეცხლზე დამისხა წყალია; ავად არ გამიხდე და ცეცხლზე წყალი არ დამისხა (ქეგლი VIII 1964: 1187).

ცივი წყლის გადასხმა (თავზე) „გაწბილება, იმედის გაცრუება“: ბოლოს იგით კიდეც რა მოხდა,, ის, რომ შემოვიდა მოხუცებული დედაჩვენი და ცივი წყალი გადაგვასხეს თავზე (ქეგლი VIII 1964: 1187).

წმინდა წყლის „წესიერი, სინდისიერი, პატიოსანი; ნამდვილი, აშკარა“: ღმერთმა ჰქნას... იმისთანა წმინდა წყლის კაცი, როგორიც კორესპონდენტია, ამისებრ დანაშაულის მეტს სხვას არასაგრძნობდეს წინაშე ადამიანისა (ქეგლი VIII 1964: 1188).

წყლის ამღვრევა „განხრაზ შფოთის, არეულობის გამოწვევა, მდგომარეობის გამწვავება“: ვითომ შუაკაცობენ და საქმით კი წყალს ამღვრევენ (ქეგლი VIII 1964: 1188).

წყალი არ გაუვა (რამეს) „უდავოა, უეჭველია, ნამდვილია“: ამ საქმეს წყალი არ გაუვა (ე. ი. უეჭველია)“.

წყალი შეუდგა (ვინმეს, რამეს) „სიმტკიცე მოაკლდა, საფუძველი შეერყა (ვინმეს, რამეს)“: ამ საქმეს უკვე წყალი აქვს შეყენებული (ე. ი. უსაფუძვლოა)“.

წყალს ასხამს (ვისიმე) წისქვილზე „ეხმარება, (ვისიმე) სასარგებლოდ მოქმედებს“: ეს, ჩემო ძმაო, ისეთი ვინმეა, რომ თავისიანები ავიწყდება და სხვის წისქვილზე ასხამს წყალს (ქეგლი VIII 1964: 1188).

წყალში გადაყრა (რაიმესი) „უსარგებლოდ დაკარგვა, დაღუპვა (რაიმესი)“: რამდენ ომში ვასახელე, რამდენი ვაჟკაცობა გამოვიჩინე, თვითონაც როგორ პირში გაქვბინეთ და ახლა კი ესე **წყალში გადამიყარეს** ყოველი ჩემი ნაამაგარი (ქეგლი VIII 1964: 1188).

ზღვა დაშრა კოვზით „დაილია“: ნავები, – ნავები, მოვზიდოთ, იქნება გვეშველოს: „**ზღვა დაშრა კოვზითო**“ (ნიშნიანიძე 1991: 42).

ზღვაში წვეთი „ძალიან ცოტა“: მოსატაცებლად თხუთმეტიც ვეყოფით, საბრძოლველად ოცდახუთიც **წვეთია ზღვაში**, – მიუგო გაბაშვილმა (ქეგლი IV 1955: 725).

ამრიგად, „წყალთან“ დაკავშირებული ლექსიკა შემდეგ თემატურ ჯგუფებად დაიყო: 1. უშუალოდ **წყალი** და მასთან დაკავშირებული მსაზღვრელები, ზმნები თუ ზმნისართები, აგრეთვე **წყლით** გაუღენთილი საგნები და ადგილები, რომლებიც **წყლის** სხვადასხვა თვისებაზე მიგვანიშნებენ ამავედროულად; 2. **წყლის** აღმნიშვნელი გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები (მდინარე, ტბა, ზღვა...); 3. უშუალოდ „ზღვასთან“ თუ „მდინარესთან“ დაკავშირებული ლექსიკა; 4. **წყლის** შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი სახელები.

წყალთან დაკავშირებული ლექსიკის დიდი ნაწილი საერთოქართველურია (რაც ზემოთ გაანალიზებული მასალიდან ნათლად ჩანს).

თავი IV

მოტივაციით მიღებულ გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები

წარმოქმნის მომენტში ყველა სახელი მოტივირებულია, ე. ი. სემანტიკურად გამჭვირვალეა, სახელდების მიზეზი ნათელია, სიტყვა შესაძლოა მოტივირებული იყოს გრამატიკულად (ე. ი. წარმოებით) და სემანტიკურად (ე. ი. სიტყვის მნიშვნელობით). „მოტივაცია საგნის მხოლოდ თვალშისაცემი თვისებაა და არა უთუოდ კონსტიტუციური არსებითი ნიშან-თვისება (ფოჩხუა 1974: 121).

მოტივირებული სიტყვა თავის თავში მოიცავს ნებისმიერ ენობრივ ელემენტთა კომბინაციას. კომბინაციები შეპირობებულია ამ ენაზე მოლაპარაკე კოლექტივის ენობრივი ჩვევებით.

სახელდება ყოველთვის რაღაცით მოტივირებულია. ჩვენს მა-სალაში დაიძებნა რამდენიმე გეოგრაფიულ ობიექტთა აღმნიშვნე-ლი ერთეული, რომელსაც სახელი შერქმეული აქვს ადგილმდებარეობის, ფერისა თუ ფორმის მიხედვით (როგორც ითქვა, მასა-ლის მიხედვით, გამოიყო მხოლოდ რამდენიმე სახელი აღნიშნუ-ლი ტიპისა, მაგრამ ჩვენ მათ მაინც ცალკე თავში განვიხილავთ, რაკი ყველა სხვა ჯგუფისგან განსხვავდებიან). ესენია: **უნაგირა** „ორად ამოწვერილი მთა, ქედი, რომელიც უნაგირს მოგვაგო-ნებს“; **ღრიანკელი** „კლდოვანი ხეობა“; შდრ. **ღრიანკალი**, მორიე-ლი (ე. ი. ადგილი, სადაც ბევრი მორიელია ან თავად მთა წა-აგავს მორიელს ფორმის თვალსაზრისით); **ლაწვი** „კლდიანი ად-გილი“; შდრ. **ლაწვი** „ლოყა“, ე. ი. ამოზურცული ადგილი; **ფერ-ცხალა** „ფერცხალის, ნეკნის მსგავსი კლდე“; **ფეხმოუკიდებელი** „ციცაბო“; **ცერი** „კლდის ნაფხვერის, მოზევებული ფერდობის, ან მაღალი მთის ნაპირი (შდრ. **ცერი** „ყველაზე მსხვილი თი-

თი“); წვეარამი „უფსკრული“ (შდრ. წვეარამი „ბნელი“, „უკუნეთი“); დინდგლი „შავი მიწა“ (შდრ. „შავი ცვილი“); ჰეო „კლდის ნაწყობი, რომელიც მოგვაგონებს ნივრის კბილებს“ (შდრ. ჰეო „ნივრის თავის ცალკე კბილი“).

თავი V

ნასესხები ლექსიკა

გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელების ერთი ნაწილი ქართულში ნასესხებია სხვა ენებიდან. ზოგი ამგვარი ლექსიკური ერთეული ზემოთ განვიხილეთ შესაბამის თემატურ ჯგუფთან დაკავშირებით (მაგ., ოკეანე და სხვა). ქვემოთ წარმოვადგენთ ყველა ამ ტიპის ლექსიკურ ერთეულს.

ლიმანი ბგ. ქართ. ლიმენი [ბერძ. Liman] „ნავსადგური“; **გრუნტი** [გერმ. Grund] „ნიადაგის მყარი ზედაფენა“; **დენუდაცია** [ლათ. denudatio გაშიშვლება რუს. ენის მეშვეობით] გეოლ. „მიწის ზედაპირიდან დაშლილი ქანების გადაცლა წყლის, ქარის თუ მყინვარის მიერ“ (ქეგლი III 1953: 1147).

სპარსულიდან შემოსული სახელებია: **აუზი** „[სპარ. ჰავზ] ხელოვნურად გაკეთებული თავდია წყალსაცავი“ (ქეგლი I 1950: 656); **შადრევანი** „[სპარს. შადრუვან] ნაკადი“ (ქეგლი VII 1962: 604); **ხამი** „[სპარს. ხამ] დაუმუშავებელი, გამოუყვანელი, მოუქნელი“ (ქეგლი VIII 1964: 1327); **ფილაქანი** „[სპარს. ფელჰან „კიბე“] ქვის ფენა, შრე, რომელიც ადვილად იღება ფილებად“ (ქეგლი VII 1962: 102).

ბერძნულ-ქართულის მჭიდრო ურთიერთობას შესაძლებელია ძალზე ხანგრძლივი ისტორია ჰქონდეს, ყოველ შემთხვევაში, ქრისტიანობის შემოსვლის დროიდან. ქართულის ინტენსიური ურთიერთობა ბერძნულ ენასთან გრძელდებოდა საშუალო სპარსულთან, არაბულთან და ახალ სპარსულთან ურთიერთობის პარალელურად (ფოჩხუა 1974: 361).

ოკეანე „[ბერძ. okeanos უსაზღვრო ზღვა) 1. კონტინენტებს შორის მოქცეული წყლის დიდი აუზი, 2. წყლის სტიქიის ღმერთი ბერძნულ მითოლოგიაში“ (ქეგლი VI 1960: 19).

ოკეანოგრაფია „[ბერძ. okeanos ოკეანე და grapho ვწერ] მეცნიერება ოკეანეებისა და ზღვების შესახებ. შდრ. **ოკეანოგრაფი** – ოკეანოგრაფიის სპეციალისტი“ (ქეგლი VI 1960: 20).

ატმოსფერო „[ბერძ. atmos სუნთქვა და sphaira სფერო, ბირთვი]“ (ქეგლი I 1950: 69).

ლითოსფერო „[ბერძ. lithos ქვა და sphair სფერო] გეოლოგ. მიწის მტკიცე, ქვიერი გარსი“ (ქეგლი IV 1955: 1543).

სეისმოგრაფი „[ბერძ. seismos რყევა, მიწისძვრა და grapho ვწერ] სპეც. მიწისძვრის დროს მიწის ზედაპირის რყევათა ავტომატურად ჩასაწერი ხელსაწყო“ (ქეგლი VI 1960: 987).

სეისმომეტრი „[ბერძ. seismos რყევა, მიწისძვრა და logos მოძღვრება] 1. გეოფიზიკის დარგი, რომელიც სწავლობს მიწისძვრებს, აგრეთვე მიწისძვრებზე და აფეთქებებზე დაკვირვების შედეგად აკეთებს დასკვნებს მიწის შინაგანი აგებულების შესახებ, 2. ხელსაწყო, რომლითაც აკვირდებიან დედამიწის ზედაპირის რყევას მიწისძვრის დროს“ (ქეგლი VI 1960: 987).

ტექტონიკა „[ბერძ. tektonike მშენებლობის ხელოვნება] 1. დედამიწის ქერქის აგებულება. 2. გეოლოგიის დარგი, რომელიც იკვლევს დედამიწის ქერქის აგებულებას და მისი წარმოშობის პროცესს“ (ქეგლი VI 1960: 1283).

ეპიცენტრი „[ბერძ. epi -ზე და ლათ. centrum ცენტრი] გეოლ. ადგილი მიწის ზედაპირზე, რომელიც მიწისძვრის კერის (ჰიპოცენტრის) თავზე მდებარეობს და სადაც ამის გამო მიწისძვრა ყველაზე ადრე აღწევს (ქეგლი III 1953: 1388).

ჰიპოცენტრი „[ბერძ. hypo და ლათ. centrum ცენტრი] გეოლ. მიწისძვრის კერა“ (ქეგლი VIII 1964: 1644).

აღსანიშნავია, რომ დასავლეთ ევროპის მწიგნობრული ტრადიციები, პირველ ყოვლისა, ლათინურ ენასთან არის დაკავშირებული. ჯერ რომის იმპერიას შეჰქონდა დაპყრობილ ევროპულ ქვეყნებში თავისი ენა, ქრისტიანული რელიგიაც ევროპაში

ვრცელდებოდა რომის კათოლიკობის სახით, რომელიც ლათინურენოვანი იყო. შემდეგ მეცნიერების ენად ლათინური შეიქმნა და XVII-XVIII საუკუნეებამდე ლათინური წარმოადგენდა დასავლეთში ინტერნაციონალურ სამწიგნობრო ენას. ფრანგული, იტალიური, ესპანური, პორტუგალიური, რუმინული ენები ლათინურის გაგრძელებას წარმოადგენს. ლათინურიდან შევიდა ახალსამწერლო ენებში (ფრანგულში, გერმანულში, ინგლისურში...) ძირითადი სამეცნიერო ტერმინოლოგია (ფოჩხუა 1984: 365-366).

აკვატორი „[ლათ. *aeguator* გათანასწორებული] გეოლოგ. თეორიულად გავლებული წრეხაზი, რომელიც დედამიწას ყოფს ორ თანასწორ (ჩრდილოეთ და სამხრეთ) ნახევარსფეროებად | ადგილი, სადაც ეს თეორიული წრეხაზი გადის“ (ქეგლი III 1953: 1299).

ეროზია „[ლათ. *erodere*-დან გამოკმა] მდინარის წყლის მიერ მიწის ზედაპირის ნგრევა და ჩამორეცხვა. **ნიადაგის ეროზია** – ნიადაგის წარეცხვა ღვარების მიერ. შდრ. მედიც. ლორწოვანი გარსის ზედაპირული დაწყლულება“ (ქეგლი III 1953: 1426).

გერმანული ენიდან შემოსული სახელებია: **აისბერგი** „[გერმ. *Eisberg* ყინულის მთა] ზღვაში მცურავი ყინულის მთა-კუნძული, პოლარული მყინვარის მონატეხი“ (ქეგლი I 1950: 214).

ბუხტი „[გერმ. *Bucht*] ზღვის პატარა უბე, გემების სადგომად გამოსადეგი (შდრ. ნავსადგური)“ (ქეგლი I 1950: 1199).

გლეტჩერი „[გერმ. *Gletscher*] ხეობის მყინვარი, აგრეთვე: გეოლ. ყინულის მასა, რომელიც წარმოიშობა მარად თოვლიან მთებში და ნელა ეშვება ქვევით სიმძიმის ძალის გავლენით“ (ქეგლი II 1951: 1459).

ფრანგულიდან შემოსული სახელებია: **მასიფი** „[ფრანგ. *massif*] მაღლა აზიდული მთიანი მხარე, მთიანეთი, მოკლებული მკაფიოდ გამოსახულ თხემებს, სიგრძე-სიგანით თითქმის თანაბრად განვითარებული და სუსტად დანაწევრებული“ (ფოჩხუა 1987: 87; ქეგლი V 1958: 82).

ბითუმი „[თურქ. ბუთუნ] ერთიანი, მთლიანი. ბითუმი კლდე, პიტალო კლდე“ (ქეგლი I 1950: 1056).

პლატო „[ფრანგ. plateau] გეოგრ. ზღვის დონიდან მაღლა მდებარე ვაკე, რომლებიც ფერდობებით უერთდება დაბლობ ადგილებს“ (ქეგლი VI 1960: 240).

ლანდები „[ფრანგ. landes] ქვიშიანი და ჭაობიანი დაბლობები დას. საფრანგეთში, ბისკაის ყურის ნაპირებზე“ (ქეგლი IV 1955: 1475).

პრერია „[ფრანგ. prairie] ჩრდილოეთ ამერიკის ზომიერი კლიმატური სარტყლის ვრცელი ველები“ (ქეგლი VI 1960: 278).

მინერალი „[ფრანგ. minerale] დედამიწის ქერქში შემავალი ბუნებრივი ქიმიური ნაერთი ან ამგვარ ნაერთთა მექანიკური ნარევი“ (ქეგლი V 1959: 415).

თურქულიდან შემოსული: **ქარიზი** „[თურქ. ქარიზ „მიწისქვეშა არხი“]“ (ქეგლი VII 1962: 264).

შვედურიდან და იტალიურიდან შემოსული: **შხერი** „[შვედ. Ståt ციცაბო კლდე]; **შხერები** ფრიალო ნაპრალებიანი პატარა კუნძული ან წყალქვეშა და წყალზედა კლდე სანაპიროზე... კიუხი“ (ფოჩხუა 1987: 83).

ლაგუნა „[იტალ. laguna] გეოგრ. პატარა ტბა, ზღვისაგან მოწყვეტილი“ (ქეგლი IV 1955: 1460).

თავი VI

გეოგრაფიულ ობიექტთა აღმნიშვნელი საზოგადო სახელები პოეტურ მეტყველებაში

ენაში დაუნჯებულია ყველა ის შესაძლებლობა, რომლებსაც ჭეშმარიტი შემოქმედი აამოძრავებს, სულს შთაბერავს და ხატოვანი აზროვნების გამომხატველად აქცევს. არსად არა აქვს ისეთი ფართო ასპარეზი სიტყვათშემოქმედებას, როგორც მხატვრულ ლიტერატურაში. ენის განედლება, მისი შინაგანი პოტენციის მაქსიმალური გამოვლენა და გამოყენება სწორედ აქ ხდება. გრამატიკული წესები და ლექსიკონი აფიქსებისა და სიტყვების უქმ გროვად გადაიქცეოდა, შემოქმედებითად გამოყენებული რომ არ ჰყავდეს ენას (ჯორბენაძე 1987: 5).

მართალია, ენა ერის კუთვნილებაა და, ამდენად, ეროვნული თვითმყოფადობის უწინარესი ნიშატი, მაგრამ იგი ყოველთვის ინდივიდუალურად ვლინდება ხოლმე და ამიტომაც მასში მკვეთრად იჩენს თავს პიროვნების შინაგანი თვისებებიც. მეტიც: ზოგადად აღებული ენა („ენა თავისთავად“) არსებობს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც არსებობს გარკვეული ფონეტიკური, გრამატიკული და ლექსიკური წესები და კანონზომიერებანი, დამოუკიდებელნი პიროვნების ნებისაგან. თორემ თვით ენა ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ცალკეულ პიროვნებათა საშუალებით ვლინდება, ცალკეული პიროვნების მეტყველებაში არსებობს (ჯორბენაძე 1987: 7).

ენა არის ის ობიექტური მოვლენა, რომელიც შესაძლებლობას აძლევს ყოველ პიროვნებას გამოხატოს თავისი სუბიექტური მსოფლხედვა. ყველაზე ხელშესახებად, ნათლად და დახვეწილად ეს მსოფლხედვა პოეტურ სიტყვაში ვლინდება (ჯორბენაძე 1987: 8).

ჩვენ შევეცადეთ „მთა-ბარსა“ თუ „წყალთან“ დაკავშირებული ლექსიკა წარმოგვეჩინა, როგორც მხატვრულ სახეთა შექმნის სა-

შუალეზა (ზოგი მათგანი ზემოთ განვიხილეთ თემატურ ჯგუფებთან დაკავშირებით).

ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებში „მთა-ბარისა“ თუ „წყლის“ აღმნიშვნელი სახელები წარმოდგენილია პირდაპირი მნიშვნელობით: ამ ადგილებში შევხაროდი **მთებსა** და **მდელოს** (გალაკტიონი 1965: 106); ის დამილოცავს **ზღვასა** და **ხმელეთს** შორეულ ცის ქვეშ (კალანდაძე 1985: 83); **კლდეებს** ეხლება თოვლ-ქარი, დაბლა ზანტად დის ღრუბელი... (იქვე: 13); გახედავ **ფერდობს**, გახედავ **ტყეს**, გახედავ **დაბლობს** – გარინდებულა ყველაფერი (მაჭავარიანი 1985: 157); აქ ისწავლა ისრის სროლა, ნადირობა, ჯირითი, **წყალზე** ბადის გადაგდება, ამოხაპვა ქვირითის (ნიშნიანიძე 1984: 10); ჩავარდნილია **წყალში** ტირიფი, ალბათ მუხებმა ხელი უბიძგეს (ნიშნიანიძე 1990: 370); ამ მშვენიერ **მინდორ-ველზე** რა ნაირი ფერებია?! ყაყაჩოსა სიწითლითა **ყანა** დაუმშვენებია (კალანდაძე 1987: 62); კაკასიის **ქედზე** იყო ამირანი მიჯაჭვული (წერეთელი 1980: 147); გაწოლილა მხარე ლეკის და შრიალი ისმის **ყანის** (გალაკტიონი 1965: 297); **კლდეებში** ჯიხვი დაფრთხება, გორში იტირებს ატამი (კალანდაძე 1985: 12); შედამდა, კაცი შეუყვია **ალმართს** (ნიშნიანიძე 1984: 232); თოფით მხარზე შევუდექი **ალმართს**... რა თქმა უნდა, წინ გამისწრო ძაღლმა (მაჭავარიანი 1985: 260); ქარბორიო წეროებს **ტყისკენ** მიერეკება, **ტყისკენ** მიდის ბაკუნით წვერცანცარა ბეკვა (ნიშნიანიძე 1990: 361); ფერად ყვავილებს **ველზე** მოფენილს, გაშლის მირკანი (კალანდაძე 1985: 21); ყველაფერს ამას **ბექობიდან** დაჰყურებს კაცი, თავის თხას მწყემსავს, ცალი თვალი უჭირავს თხაზე (ლებანიძე 1987: 175).

პოეზიაში „მთა“ ხშირად გამოყენებულია სულიერი თუ ფიზიკური სიმბოლის სიმბოლოდ: „**მთასაგით** მაწევს გულზე ტკივილი“; „უცქერს და უსმენს ჭიკჭიკა მერცხალს, მზად არი, მხრებით თუნდ **მთები** ზიდოს“; „**მთის** ნაპრალების შემოღამებით“ ყოვლისმომცველი „სიბნელეა“ წარმოსახული: „შემოიღამებს **მთის** ნაპრა-

ლები, და თუ როგორმე ისევ გათენდა“... (გალაკტიონი 1965: 201).

დიდი სულიერი ტკივილის წარმოსაჩენად გვხვდება „ერემლის წყარო“, „ნისლის ტბა“, „ფიქრების ზეავი“: სულში **ნისლის ტბებია** და ქაოსის მხატვარი (გალაკტიონი 1965: 185); ატყდა ვაზების კვირტი, **ერემლის** დაგუბდა **წყარო** (იქვე: 107); გაქრა **ფიქრების ზეავი**, მზიან ამინდსაც ველი (იქვე: 246).

სიდიდისა თუ სიმრავლის აღსანიშნავად ხშირად დასტურდება ლექსემა **ზღვა**: ჰმუნვა და სევდა ერთი ორად მოგემატება, იქნება **ზღვა ხალხიც**, იქნება, მაგრამ ისინი? სად არიან? (ნიშნინიძე 1991: 134); სიცრუე ისე ბევრია – **ზღვაა, ტყეა** და წვიმა (ნიშნინიძე 1991: 325); გრძნობა, **ცხოვრება ზღვაა**... გრძნობა, იცვლება მხარე (გალაკტიონი 1965: 176); გადავემვი **სიბრძნეთ ზღვაში**, ხან სიციხეში, ხან ავდარში (იქვე: 385); მშვიდია ჩვენი დილა, **ზღვა სიხარულით** სავსე (კალანდაძე 1985: 4).

დიდი „სისხლის ღვრისა“ თუ „ცოდვიანობის“ გამოსახატავად გამოიყენება „სისხლის ღვარი“, „სისხლის მდინარე“, „სისხლის წყარო“: გადმოსკდა **სისხლის წყარო** (ქეგლი VIII 1964: 1205); ხალხები **სისხლის ზღვებს** რომ შერიე, მოსპე, დაამხე მრავალი ტახტი (ქეგლი IV 1955: 192); „თუნდ **ზღვა** ემართოს **სისხლისა**“ (იქვე: 192); ხვალ იქნებ **ცოდვის ზღვა** ამოდუღდეს და უგნურებამ ცა გადათქეროს (იქვე: 192); ნახა **ცოდვის ზღვაც, ერემლების დელეც**, ხედავდა სიღრმეს სხვისთვის უხილავს (იქვე: 192); სიძულვილის აუწონელ **ზღვა ფერფლს**, ჰაბოს ფერფლი გადასწონის, ერთი მუჭა ფერფლი (ნიშნინიძე 1991: 56); სიკვდილის მხარეს **ტბა** იდგა **ერემლთა**, სიცოცხლის მხარეს შუქს ჰფენდა ვარდი (აბაშიძე 1990: 84).

დიდი მანძილის, დიდი გზის სემანტიკის აღსანიშნავად ხშირად დასტურდება „ცხრა მთა“, „ცხრა წყარო“: **ცხრა წყარო** გადავიარეთ პირმზითი, ნაპირმზითარი... შენებრ ქალი არ მინახავს, არც გზები ესევითარი (კალანდაძე 1985: 117) და სხვა.

გასაოცარი „შიშის“ გრძნობაა გამოხატული „შიშნაჰამი მიწის ლულლულდითაც“: ეს **შიშნაჰამი მიწა** ლულლულდებს და მოდის შიში (ნიშნიანიძე 1991: 357); „ცისა“ და „მიწის“ „პირის გახსნით“ კი **შემაპრწუნებელი შიშისა** თუ **ქვეყნის დაქცევის** განცდაა დანახული: იხსნება პირი ცისა და მიწის და თავის შველაც არ მოგინდება (იქვე: 360).

პოეტურ მეტყველებაში **ტბა** შეიძლება იყოს „ყვავილებისაც“. ამ შემთხვევაშიც **ტბა** სიმრავლის გამომხატველია: ბრწყინავს ომალო, ტრიალებს ბეხვნე, ცისფერ **ყვავილთა ტბები** ბზინავენ (კალანდაძე 1985: 202); დატრიალდა ქარაშოტად, ცეცხლმოდებულ განთიადად **ტბა** – გიგანტურ **ყაყაჩოთა** (ნიშნიანიძე 1991: 68).

ბუნებრივია, ლექსემა „მიწა“ ხშირად წარმოგვიდგება მშობლიური ქვეყნის აღსანიშნავად (კომპოზიტში „მიწა-წყალი“): მწუხრი ფეინა გულს და გონებას, ჩემი **მიწა-წყლის** ჰაერი მაკლდა (კალანდაძე 1985: 32). **მიწა** დასტურდება „სამარის“ მნიშვნელობითაც: და როცა **მიწას** მივებარები, ნაჯაფარი და ტანდაკორძილი (ნიშნიანიძე 1991: 63).

ზოგჯერ „მიწისა“ და „ცის“ „სიცილით“ გამოხატულია დიდი განცდა, სიხარული, გამარჯვება: ყაყაჩო ჩანს **ცის და მიწის სიცილში...** გავიმარჯვეთ, ჰია-ჰია მაია“ (კალანდაძე 1985: 52).

სულიერი სიმშვიდის წარმოსაჩენად დასტურდება ლექსემა **ტბა**: ვარ მშვიდი, ვით **ტბა** უქარო დარში, ირგვლივ ყოველი მიმზერს ალერსით (მიქაუტაძე 1978: 3). სულიერი სიძლიერის გამოსახატავად კი ვხვდებით „კლდეს“, „ზვავს“: ოგნებაო ყრმობის, როგორც ხედავ ესე, ვისიც **გული კლდეა**, ვდგევარ ხომლის კლდეზე (გალაკტიონი 1965: 403); მოცარტი, შენიე, შელლი – მოზვავდნენ ახალი **ზვავით** (იქვე: 403).

ცხოვრებისეული „სიხარული“ თუ „სიმძიმე“ (მეტაფორულად) „აღმართ-დაღმართით“ გამოიხატება პოეტურ მეტყველებაში: მე ფეხს ვურჩევდი ჩემს **აღმართ-დაღმართს**, მე მზეს ვეძებ-

დი მუხლჩაუხრელი (ფორჩხიძე 1986: 29).

ესა თუ ის გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელი ხშირად დასტურდება რაიმე მოვლენასთან შესადარებლად: ოპ, სიყვარული **ზღვების ქაფია** (გალაკტიონი 1965: 182); წელში მოხრილი **ზვირთივით** დგას ძველი წისქვილი (იქვე: 104); **ტბა** ყვავილების ქოთანით დევს ფანჯარაზე, გაღმა ტყეს კრიან (ნიშნიანიძე 1991: 198); ჟღერს ღმერთების ჩონგურივით **გელ-მინდორი** მოხნული (იქვე: 72).

საინტერესო აღმოჩნდა **მთა-ხარისა** თუ **წყლის** ლექსიკასთან დაკავშირებული მსაზღვრელები. აქ ცალკე გამოიყო „ფერის“ აღმნიშვნელი სახელები: და მესიზმრება საქართველოს **ცისფერი მთები** (ამაშუკელი 1980: 20); შორს სვანეთის **ლურჯ მთებს** თოვლიანი შუბლი ცის თაღზე მიეზღინათ (ქორჟოლიანი 1974: 45); მაგრამ შორს **ლურჯი** გამოჩნდა **მთები**, ახლა იქ მყუდრო ნავსადგურია (გალაკტიონი 1965: 262); ნურავინ მეტყვის, ეს **შავი კლდე-ღრე**, მისი ვეება ტანი ტიტველი, მშვენებით სავსე არ იყოს ეგრე (აბაშიძე 1990: 41); **შავი ზღვის** ზვირთნი, ნაცვლად ჩვენთა მოსისხლე მტერთა, აწ მოგვიგერიან მრავლის მხრით ჩვენთა მოძმეთა (ბარათაშვილი 1965: 280); მიდიოდი ველად, როგორც **ღვინისფერი მდინარე** (გალაკტიონი 1965: 267); თეთრი ყვავილი **ლურჯ მინდორზე** დაჯდება როკვით (კალანდაძე 1985: 63).

პოეტურ მეტყველებაში **მთები** შეიძლება იყოს „ლილიანი“ (ცისფერის აღსანიშნავად), **ტყე-ველი** – „ფერგადაშლილი“, **მინდორ-ველი** კი – „ლაყვარდის ფერისა“: მისებრ **ლილიან მთებს** ვინ უმღერის?! (ფორჩხიძე 1986: 6); მალე **ფერგადაშლილი** ამწვანდება **ტყე-ველი** (გალაკტიონი 1965: 44); სიზმრად ვნახე **მინდორ-ველი** სულ **ლაყვარდის ფერისანი** (ნიშნიანიძე 1991: 18).

„მთისა“ თუ „კლდის“ მსაზღვრელებად ხშირად წარმოგვიდგება „სიმაღლის“, „სიდიდისა“ თუ „სიძლიერის“ სემანტიკის გამომხატველი სახელები: კასპის ერთ **დიდ კლდეს** ვერაფერი

კლდე ვერ სჯობია (გალაკტიონი 1965: 272); უშველებელ კლდეს ჩემი სოფელი ეხურა, როგორც პატარა ქუდი (აბაშიძე 1990: 45); როგორც ქაჯეთის ციხის გოდლები, დგანან კლდეები უზარმაზარი (იქვე: 40); მაღალ მთებს შუა გადებულ ხიდზე, ვით ხელის გულზე, სიმშვიდე მიძევს (თარბა 1984: 7); მაღალ გორაზე დაუ-
თოვია, გულს მოსვენება ვერ უპოვია (გალაკტიონი 1965: 441); მზე შეეფინა ღელის გაღმა აღმართულ ფერდობს (მაჭავარიანი 1985: 258); მთელი ქვეყანა გაწოლილა არწივის თვალწინ, პიტალო კლდიდან იმზირება არწივი რიხით (იქვე: 535).

მთა თუ კლდე შეიძლება იყოს „ბებერიც“, „სველიც“... მაგ., ბებერ კლდეზე არწივი რომ იჯდა, ფრთას გაშლისო საქმე შენთა ნიქთა (კალანდაძე 1985: 166); მზე ოკვანით ამოვა მძიმედ, გა-
ბრწყინდებიან შორეული ზღაპრული მთები (იქვე: 83); სველ კლდეებს ტანზე აშლიათ ხავსი, ვით გარეული ტახის ჯაგარი (ფორჩხიძე 1986: 27); სადაც ლამაზი მთა-ზარი მხვდება, ჩემს სა-
ქართველოს რატომ მაგონებს (აბაშიძე 1990: 25).

პოეტურ მეტყველებაში მიწა შეიძლება იყოს „მხურვალე“ ან „ძველი“, დედამიწა – „ბებერი“, „ახალი“ ან „ყრუ“, ქვეყანა – „მთვრალი“. მაგ.: და განფენილა მხურვალე მიწა და განფენილან მხურვალე ცანი (კალანდაძე 1985: 197); შენ ძველ მიწაზე პირველი გაჩნდი და მიიზიდე მაღლა, მაღლა დაფნა და ნაბვი (იქვე: 32); ო, დედამიწავ, მიწავ ბებერო, ბებერო, მაგრამ მაინც მედგარო (თარბა 1984: 36); რამდენი ბავშვი შეჰხარის ამ დღეს, რა ახალია ეს დედა-
მიწა (გალაკტიონი 1965: 383); მაგრამ გახედავ ყრუ დედამიწას და მოიგონებ შენ შენს სატანას (იქვე: 274); მზე იყო მკრთალი, ყურს გიპყრობდა ქვეყანა მთვრალი (ლებანიძე 1987: 245).

ველის მსაზღვრელად ხშირად დასტურდება „ნამიანი“, „მზი-
ანი“, „მდუმარე“, „შორეული“ და სხვა. მაგ., როცა ნამიან ველზე გავივლი, ნამი ბალღივით მართობს, მახარებს (კალანდაძე 1985: 24); შეტაკებები მკაცრი და მწარე ეფინებიან ველებს მზიანებს

(გალაკტიონი 1965: 13); ცისკრებ აანთებს **მდუმარე ველთა** ნათელი შენი (კალანდაძე 1985: 84); ალერსთა უხვი და **უხმო ველი** დამფარავს ნისლთა წამოსასხამით (გალაკტიონი 1965: 94); ქუხვით გადმომაქანნი მრისხანეთ მდინარეთა, ჰრწყვენ და განაპოხებენ **შორეულთა ველებთა** (ქავჭავაძე 1975: 104); სველდება **ველი გადაცელილი**, ვხედავ სიმინდის დაულვაშებას (მაჭავარიანი 1985: 12); **გამიშვლებული ველ-მინდვრები** მიუზღვე წვიმებს შეგინებულ სალოცავივით (კალანდაძე 1985: 169); ვარ იმ ქვეყნიდან, სადაც მთანი დგანან შიშველნი, სად **ველ-მინდორი** არის **მწირი** და **გვალვიათი** (მაჭავარიანი 1985: 412).

პოეტური თვალით დანახული **მინდორი** შეიძლება იყოს: „მტრებისგან გათქერილი“, ყანა – „თვალგახელილი“, **კორდი** – „მთვლემარე“: ამ **მინდვრებს**, **მტრებისგან ათასჯერ გათქერილს**, ზვრებისთვის რა მზე და რა საზრდო ჰქონიათ (აბაშიძე 1991: 59); ჯეჯილში ჩაიშრიალა **თვალგახელილმა ყანამა**, მთით მობერილმა ნიაჲმა, ნარგიზის იავნანამა (კალანდაძე 1985: 19); რა სიწყნარეა? **მთვლემარე კორდზე** მე შევაყენე დაღლილი ცხენი (გალაკტიონი 1965: 61).

პოეტურ სიტყვაში **ტყე** შეიძლება იყოს „გარინდებული“, „მდუმარე“, „გაძარცული“ და „ჩონჩხიანიც“ კი. მაგ., **გარინდებული ტყე** ფიქრობს, არ ვიცი – რას? (გალაკტიონი 1965: 173); როგორ ირხევა **გაძარცული ტყე**, შემოდგომის დღე, შემოდგომის დღე (იქვე: 48); **უდაბურს ტყეში** დამრწის მარტორქა... ქარი გუგუნებს ქვაბის კართან თავგანწირული (კალანდაძე 1985: 23); აქ ზვინები იმდენია, **ტყეს** მიაგავს **გამოხელილს** (ნიშნიანიძე 1991: 40); ტბას დასცქერის **მდუმარე ტყე** – მოდარაჯე ჩამიჩუმის (გალაკტიონი 1965: 406); შეშლილი სახეების **ჩონჩხიანი ტყეებით** უსულდგმულო დღეები რბიან, მიიჩქარიან! (იქვე: 71).

წყლის მსაზღვრელებად ხშირად გვაქვს: „მჟაჟე“, „კამკამა“, „მთით დაქანებული“, „შეკრული“ და სხვა. მაგ., **მჟაჟე წყლების**

კენ საცალფეხო გზა გამოეწვალდე, არსად არ წავალ, აქ დავრჩები ზამთრის მოსვლამდე (ნიშნინიძე 1990: 369); კვალად თანა სდევს შენს კამკამა წყალს მოაქამომდე, შენ ლურჯთა ჩქერთა სხივშარავანდი მათი უსწორო (კალანდაძე 1985: 182); წყალნი, მთით დაქანებულნი, აღმასებრ უფსკრულს ჰსცვივიან (ორბელიანი 1975: 173); ზამთრითა შეკრულს, წყალს დამონებულს, ყინვა ადნება (ჭავჭავაძე 1985: 26).

გამოიყო აგრეთვე ზღვასთან, მდინარესთან, ტბასა თუ წყაროსთან დაკავშირებული მსაზღვრელები. ესენია: „თბილი“, „წყნარი“, „შმაგი“, „ცხელი“, „გრილი“, „უბიწო“ და სხვა. მაგ., თეთრი მელდუზა ბრწყინავს წყალზე, ზღვა იყო მწვანე, წყნარი და თბილი (ამამუკელი 1980: 92); წყნარი ზღვა არი, იისფრად კუნძულზე ნისლი თქორდება (კალანდაძე 1985: 264); სმენა იჭერდა უსაფარლეს მდინარეთ ხმაურს (გალაკტიონი 1965: 13); შენ ადიდდები შმაგო მდინარევ, ადიდდები და წამლეკავ მითი (კალანდაძე 1985: 149); გოგჩა ტბა ვრცელი, ხმოვანებით ზღვისა მბამავი (ჭავჭავაძე 1975: 115); დაესიზმრება მშიერ გოლგოთას თეთრი ყვავილი და წყარო გრილი (კალანდაძე 1985: 37); აჰა, კვლავ ჩემს წინ, წყარო უბიწო (იქვე: 255); მაგრამ სალ კლდიდან ეხლა ძვირფასად ამოხტა წყარო ანგარა ასად (გალაკტიონი 1965: 340).

სუბსტანტიურ მსაზღვრელად მთასა და ტყესთან ხშირად დასტურდება „სამშობლო“. მაგ., გინახავთ თქვენ ფერი დაბინდულ ქლიავის? – ეს ჩემი სამშობლოს მთებია (გალაკტიონი 1965: 139); თუ სადმე გვხვდება ტურფა მთა-ბარი ჩემი სამშობლოს მთა-ბარს ვადარებ (აბაშიძე 1990: 25); სამშობლოს ტყეში გიცდიან მგლები, – ოცი წელია, მე ვარ სულ მგლებში (ლევანიძე 1991: 140). „გაზაფხულისა“ კი შეიძლება იყოს ზღვაცა და ველიც. მაგ., და გაზაფხულის ზღვა არი ირგვლივ, ო, გაზაფხულის ყვავილთა თოვა (კალანდაძე 1985: 198); და გაზაფხულის ველი მოლია, ის სიცოცხლისთვის იბრძოლებს ისევ (გალაკტიონი 1965: 202).

პოეტურ მეტყველებაში **ზვირთი** არის „სიგოცხლისა“ თუ „წუთისოფლის“. მაგ., **ზვირთო, წუთისოფლისაგ!** რას შემამთხვევ, ვინ იცის (ილია 1985: 31); ძველ ზღუდეთა შორის თრთის **სიგოცხლის ზვირთი** (გალაკტიონი 1965: 459). ზოგჯერ კი, გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელი თავად გვევლინება სუბსტანტიურ მსაზღვრელად. მაგ., თქვენ ჩაგიხედავთ **კლდეების გულში?** აქ წმიდათწმინდა სანთელი კრთება (კალანდაძე 1985: 167); ნიაქარს მოაქვს **ფშვინვა ველისა**, ბულბულნი ყეფენ (იქვე: 26); წყალთა ეშვებით გამოფატრულან **კლდეთა ფაშვები**, შლამით ნალამი (ნიშნინიძე 1991: 368); სადაც მდინარე უფსკრულებს მიჰყევს, და წყლით ივსება **ხეობის ძაბრი** (იქვე: 368); იმ დარდად ჩემს გულს ხშირად სწოლია **ტყეთა მსუბუქი მელანქოლია** (გალაკტიონი 1965: 80); ბნელ სადგურების ბაქანს მისდევს **წუხილი ტყისა** (იქვე: 284).

ცალკე გამოიყო **მთა-ბარისა** თუ წყლის ლექსიკასთან დაკავშირებული ზმნები. პოეზიაში **მთები** და **კლდეები** ხშირად „ტირიან“, „იგვამენ ჯაჭვის პერანგებს“, „გორდებიან ტალღებად“, „გრიალებენ“, „იმოსებიან ჩრდილით“, „ეხავსებიან ერთმანეთს“. ზოგჯერ კი „ნაოჭები აჩნია“ **მთა-ბარს: ატირდნენ მთები** და ლამის მეც ავტირდე, ნაძვები დაღონდნენ და მეც, მეც ვლონდები (კალანდაძე 1985: 38); **მთებიც იგვამენ ჯაჭვის პერანგებს**, აბჯარს ისხამენ გუთნისდედები (გომიაშვილი 1960: 10); ქვეყნის დაქცევას ქარი უჩქარის, **აგორებულან მთები ზვირთებად** (აბაშიძე 1990: 108); ძლიერი სივრცის **გრიალებს გორა**, გრიალებს ქარი (გალაკტიონი 1965: 195); **შემოსილიყვნენ კლდეები ჩრდილით**, ლურჯით და მწვანით (იქვე: 300); **შეხავსებია კლდეები კლდეებს**, იქ ვილავ კენესის დიდი ხანია (იქვე: 191); თუმც **ნაოჭები აჩნია მთა-ბარს**, ვით საფლავის ქვას ეპიტაფია (იქვე: 464).

პოეზიაში **მიწა** „ყურებსაც იცქევტს“, „ხმაურობს“, „ღვიძავს“, **დედამიწა** კი „გუგუნებს“, ხან კი – „დუმოილს“ შეერთვის: **მიწამ ცქიბტა კურდღლურად** სოკოების ყურები (ნიშნინიძე, 1991, 361); წინ მიიწევ და ხმაურობ, გღვიძავს, საქართველოს **სევდიანო მი-**

წავ! (გალაკტიონი 1989: 46); იმრიალე დიდო ვერხვო, **იგუგუნე დედამიწავ!** (კალანდაძე 1985: 25); გაჰყვება შტორმი გზას, უკვე გავლილს, **ცა-დედამიწა შეერთვის დუმილს** (იქვე: 370).

პოეტის თვალით დანახული **ტყე** ხან „პირსაბურს ჩამოიცილებს“, ხან „დაიფურცლება“, ხან – „სიხარული ემატვის“. ყვავილები კი „როკვენ“ და „ველნი თვრებიან“: **ტყემ პირსაბური ჩამოიცილა**, გზას მიჰყვებიან ჩუმად არყები (კალანდაძე 1985: 18); **ტყეს** სიხარული ემატვის, **მინდორს** ბრილიანტ-ბროლები (იქვე: 263); ხმოვინ კაკბები... სურნელთ მაკმევნი, **როკვენ ყვავილები, თვრებიან ველნი** (იქვე: 33); და მტერს იმნაირად დაჰყივლა: **ტყეები დაიფურცლა, მინდვრები გადახმა** (ნიშნიანიძე 1984: 99).

პოეტურ მეტყველებაში **ზღვა** ხან „ცრემლებით იცემა“, ხან „საღამო ედება მუქი“, ხანაც „აღმაცერად დაენდობა მუქი“: დაიწვას გული უცნაურ ტრფობით, ცრემლით აივსოს **ზღვა-საწყაული** (გალაკტიონი 1965: 35); **ზღვას საღამო ედებოდა მუქი**, შენ ზღვის პირად სჩანდი, როგორც მუქი (იქვე: 118); ზღვას **აღმაცერად დაენდო მუქი**, გრიალებს ქარი (იქვე: 194).

გასაოცარია, რომ **ტბა** და **მდინარის ტოტი** შეიძლება ყანაში „თოხად მოჩანდეს“, **ტყეს** კი – „სული“ ჰქონდეს და „თმებში სოსანი ეკეთოს“: შორიდან **ტბა** და **მდინარის ტოტი** მოჩანს ყანაში დარჩენილ თოხად (ნიშნიანიძე 1991: 359); **ტყის სულს ეკეთა თმებში სოსანი** და ლილიანი (კალანდაძე 1985: 143).

პოეტურ სიტყვაში „სულიერისა“ და „მატერიალურის“ სიმბოლოებად ხშირად გვხვდება **ცა** და **მიწა**. მაგ., სულში **ცასა** და **მიწას** აზავებს, ერისკაცია და ღვთის მოსავი (ნიშნიანიძე 1990: 47); მამ, შორს მტვერი, შორს, შორს **მიწა!** – ის **ცის** უარმყოფელია (გალაკტიონი 1989: 46).

პოეტური თვალით დანახული „მთა-ბარისა“ თუ „წყლის“ აღმნიშვნელი სახელები და მათთან დაკავშირებული მსაზღვრელები, ზმნები.... ამოუწურავია ქართულში. ზემოთ მხოლოდ რამდენიმე წარმოვადგინეთ.

ნაწილი II

გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელებით წარმოქმნილი ფორმები წარმოების თვალსაზრისით

ლექსიკური მარაგის გასამდიდრებლად ენა სხვადასხვა საშუალებას იყენებს: წარმოქმნა (სიტყვათწარმოება), სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა, სესხება. ქართველურ ენათა სტრუქტურისა და ისტორიის შესწავლაში სიტყვაწარმოებას ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უჭირავს. ახალ ფუძეთა წარმოქმნის სხვადასხვა სახეა ცნობილი: აფიქსაცია, კომპოზიცია, რედუქცია (ფუძეთგანმეორება), შინაგანი ფლექსია და სხვა. დერივაციას (წარმოქმნა), როგორც სახელთა შექმნის ერთ-ერთ საშუალებას, უპირისპირდება თხზვა (კომპოზიცია), რომელიც არსებითად სხვა საშუალებაა სახელის შესაქმნელად. დერივაცია გულისხმობს ახალ სიტყვათა წარმოქმნას პრეფიქსით ან სუფიქსით, ან ერთდროულად პრეფიქსისა და სუფიქსის მეშვეობით (შანიძე 1973: 120).

წარმოქმნილ სახელთა დაჯგუფება შესაძლებელია როგორც ფორმის, ასევე შინაარსის მიხედვით. ფორმის მიხედვით წარმოქმნილი სახელები იყოფა პრეფიქსული, სუფიქსური და პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების ჯგუფებად. შინაარსის მიხედვით კი გამოიყოფა კნინობითი, ქონების, უქონლობის, დანიშნულების, ხარისხის და სხვათა სახელები. აღსანიშნავია ისიც, რომ მრავალფეროვანი და სხვადასხვა ფუნქციის მქონე პრეფიქს-სუფიქსებიდან ზოგიერთს დროთა განმავლობაში იმდენად დაჰკარგვია წარმოების უნარი და ისე ორგანულადაა შეზრდილი ძირებს, რომ, ოდესღაც აფიქსად გამოყენებული, დღეს ძირის განუყოფელ ნაწილად გამოიყურება (იქვე: 120).

ჩვენ მიერ გაანალიზებული მასალის მიხედვით გამოიყო გარკვეული ტიპის სტრუქტურული მოდელები, რომელთა ფუძე გეოგრაფიულ ობიექტთა აღმნიშვნელი საზოგადო სახელებია.

თავი I

აფიქსაციის გზით მიღებული სახელები

ა) ოდენპრეფიქსული წარმოება

ოდენპრეფიქსული სახელები, რომელთა ფუძე გეოგრაფიულ ობიექტთა (საზოგადო) აღმნიშვნელი ფორმებია, ძირითადად ნა- პრეფიქსითაა ნაწარმოები.

აღნიშნული ტიპის სახელები მეგრულში ნა-ს მორფოლოგიურ-ფონეტიკურ შესატყვისს – ნო- ფორმანტს წარმოგვიდგენს. დასტურდება აგრეთვე ქართულიდან შეთვისებული ნა- პრეფიქსი. ოდენპრეფიქსული ფორმები დაცულია სამსავე ქართველურ ენაში. სვანურში, ისევე როგორც ქართულში, წინავითარების ფუნქციის გამომხატველია პრეფიქსი ნა-.

მაგალითები: ნა-ღრანტი-ი „წყლისგან ჩაღრმავებული ადგილი“; ნა-შარა: შარა ნაშარას – „გზა ნაგზევზე“;

ნა-ლგე / ლიგ / ნიგ „წყალი“, „წყალევი“; ნა-შუკუ [შუკუ] „გზა“, „ნაგზევი“; ლიგ ესერ ნალგეს იშუკვ ნაშუკვს „წყალი ნაწყლევს და გზა ნაგზევსო“;

ნა-დაბ / დაბ „ყანა“ / „ნაყანევი“: სოფელხენ დემთე თერონ ნა-დაბ „სოფლიდან არსად ჩანდა ნაყანევი“;

ნა-ქაშან / ქაშან „ბილიკი“ / „ნაბილიკარი“: ერე ქამ დესა თერა ნაქაშან „იქ უკვე არც კი ჩანს ნაბილიკარი“.

ბ) ოდენსუფიქსური წარმოება

გაცილებით მრავლად დასტურდება ოდენსუფიქსური სახელები, რომელთა ფუძე გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელებია. აქ გამოიყოფა ქონების სუფიქსებით დადასტურებული ფორმები.

-იან: გორაკ-იან-ი (გორაკი თავად ნაწარმოებია -აკ სუფიქსით) „გორაკიანი ადგილი“ (ქეგლი II 2010: 1579); კლდ-იან-ი „სადაც კლდეებია“ (ქეგლი IV 1955: 1243); ხეობ-იან-ი (მდრ. ხე-ობა) „სადაც

ხეობა“ (ქეგლი VIII 1964: 1245); **ბორცვ-იან-ი** „სადაც ბორცვია“ (ქეგლი I 2008: 1052); **ჭიუხ-იან-ი** „ადგილი, სადაც ჭიუხებია“ (ქეგლი VIII 1964: 1268)“; **ბრამ-იან-ი** „ბრამების შემცველი“ (იქვე: 1504); **ფლატ-იან-ი** „ღრანტე ადგილებიანი“ (ქეგლი VII 1962: 134); **ველ-იან-ი** „ადგილი, რომელიც ველს წარმოადგენს“ (ქეგლი IV 1955: 43); **ვაკ-იან-ი** „ვაკე ადგილი“ (იქვე: 11); **ნამ-იან-ი** „რასაც ნამი მოხვდა“ (ქეგლი V 1958: 1328)“; **წყარო-იან-ი** „სადაც წყაროა“ (ქეგლი VIII 1964: 1205); **ბურდო-იან-ი** „სადაც ბევრი ბურდოა“ (ქეგლი I 2008: 1096); **ლიეღრ-იან-ი** „ადგილი, სადაც ლიეღრია“ (ქეგლი IV 1955: 1551); **ლამ-იან-ი** „სადაც ლამია“ (იქვე: 1472); **ჭაოზ-იან-ი** „ჭაოზით დაფარული“ (ქეგლი VIII 1964: 1228).

-ოვან: **ციცაზ-ოვან-ი** „ციცაზო ადგილებიანი“ (ქეგლი VIII 1964: 634); **კლდ-ოვან-ი** „სადაც კლდეებია“ (ქეგლი IV 1955: 1243); **კუნძულ-ოვან-ი** „სადაც კუნძულებია“ (იქვე: 1431); **ტალღ-ოვან-ი** „ტალღების შემცველი“ (ქეგლი VII 1960: 1228); **ბრაგ-ოვან-ი** „სადაც ბრაგებია“ (ქეგლი I 2008: 1061); **წვეთ-ოვან-ი** „სადაც წვეთით, შხეფებით ხდება სითხის ჩამოღინება“ (ქეგლი VIII 1964: 1070).

-იერ: **ქვეყნ-იერ-ი** „მიწიერი“ (ქეგლი VII 1962: 313).

-ოსან: **ზღვა-ოსან-ი** „ვინც საზღვაო ფლოტში მსახურობს“ (ქეგლი IV 1955: 193).

დასტურდება აბსტრაქტულ ცნებათა აღმნიშვნელი ფორმებიც. აქ გამოიყოფა **-ობა** და **-ება** სუფიქსები.

-ობა: **კლდე-ობა** „კლდედ ყოფნა“ (ქეგლი IV 1955: 1243); **მთაწ-მინდ-ობა** „მამადავითობა“ (ქეგლი V 1958: 250); **ველ-ობა** (თუშ. ხევ.) „საომრად ან სათამაშოდ წასვლა“ (ქეგლი IV 1955: 43); **ნამიან-ობა** (შდრ. ნამ-იან-ი) „ნამის თვისება, ტენიანობა“ (ქეგლი V 1958: 1330); **დელე-ობა** „დღესასწაული ფშავში“ (ქეგლი VII 1962: 410).

-ება: **ქვეყნიერ-ება** (შდრ. ქვეყნ-იერ-ი) „ქვეყანა“ (ქეგლი VII 1962: 313).

დამოუკიდებლად **-ობ** სუფიქსი რამდენიმე სიტყვაში იხმარება (შანიძე 1973: 130).

-ობ: **ბუც-ობ-ი** (კუთხ.) „ჭიანჭველებისაგან ამოტანილი ფხვიერი მიწა“ (ქეგლი I 2008: 1110)); **კურ-ობ-ი** „კლდიანი ადგილი, სადაც მინდორიც არის“ (ქეგლი VIII 1964: 1298); **ჰყანტ-ობ-ი** „ჰყანტიანი ადგილი, ჰაობი“ (იქვე: 1239), **ჰანჭრ-ობ-ი** „კორდი წყლიანი, ნოტიო“ (იქვე: 1227); **მაღლ-ობ-ი** „მაღალი ადგილი“ (ქეგლი V 1958: 99); **დაბლ-ობ-ი** „დაბალი, დაცემული ადგილი“ (ქეგლი III 1953: 184); **ვიწრ-ობ-ი** „ვიწრო გასავალი მთებში“ (ქეგლი IV 1955: 77)); **გელ-ობ-ი** „მინდორი ტყეში“ (შდრ. ველობა – საომრად ან სათამაშოდ წასვლა) (იქვე: 44); **ვაკ-ობ-ი** „ვაკე ადგილი“ (იქვე: 11); **ჰან-ობ-ი** „დაღმართი, დაქანებული ადგილი“ (ქეგლი VII 1962: 253); **ფერდ-ობ-ი** „დაფერდებული ადგილი“ (იქვე: 68); **გვერდ-ობ-ი** „დაფერდებული ადგილი“ (ქეგლი II 2010: 1535); **ღრანტ-ობ-ი** (შდრ. ღრანტე, ღრანტო) „ღრანტე ადგილი“ (ქეგლი VII 1962: 470).

დასტურდება **-ურ(-ულ)** წარმომავლობის სუფიქსით ნაწარმოები სახელებიც. ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, წარმოდგენილია ამა თუ იმ გეოგრაფიული ობიექტისთვის დამახასიათებელი თვისება:

-ურ(-ულ): **ალბ-ურ-ი** „ალბების შესაფერი, დამახასიათებელი. ალბური საძოვარი“ (ქეგლი I 2008: 347); **ბექ-ურ-ი** „ბექიანი ადგილი“ (იქვე: 1001); **ნიადაგ-ურ-ი** „ნიადაგთან დაკავშირებული“ (ქეგლი V 1958: 1483); **ტალღ-ურ-ი** „ტალღის დამახასიათებელი“ (ქეგლი VI 1960: 1240).

-ურ სუფიქსი გამოიყოფა **გუბ-ურ-ა** ფორმაშიც, რაც ნიშნავს „პატარა გუბეს“ (ქეგლი II 2010: 1603).

დასტურდება **-იურ** სუფიქსიც, რომელშიც ორი მწარმოებელია გაერთიანებული: **იგ+ურ** → **იურ** (შანიძე 1973: 128) → მაგ., **ქვეყნ-იურ-ი**.

დაიბეზნა **-ავ** კნინობითის სუფქსიანი ფორმა, როგორიც არის **გორ-ავ-ი** „პატარა გორა“ (შანიძე 1973: 128).

გვაქვს -ალ სუფიქსიანი წარმოებაც: **ღრანტ-ალ-ი** (შდრ. **ღრანტ-ობ-ი**) „ვიწრო ხევი“ (ქეგლი VII 1962: 469). დასტურდება **ღრანტო**, **ღრანტე** ვარიანტებიც. **ღრანტ-ო** „ღრმა და ვიწრო ხევი“ (იქვე: 476); **ღრანტ-ე** „ღრმა და ვიწრო ხევი“ (იქვე: 469). აქ -ალ, როგორც ჩანს, ფუძის მაწარმოებელი აფიქსია.

შეგვხვდა -ორ სუფიქსიანი ფორმაც: **ყანობ-ორ-ი** (შდრ. **ყან-ობ-ი**) „იგივეა, რაც ყანები“ (ქეგლი VII 1962: 506).

როგორც ცნობილია, ქართულში მოიპოვება სუფიქსი -ნარ (რაე-ნარევ ფუძეებთან დისიმილაც. **ნალ**), რომელიც დაერთვის მცენარის სახელის ფუძეს და აღნიშნავს ადგილს, სადაც ბლომად მოიპოვება დასახელებული მცენარე: **ნაბჱ-ნარ-ი**, **ფიჭვ-ნარ-ი** და სხვა (შანიძე 1973: 144). ამ ტიპისაა **თიხ-ნარ-ი** ფორმაც („თიხიანი ადგილები“).

-ეთ სუფიქსი არის ჩვეულებრივი და ყველაზე გავრცელებული სახე გეოგრაფიულ სახელთა წარმოებისას. ის უშუალოდ დაერთვის სახელთა ფუძეს (შანიძე 1937: 138). ამგვარი წარმოება საზოგადო გეოგრაფიულ სახელშიც შეგვხვდა. მაგალითად, **წყალ-ეთ-ი** (შდრ. ხმელ-ეთ-ი) „წყლით დაფარული ადგილი, ზღვები და ოკეანეები“ (ქეგლი VIII 1964: 1212); **კუნძულ-ეთ-ი** „კუნძულების წყება, ერთმანეთს მიყოლებული მრავალი კუნძული“ (ქეგლი IV 1955: 1431).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია, რომ -ა სუფიქსი გამოხატავს რაიმეს მქონებლობასა თუ კნინობითობას. ამ ტიპის წარმოება დადასტურდა ჩვენთვის საინტერესო სახელებშიც. აღსანიშნავია, რომ -ა სუფიქსის წინ გვხვდება -ულ, -ალ, -ელ, -ორ, -იხ და -უხ ფორმანტები: **კუნწ-ულ-ა** (შდრ. **კუნწ-ულ-ი**) „წვერი, თხემი, მწვერვალი“ (ქეგლი IV 1955: 1431); **კუწ-ულ-ა** (შდრ. **კუნწ-ულ-ი**, **კუნწ-ულ-ო**) „მთის წვერი“ (იქვე: 1451); **ფერცხ-ალ-ა** „ჭიუხებიანი ადგილი“ (ქეგლი VII 1962: 76); **კოთ-ორ-ა** „პატარა, კლდოვანი მაღლობი“ (ქეგლი IV 1955: 1260); **კინწრ-უხ-ა** (შდრ. **კინწრ-იხ-ო**, **კუნწ-უხ-ი**) „წვერი, კენწერო“ (აგრეთვე, ხის ან სახლის) (იქვე: 1221). გვაქვს მხოლოდ -ო სუფიქსიანი წარმოებაც, რო-

გორიც არის **კინწრ-იხ-ო** „მთის წვერი, მთის თხემი“ (იქვე: 1221).

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ **-ოდენა** ფორმანტი დაერთვის სახელებს და გამოხატავს თანაბრობას, თანაფარდობას. ხშირად ფუბედ გამოყენებულია საზოგადო გეოგრაფიული სახელებიც. ამ ტიპისაა: **ზღვის-ოდენა** „ზღვასავით დიდი“ (ქეგლი IV 1955: 195); **მთის-ოდენა** „მთასავით დიდი“; **ქალაქის-ოდენა** „ქალაქით დიდი“ (ჩვენი მასალებიდან).

მსგავსებას გამოხატავს, აგრეთვე, **-ებრ** თანდებულიანი ფორმები (შანიძე 1973: 602): **ფრიალოს-ებრ** „ფრიალოს მსგავსად“; **ზღვის-ებრ-ი** „ზღვებრი, ზღვისნაირი“.

დასტურდება აგრეთვე რთული სუფიქსი **-ობრივ**, რომელიც აწარმოებს ვითარებით ზმნისართებსა და ზედსართავ სახელებს: **ნიადაგი: ნიადაგ-ობრივ-ი** „ნიადაგური“ (ქეგლი V 1958: 1483).

შეგვხვდა **გარდა** თანდებულიც, რომელიც გამოიყენება გამოსარიცხავად (შანიძე 1973: 602): **წყალგარდა** ნიშნავს „უწყლოდ“.

ზემოთ გეოგრაფიული ობიექტების სახელთა განხილვისას ჩვენ გამოვყავით **-ულ** და **-ილ** სუფიქსიანი მიმღეობები, რომლებიც დადასტურდა ამ ტიპის სახელთა მსაზღვრელებად. მაგალითები: **დაყაშ-ებ-ულ-ი** „დამსკდარი“ (ქეგლი III 1953: 942); **გავაკ-ებ-ულ-ი** „ვაკედ ქცეული ადგილი მთაში; სადაც ვაკეა“ (ქეგლი II 2010: 523); **გამინდვრ-ებ-ულ-ი** „მინდვრად ქცეული; ადგილი, სადაც მინდორი იწყება“ (იქვე: 717); **ამო-ქვაბ-ულ-ი** „ქვაბივით ჩაღრმავებული ადგილი მიწის ზედაპირზე“ (ქეგლი I 2008: 473); **ნამ-ულ-ი** „დანამული“ (ქეგლი V 1958: 1334); **ამღვრე-ულ-ი** „ის, რაც აიმღვრა“ (ქეგლი I 2008: 519); **შე-ებერ-ილ-ი** „შეჭრილი ადგილი“ (ქეგლი VII 1962: 860).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელების ერთი ნაწილი მიღებულია პრეფიქსისა და სუფიქსის დართვით. ამ ტიპისაა: **ნა-მთ-ევ-ი** „სადაც ადრე მთა იყო“ (ან „მთაში ნამყოფი კაცი“) (ქეგლი V 1958: 1329); **ნა-წყლ-ევ-ი** „სადაც ადრე წყალი იყო“ (იქვე: 1433) და სხვა მრავალი.

წინავითარების კვალობაზე ნაწარმოები გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები (პრეფიქს-სუფიქსური) მეგრულშიც დადასტურეთ, მაგრამ აქ **ნა-** || **ნო-** პრეფიქსებთან ერთად გვაქვს **-ერ**, **-ორ**, **-ე** და **-უ** სუფიქსები. აღსანიშნავია, რომ **-ერ** და **-ორ** ფორმანტები ქართული **-არ** სუფიქსის მორფოლოგიურ-ფონეტიკური ეკვივალენტებია (ვაშაკიძე 1987: 45): **ნო-წყურ-გილ-ერ-ი** (წყურგილი „წყარო“) „ნაწყაროევი“: **ნოწყურგილმა** გვეშარითთ „ნაწყაროევზე ავედით“; **ნო-ყვან-ერ-ი** (ყვანა „ყანა“) „ნაყანევი“: სოფელში სოთინ ვაჩქულუ **ნოყვანე** „სოფლიდან არსად ჩანდა **ნა-ყანევი**“; **ნა-ჰყონჰყ-ორ-ი** (ჰყონჰყი „ჰაობი“) „ნაჰაობარი“: **ნაჰყონ-ჰყორს** ვე შიამჩნენთია „ნაჰაობარს ვერ შეამჩნევთო“. აღნიშნული ტიპის სახელებთან დადასტურებული **-ე** სუფიქსი **-ერ**-ისაგან მიღებული ჩანს [**-ერ**→**-ე**] (იქვე: 46): **ნო-ყვან-ე** „ნაყანევი“; **ნო-წყურ-გილ-ე** (წყურგილი „წყარო“) „ნაწყაროევი“. რაც შეეხება **ნა-** || **ნო-** პრეფიქსებთან ერთად დადასტურებულ **-უ** სუფიქსს, იგი ქართული **-ევ** სუფიქსის ბადალი ჩანს მეგრულში (იქვე: 47): **ნა-წყარ-უ** (წყარი „წყალი“) „ნაწყლევი“: წყარქ კინ ნაწყარუს ქინოლუ „წყალი ისევ ნაწყლევში ჩავარდა“; **ნო-წყარ-უ** (შდრ.: ნა-წყარ-უ „ნაწყლევი“): **ნოწყარუს** წყარი ვედიტენს კინი ქიყინია „ნაწყლევს წყალი არ დასტოვებს, ისევ იქნებაო (მოვაო)“.

დადასტურდა დანიშნულების სახელების კვალობაზე ნაწარმოები ფორმებიც, რომელთა ფუძედ წარმოდგენილია გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები.

სა-ე: **სა-თოვლ-ე** „თოვლიანი მთა“ (ქეგლი VI 1960: 642) ; **სა-ო:**

სა-ნიაგ-ო „ადგილი, სადაც ნიავე ქრის“ (იქვე: 755); **სა-ზღვა-ო** „ზღვისთვის განკუთვნილი“ (იქვე: 741); **სა-მთ-ო** „მთისთვის განკუთვნილი“ (იქვე: 705) და სხვა მრავალი. შეგვხვდა **მა-არ** აფიქსებიანი წარმოებაც: **მა-ქან-არ-ი** „ხევის პირი, ფლატიანი“ (ქეგლი V 1958: 93).

გამოიყო უქონლობის აფიქსებით მიღებული ფორმებიც (რომელთა ფუძეც ასევე გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელებია): **უ-წყლ-ო** „სადაც წყალი არ არის“ (ქეგლი VI 1960: 1722); **უ-ბარ-ო** „ბარის გარეშე“; **უ-ჭაობ-ო** „ადგილი, სადაც ჭაობი არ არის“ და სხვა (ჩვენი მასალებიდან).

განალიზებული მასალიდან ჩანს, რომ ერთ შემთხვევაში დერივაციის გზით მიიღება გარკვეული შინაარსის მქონე გეოგრაფიულ ობიექტთა აღმნიშვნელი საზოგადო სახელები (გორ-აკ-ი, ფერდ-ობ-ი და სხვა), ხოლო სხვა შემთხვევაში ამ ტიპის სახელებისაგან ნაწარმოებია ახალი ლექსიკური ერთეულები (რომლებიც აღარ არის საზოგადო გეოგრაფიული სახელები: **ზღვა-ოსან-ი**, **სა-ზღვა-ო**, **კლდე-ობა** და სხვა).

თავი II

გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები კომპოზიტებსა და შესიტყვებებში

კომპოზიცია, როგორც სიტყვანარმოების ერთ-ერთი საშუალება, ხშირად გვხვდება გეოგრაფიულ ობიექტთა აღმნიშვნელ საზოგადო სახელებში. „თხზული სახელის შედგენა (კომპოზიცია) სხვადასხვა საშუალებით ხდება ქართულში. ფუძის გაორკვევით: **თავ-თავი, ბერ-ბერ-უკი**; ორი სხვადასხვა ფუძის შეერთებით: **თავ(ს)-მჯდომარე, თავის-უფალ-ი**; ორზე მეტი სხვადასხვა სიტყვის ან ფუძის შეერთებით: **(ა)-თ-ერთ-მეტ-ი, ოც-და-სამ-ი, თავ(ს)-ქუდ-მოგლეჯილი, გულ(ს)-ხელ-დაკრეფილი**“ (მანიძე 1973: 148).

გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები მიიღება სხვადასხვა სახის კომპოზიციით:

1. საკმაოდ ხშირია **არსებითი + არსებითი** სტრუქტურის კომპოზიტები: **მთა-ბარი** „მთა და ბარი“ (ქეგლი V 1958: 246); **მთა-ველი** „მთა და ველი“ (იქვე: 248); **მთა-ღრე** „მთა და ღრე“ (იქვე: 247); **კლდე-ღრე** „კლდე და ღრე“ (ქეგლი IV 1955: 1243); **ღრე-კლდე** „ღრე და კლდე“ (ქეგლი VII 1962: 471); **მთა-გორა** „მთა და გორა“ (ქეგლი V 1958: 247); **მინდორ-ველი** „მინდორი და ველი“ (იქვე: 414); **ტყე-ველი** „ტყე და ველი“ (ქეგლი VI 1960: 1366); **მიწა-მამული** „მშობლიური ქვეყანა“ (ქეგლი V 1958: 504); **ველ-მიდამო** „ველი და მიდამო“ (ქეგლი IV 1955: 44); **ველ-მინდორი** „ველი და მინდორი“ (იქვე: 44); **მინდორ-ტყე** „მინდორი და ტყე“ (ქეგლი V 1958: 414); **მინდორ-ყანა** „მინდორი და ყანა“ (იქვე: 414); **მინდორ-ჭალა** „მინდორი და ჭალა“ (იქვე: 414); **ტყე-მინდორი** „ტყე და მინდორი“ (ქეგლი VI 1960: 1367); **ტყე-ღრე** „ტყე და ღრე“ (იქვე: 1368); **მიწა-წყალი** „სახნავ-სათესი მიწა, ადგილ-მამული“ (ქეგლი V 1958: 505); **ტყე-მინდორ-ველი** „ტყე, მინდორი და ველი“ (ქეგლი VI 1960: 1367); **ღელე-ხევი** „ღელე და ხევი“ (ქეგლი VII 1962: 410); **წყარო-ფშა** „წყარო და ფშა“ (ქეგლი VIII 1964:

1204); **ღელე-გორაკები** „ღელეები და გორაკები“ (ქეგლი VII 1962: 410); **წყალ-ჭალა** „წყალი და ჭალა“ (ქეგლი VIII 1964: 1204); **ზღვა-ხმელეთი** „ზღვა და ხმელეთი“ (ქეგლი IV 1955: 194).

ზოგჯერ კომპოზიციის I ნაწილი, არსებითი სახელი, რაიმე ნიშნით განსაზღვრავს მომდევნო კომპონენტს: **კლდე-გული** „კლდოვანი გული“ (ქეგლი IV 1955: 1242); **კლდე-კაცი** „კლდესავით მტკიცე კაცი“ (იქვე: 1242); **ვაკე-ხეობა** „გავაკებული“ (იქვე: 11); **ვაკე-მინდორი** „სწორი, გაშლილი მინდორი“ (იქვე: 44); **ვაკე-თალი** „სწორი თალი“ (იქვე: 11); **ზღვა-ქვეყანა** „ზღვასავით დიდი ქვეყანა“ (იქვე: 194); **ზღვა-უდაბნო** „ზღვასავით დიდი უდაბნო“ (იქვე: 194); **ზღვა-სიმფონია** „ზღვასავით დიდი სიმფონია“ (იქვე: 194).

გვხვდება გაორკეცების გზით მიღებული ფორმებიც (როცა შენაცვლებულია ხმოვანი): **ხევ-ხევი** „ხევეები“ (ქეგლი VIII 1964: 1369). დასტურდება აგრეთვე **აღ-დაღ** ფორმანტებით მიღებული კომპოზიტი: **აღმართ-დაღმართი** „აღმართი და დაღმართი“ (ქეგლი I 2008: 801).

2. გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელების ფუძის გაორკეცების გზით მიიღება ზმნისართებიც, ასეთებია: **მთა-მთა** „მთებით, მთის გაყოლებით“ (ქეგლი V 1958: 248); **ხევ-ხევ** „ხევეებით, ხევის გაყოლებით“ (ქეგლი VIII 1964: 1372); **დაღმართ-დაღმართ** „დაღმართისკენ, დაღმართის დაყოლებით“ (ქეგლი III 1953: 933); **აღმართ-აღმართ** „აღმართისკენ, აღმართის აყოლებით“ (ქეგლი I 2008: 801); **ტყე-ტყე** „ტყეზე გავლით“ (ქეგლი VI 1960: 1368); **ყანა-ყანა** „ყანებზე გავლით“ (ქეგლი VII 1962: 505); **მინდორ-მინდორ** „მინდვრებზე გავლით“ (ქეგლი V 1958: 414); **ნაპირ-ნაპირ** „ნაპირის გაყოლებით“ (იქვე: 1352); **ღელე-ღელე** „ღელის გაყოლებით“ (ქეგლი VII 1962: 410); **წყალ-წყალ** „წყლის გაყოლებით“ (ქეგლი VIII 1964: 1204); **გზა-გზა** „გზის გავლით“ (ქეგლი II 2010: 212); **შარა-შარა** „შარაზე გავლით“ (ქეგლი VII 1962: 628); **სოფელ-სოფელ** „სოფლის გავლით“ (ქეგლი VI 1960: 1129). მეგრ. **წყარ დო წყარ** „წყალდაწყალ“; **ტყა დო ტყა** „ტყედატყე“. დუსგ იბლა **ტყა დო ტყაშა** „თავს წავიღებ ტყედატყე“ (ქაჯაია III: 42); **გოლა**

დო გოლათ „მთადამთა“: მოლართუ გოლა დო გოლათ „წამოვიდა მთა-მთა“ (იქვე: 375); **კვრდე-კვრდე** „კლდე-კლდე“: **კვრდე-კვრდე** მესხაჲუნა ქარიყალი ერსქემეფი „კლდე-კლდე მიხტუნავენ რქააშვე-რილი ქურციკები“ (ქაჯაია II: 176); **შარა დო შარას** „იგივეა, რაც **შარა-შარა**, გზადაგზა“: **შარა-შარას** ჰე ჯინქა წიყვილუუ „**გზადაგზა** გოტა ნადირი მოკლა“ (იქვე: 241).

3. ზოგჯერ ორი არსებითი სახელისაგან შედგენილი კომპოზი-ტის II ნაწილი (არსებითი სახელი) წარმოქმნილია. ყველაზე ხში-რად ეს უკანასკნელი -ა სუფიქსიანი ფორმა: **წყალწყალა** „წყალი-ვით თხელი“ (ქეგლი VIII 1964: 1201).

შეიძლება მეორე კომპონენტი აბსტრაქტული სახელი იყოს: **მთაწყელელობა** „ტურისტული ასვლა“ (ქეგლი V 1958: 249); **წყალდი-დობა** „მდინარეების წყლის ადიდება“ (ქეგლი VIII 1964: 1121); **წყალ-ბარაქიანობა** „წყალუხვობა“ (იქვე: 1101); **წყალგამტარობა** „წყლის გა-ტარების უნარი“ (იქვე: 1191).

4. ხშირად დასტურდება **არსებითი სახელი + ზედსართავი სახე-ლი** სტრუქტურის კომპოზიტები: **წვეთანგარა** „რასაც ანკარა წვეთი აქვს“ (ქეგლი VIII 1964: 1070); **წყალწმიდა** „წმინდა წყლის“ (იქვე: 1209); **ლილოჭრელი** „იგივეა, რაც ლილო“ (ქეგლი IV 1955: 1546); **ტყემცირე** „ადგილი, სადაც ტყის ნაკლებობაა“ (ქეგლი VI 1960: 1367).

გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა კომპოზიტის მეორე ნაწილი წარმოქმნილი ზედსართავი სახელია (მქონებლობის): **მთაგორაკიანი** „ადგილი, სადაც მთები და გორაკებია“ (ქეგლი V 1958: 247); **წყალბა-რაქიანი** „წყალუხვი“ (ქეგლი VIII 1964: 1189); **ვაკეზურგიანი** „ვაკე ზურგის მქონე“ (ქეგლი IV 1955: 11); **ოღროჩოღროიანი** „ოღრო-ჩოღრო ზედაპირის მქონე“ (ქეგლი VI 1960: 88); **ტყველიანი** „ტყენარევი ვე-ლიანი“ (იქვე: 1366).

5. გამოიყოფა **არსებითი სახელი + მიმღეობა** ტიპის მოდელიც. ასეთებია: **გზამკვლევი** „გზის გამკვლევი“ (ქეგლი II 2010: 322); **მთამ-სვლელი**, **კლდემცოცავი** „ვინც კლდეებზე ცოცავს“ (ქეგლი V 1958:

249; ქეგლი IV 1955: 1242); **მიწათმზარებელი** „მიწათმოქმედი“ (ქეგლი V 1958: 504); **მიწაზვარა** (ქართლ.) „გვალვისაგან დამსკდარი მიწა“ (იქვე: 504); **მიწამთხრელი** „ექსკავატორი“ (იქვე: 504); **ნიადაგ-მცოდნე** „ნიადაგთმცოდნე“ (იქვე: 1483); **წყალგამჯდარი** „ტენიანი, რასაც წყალი აქვს გამჯდარი“ (ქეგლი VIII 1964: 1191); **წყალჩამდგარი** „რაშიც წყალი არის ჩამდგარი“ (იქვე: 1203); **ტალღზოში** (სპევ.) „ტალღის სიგრძის გასაზოში ხელსაწყო“ (ქეგლი VI 1960: 1240); **ნიაღვარგამტარებელი** „ნაგებობა ნიაღვრის გასატარებლად“ (ქეგლი V 1958: 1485); **ნიაღვარმიმღები** „ნაგებობა ნიაღვრის მისაღებად“ (იქვე: 1485); **წყალგამტარი** „წყლის გამტარი“ (ქეგლი VIII 1964: 1191); **წყალგამყვანი** „წყლის გასაყვანად საჭირო“ (იქვე: 1191); **წყალგამყოფი** „მთა ან ამაღლებული ადგილი, რომელიც თიშავს მდინარეთა ნაპირებს“ (იქვე: 1191); **წყალგამყრელი** „წყალგამყოფი“ (იქვე: 1191); **წყალგამწეები** „წყალგასაშვები“ (იქვე: 1191); **წყალგამძლე** „რაც წყალს უძლებს“ (იქვე: 1191); **წყალგამწმენდი** „წყლის გასაწმენდი მოწყობილობა“ (იქვე: 1191); **გზააზნეული** „დაბნეული, გზას ამცდარი“ (ქეგლი II 2010: 931); **ფეხმოუკიდებელი** „ციცაბო“ (ქეგლი VII 1962: 93); **მიწაყრილი** „მიწისაგან შემადგენელი ადგილი“ (ქეგლი V 1958: 505); **მიწაჭრილი** „სპეციალური დანიშნულების ჭრილი, ორმო“ (იქვე: 505); **წყალწაღებული** „ვინც ან რაც წყალმა წაიღო“ (ქეგლი VIII 1964: 1204); **წყალგადასხმული** „ვისაც ან რასაც წყალი გადაასხეს“ (იქვე: 1190); **წყალგამოვლებული** „რასაც წყალი გამოავლეს“ (იქვე: 1190); **წყალგარეული** „რაშიც წყალია გარეული“ (იქვე: 1192); **წყალშემორტყმული** „რასაც წყალი აქვს შემორტყმული“ (იქვე: 1203); **ტყესაცავი** „ხელოვნურად გაშენებული ტყე“ (ქეგლი VI 1960: 1367); **ტყესარგავი** „ხეების დასარგავი მანქანა, იყენებენ ტყის ხელოვნურად გაშენებისათვის“ (იქვე: 1367); **ტყესათესი** „ხის თესლის სათესი მანქანა, იყენებენ ტყის ხელოვნურად გაშენებისათვის“ (იქვე: 1367); **მინდორსაცავი** „ხელოვნურად გაშენებული ტყის ზოლი“ (ქეგლი V 1958: 414); **ნიაღვარსაშვები** „ნაგებობა ნიაღვრის წყლების გასაშვებად“ (ქეგლი V

1958: 1485); **ნიადაგსახმარი** „ყოველდღიურად სახმარი“ (იქვე: 1483); **ნიადაგსაცავი** „ნიადაგის საცავი“ (იქვე: 1483); **მიწადასაყრელი** „მოსასპობი, დასალუპავი“ (იქვე: 503); **წყალგადასაშვები** „იგივეა, რაც წყალგადასაგდები“ (ქეგლი VIII 1964: 1192); **წყალსაღები** „წყლის ამოსაღებად მოწყობილი“ (იქვე: 1200); მეგრულში: **წყარმოძინელი** „წყალმომატებული“; **წყარკათაფილი** „წყალშერეული“; **წყარბვილი** „წყალდაგუბებული“ (ჩვენი მასალებიდან).

6. დადასტურდა **არსებითი + მასდარი** სტრუქტურის კომპოზიტი: **მთასვლა** „სამთო ტურიზმი“ (ქეგლი V 1958: 248).

7. **გვაქვს არსებითი + ზმნისართი** ტიპის მოდელი: **წყალგაღმა** „წყლის იქითა მხარეს“ (ქეგლი VIII 1964: 1192); მეგრ. „წყარმელე“ (ჩვენი მასალებიდან); **წყალგამოღმა** „წყლის აქეთა მხარეს“ (იქვე: 1190); მეგრ. „წყარმოლე“ (ჩვენი მასალებიდან); **წყალაღმა** „წყლის დინების საპირისპირო მიმართულებით“ (იქვე: 1192); მეგრ. **წყარეოდო** „წყალზევით“ (ჩვენი მასალებიდან); **ზღვასგაღმა** „ზღვის იქითა მხარისა“ (ქეგლი IV 1955: 193).

8. **ზოგჯერ კომპოზიტის I ნაწილი ზედსართავი სახელია (ზედსართავი სახელი + არსებითი სტრუქტურის კომპოზიტი): შუაწელი** „მთის შუა ნაწილი“ (ქეგლი VII 1962: 1455).

9. დასტურდება **ზედსართავი სახელი + ზედსართავი სახელი** ტიპის მოდელი. აღსანიშნავია, რომ ორივე კომპონენტი (მამასადამე, კომპოზიტის პირველი ნაწილიცა და მეორეც) წარმოქმნილია: **კლდიან-რიყიანი** „ადგილი, სადაც კლდეები და რიყეებია“ (ქეგლი IV 1955: 1243); **ველიან-ჭალიანი** „ველიანი და ჭალიანი ადგილი“ (იქვე: 44).

10. გამოიყო იმ ტიპის კომპოზიტებიც, რომელთა პირველი ნაწილი ნათ. ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი:

ა) მხოლოებითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი **არსებითი სახელი + არსებითი სახელი: ველისპირი** „ველის ნაპირი, კიდე“ (ქეგლი IV 1955: 44); **ზღვისკარი** „ზღვასა და

მთას შორის მდებარე ვიწრო გასასვლელი“ (იქვე: 194); **ზღვისპირა** „ზღვის ნაპირას“ (იქვე: 194).

ბ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი **არსებითი სახელი + არსებითი სახელი: მიწათპატრონი** „მიწათმფლობელი“ (ქეგლი V 1958: 504).

გ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი **არსებითი სახელი + აბსტრაქტული სახელი: მიწათქირავნობა** „მიწის ქირავნობით დამუშავება“ (ქეგლი V 1955: 504); **მიწათსარგებლობა** „მიწით სარგებლობა“ (იქვე: 504); **მიწათსაკუთრება** „მიწის საკუთრება“ (იქვე: 504); **მიწათმფლობელობა** „მიწის მფლობელობა, მიწის საკუთრება“ (იქვე: 504); **ქვეყანათმცოდნეობა** „გეოგრაფია“ (ქეგლი VII 1962: 313); **წყაროთმცოდნეობა** „ისტორიის დამხმარე დარგი, რომელიც წყაროებს სწავლობს“ (ქეგლი VIII 1964: 1205).

დ) მხოლოდობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი **არსებითი სახელი + წარმოქმნილი სახელი: ზღვისპირეთი** „ზღვის პირას მდებარე მხარე“ (ქეგლი IV 1955: 195); **ზღვისპირული** „ზღვის პირის დამახასიათებელი“ (იქვე: 195).

ე) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი **არსებითი სახელი + მიმღეობა: მიწათმფლობელი** „მიწის კერძო მესაკუთრე“ (ქეგლი V 1958: 504); **მიწათმოქმედი** „მიწის დამმუშავებელი“ (იქვე: 503); **მიწათმოწყობა** „მიწათმოწყობაზე მომუშავე“ (იქვე: 503); **ნიადაგმცოდნე** „ნიადაგთმცოდნეობის სპეციალისტი“ (იქვე: 1483).

გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები დასტურდება შესიტყვებებშიც. ყველაზე ხშირად აღნიშნული ტიპის სახელები გვხვდება მცენარეთა სახელწოდებებში. ასეთებია:

მთის ბარისპირა, ქართლ. **ნაბადა**; მთიულ. **ბაბუნა ყვავილი**; თუშ. **ფუტკრის დედა**; სვან. **ბარამჩაი**“ (მაყაშვილი 1991: 49); **მთის ბოკვი**, მთის ნეკერჩხალი, რაჭ. **თეკერა**, სვან. **თეკრა** (იქვე: 49); **მთის იალღუნი** (იქვე: 49); **მთის მოცხარი**, თუშ., ხევს. **აღლუდა**, თუშ.

კლდის დუხი, რაჭ., ლეჩხ. დათვიმოცხარი, აჭარ. მერცხალი“ (მაყა-
 შვილი 1991: 22); მთის პიტნა, აჭარ. გაბლიბალაბა, ნანეთი; მთის
 სამყურა (იქვე: 49); მთის სვინტრი, მოხ. ჩალისხილა; მთიულ., რაჭ.
 შაქართაფლა; მთის ტუნგი (იქვე: 50); მთის ღოდო, თუშ. ჭირტალი;
 ხევს. სამოგა, საგუგა, სვან. ტელეფი; მთის შროშანი, ქიზ. თარიში,
 ფშავ. კიტრა; მოხ. ჩუკოკიტრა; მთიულ. კიტრანა; თუშ. დათვისკიტ-
 რა; ხევს. ბარის კიტრა; რაჭ., ლეჩხ. თიორში; თიორში; ზმ. იმ. თიოშა,
 ქიოშა; აჭარ. შროშანი, ჩირიში, სვან. ლახგაშ კგენტგრ (იქვე: 50);
 კლდისდუმა „ერთგვარი მცენარე, ბალახოვანი ხე“; კლდისვაშლა,
 მოხევ. კლდისხორცა; თუშ. ფბოჯა, ხოჯა, ხაჯე, მესხ. კლდის ჯოჯო;
 აჭარ. უკვდავა, მეგრ. ცენაშე (იქვე: 39); კლდის იასამანი, ქართლ.
 კლდის ყვავილი; კლდის მოცხარი, ფშავ, ხევს., თუშ. ალუდა; მთი-
 ულ. მაცხარი; ძვ. ქართ. არახილი; კლდის ქოთანა; კლდის ხახვი;
 კლდის ნიორა; მიწავაშლა, გურ. მიწის ვაშლი; ჭან. დიხა უშქური,
 მეგრ. დიხაში უშქური, სვან. გიბიშ ვისგ, მიწავაშ(ლ)ა; მიწამაყვალა
 „ბალახმაყვალა“; მიწაყარა; მიწის ბარდა; მიწის ვარსკვლავა; მიწის
 ნუში (იქვე: 50); ეწრის გვიმრა, აჭარ., გურ., ეწერი, იმერ., რაჭ.,
 ლეჩხ., გურ. გუმბრა, ჭან. ლიმზონა, ლიმზუნა, მეგრ. გვიმარა, გუმა-
 რა, სვან. ჩაფეშ გვიმორ, ხოლა გვიმორ (იქვე: 25); ყანის ბაია ქართლ.
 წალიკა, რაჭ., ლეჩხ. კევრა, წილობა (იქვე: 76); ყანის მსხალი (კახ.)
 „შავროხა“; ყანის ნიორი „ბოლქვიანი მცენარე ყანებში გავრცელებუ-
 ლი“ (ქეგლი VII 1962: 506); ტყის ბოლოკა; ტყის თივაქასრა, კახ.
 წვრილა, თუშ. წერულა; ტყის მრავალძარღვა; ტყის მიხაკი; ტყის
 პიტნა, კახ. პიტნურა; ქართლ. ცხენის პიტნა; ქართლ., ზემო იმერ.
 ვირიპიტნა; ქვემო იმერ. ცხენიპიტნა; აჭარ. ტენცო; მეგრ. ყვალმითა,
 ყვალმინთა; სვან. მინთვ, მინთუ, მინთოორ, ტყარ მინთვ (მაყაშვი-
 ლი, 1991, 66); ტყის ჟუნჯრუკი; ტყის სამყურა; ტყის საწთელა; ტყისუ-
 რა; ქვეყნისგული „წვიმის სოკოს ერთ-ერთი სახეობა“ (ქეგლი VII
 1962: 314); მდელოს თივაქასრა; მდელოს მატკვარცანა, ზემო იმერ.
 ორემა, ოკრიბ. ყვავისფრჩხილა, რაჭ. მატკვლაგანა; მდელოს მელაკუ-

და; მდელის შერანა; მდელის წივანა, ფშავ. შალაფი (მაყაშვილი 1991: 48); წყლის ბაია; წყალიერეფა; წყლის ბაზა; წყლის დვალურა (იქვე: 93); წყლის ვაზი; წყლის ვარსკვლავა; წყლის ზამზახი, გურ. სატევარა, მეგრ. არკოთა; წყლის იელი; წყლის კაკალი „ჭულუმბური“, მეგრ. ოხოზია; წყლის მანანა; წყლის მარწყვა; წყლის მრავალძარღვა; წყლის წიწმატი, კახ. ჩაღანდარი, აჭარ. კუკუქერა, კან. კუბური, მეგრ. მექიშერებული; წყლის სამყურა; წყლის სუმზული; წყლის ფურისულა; წყლის წახლი; წყარო პირი (აჭარ.) „მსხლის ჯიში“; ზღვის სალათა; ზღვის შროშანი; ზღვის ხახვი; ზღვისპირა ფიჭვი (იქვე: 29).

როგორც ჩანს, კომპოზიციის გზით მიღებული ჩვენთვის საინტერესო ფორმებიც (ისევე, როგორც ზემოთ განხილული ტიპის დერივაციული სახელები) ორი სახისაა (შინაარსის თვალსაზრისით): ერთ შემთხვევაში კომპოზიტი გეოგრაფიულ ობიექტთა აღმნიშვნელი საზოგადო სახელია (მთა-ბარი, მინდორ-ველი ტიპისა), ხოლო სხვა შემთხვევაში (როცა კომპოზიტის მხოლოდ ერთ-ერთი კომპონენტი საზოგადო გეოგრაფიული სახელი) მიიღება განსხვავებული შინაარსის მქონე სახელი (მიწათმფლობელი, ზღვისკაცი, მთის მოცხარი და სხვა) ან ზმნისართი (საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ფუძის გაორკეცებით): სოფელ-სოფელ, მთა-მთა და სხვა.

...

როგორც საანალიზო მასალიდან ჩანს, ქართულში საკმაო რაოდენობით დადასტურდა მთა-ხარისა და წყლის აღმნიშვნელი სახელები.

I. „მთის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა დაიყო რამდენიმე თემატურ ჯგუფად: 1. უშუალოდ მთა-კლდესთან დაკავშირებული სახელები; 2. მთა-კლდის სხვადასხვა სახეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები (გორი, გორა „დიდი ბორცვი, მრგვლად ამალეზებული ადგილი“; თაფა „პატარა მთა“; წყვერწვეტა „წაწვრილებუ-

ლი წვერის მქონე“; **მთაგრეხილი** „ერთმანეთს მიყოლებული მთები“; **კბოდე** „ციცაბო კლდე ზღვასთან ან მდინარის პირას“; **ქედი** „წაგრძელებული მთა“; **სბონდიო** „წყალქვეშა კლდე“; **ჭურობი** „კლდიანი ადგილი, სადაც მინდორიც არის“; **კოთორა** „კლდოვანი მაღლობი ფერდობ ადგილებში“; **კრიაშპი** „კლდის პირი უფსკრულთან“; **ფეხმოუკიდებელი** „ციცაბო,“; **ბორცვი** „მცირედ შემალლებული ადგილი“; **ფრიალო** „მეტად ციცაბო“; **ჭიუხი** „სწორხაზოვნად გადაჭიმული მაღლობი“ და სხვა); 3. **მთა-კლდის** ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები: (**კონცხი** „ცხვირი კლდეთა“; **ცერი** „კლდის ან მაღალი მთის ნაპირი“, **ზეგანი** „ვაკე ადგილი მთაზე“; **კინკრიხო** „მთის წვერი“; **ხრიატი** „კლდიანი და ქვიანი ფერდობი“; **შტო** „ქედის განაყოფი“; **თოვლის ხაზი** „მთის ის ადგილი, ნაწილი, რომლის ზევითაც თოვლი მუდმივად დევს“; **გოხი** „კლდის ნატეხი“; **კალთა** „დაქანებული, დაფრდებული მხარე მთისა“ და სხვა); 4. „მთასთან“ მდებარე ადგილების, კერძოდ, „ხევის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა: (**ხევი** „მდინარის ღრმა კალაპოტი ხევში“; **ხეობა** „მთებს შუა წყალგამყოფი ადგილი“; **ხრამი** „კლდიანი ღრმა ხევი“; **ნაღვარევი** „ხმელი ხევი“; **ღრანჭო** „პატარა ხევი“; **ღრადო** „კლდიანი ღრმა ხევი“; **ღრანტალი** „ღრმა ხევი“; **ნაღრანტი** „წყლისაგან ჩახრამული ხევი“; **წკვარამი** „ღრმა ხევი“; **ყრჩუ** „ვიწრო და ცხელი ადგილი ხევში“; **ნოღა** „ხეობის ნაწილი, რომელსაც ფარავს წყალი წყალდიდობის დროს“; **ხევეიწრო** „ვიწრო გასავალი ხევში“; **ტალვეგი** „ხეობის ფსკერის უმდაბლეს წერტილთან შემაერთებელი ხაზი“; **წარბი** „ხეობის ფერდობებისა და მდინარის ზედაპირის შემხვედრ წერტილებში გამავალი ხაზი“; **მაქანარი** „ხევის პირი, ორხევი“.

„მთასთან“ დაკავშირებული ლექსიკა დადასტურდა ქართული ენის დიალექტებშიც: **ქანჩახი** (კახ. ფშ.) „ბუჩქით ან ტყით დაფარული კლდიანი, ძნელად სავალი ადგილი“; **კრანჩი** (ქიზ.) „ღრანტე, კლდე“; **კაწაპანია** (რაჭ.) „მაღალი აღმართი“; **ზრეჟი**

(იმერ.) „პატარა გორაკი – ბეჟი“; **წრიაპი** (ზემო იმერ.) „ციცაბო; ციცაბო კლდე“; **კარწახი** (გურ.) „დიდი აღმართი“; **კარჩხალი** (გურ.) „კარჩხალი მთა, კლდოვანი, ტიტველი მთა“; **კუჭულა** (ხევს.) „მთის წვერი“; **ღრიანკელი** (იმერ. გურ.) „კლდოვანი, ვიწრო და ღრმა ხეობა“; **ფხაწალი** (მთიულ.) „კლდიანი, მიუდგომელი ადგილი მთაში“; **დალდე** (ფშ.) „კლდეში შეზნექილი ადგილი, სადაც ნადირი დაწვება ან თოვლი შერჩება“; **ბორო** (რაჭ.) „დიდი მთა“; **ნაური** (ქიზ.) „მთებს შუა ან სერზე სიგრძივ ჩაღრმავებული ადგილი (ხეობაზე უფრო პატარა)“; **კეტამი** (ფშ.) „კლდის თავი“; **კინწუხი** (ფშ.) „წვერი, წვეტი, კენწერო“; **კინწროხო** (მოხ.) „წვერი, კენწერო“; **ღაწვი** (ხევს.) „კლდიანი ადგილი“; **კოდმე** (გურ.) „მთის კონცხი, გორის ფერდობი, გვერდობი“ და სხვა.

II. „ბარის“ აღმნიშვნელი ლექსიკაც დაიყო რამდენიმე თემატურ ჯგუფად: 1. უშუალოდ **მიწა-ბარის** აღმნიშვნელი სახელები; 2. **მიწა-ბარის** სახეობათა (თუ თვისების) გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები (**ველი**; **ვაკე** „სწორი, გაშლილი ადგილი“; **ბაქანი** „მოსწორებულ-მოვაკებული ადგილი“; **მინდორი** „სწორი და ბალახიანი ადგილი“; **ტრამალი** „ბალახით დაფარული ვრცელი ვაკე“; **კორდი** „ბალახიანი მიწის ნაკვეთი, რომელიც წლების მანძილზე არ დამუშავებულა“; **ხრიატი** „ქვანარევი სახნავი მიწა“; **წეფხი** „მჭლე და ცუდი მიწა“; **დიხაშხო** „უნაყოფო, მწირი მიწა“; **მწირი** „უნაყოფო, მოუსავლიანი, მწირი ნიადაგი“; **ენერი** „ნიადაგის სხვადასხვა ტიპის სახელი“; **ლაგაზი** „ნოტიო, თიხნარი ნიადაგი“; **ბიცი** „ხსნარი მარილების შემცველი ნიადაგი“; **ფხვიერი** „წვრილი, ერთმანეთთან დაუკავშირებელი ნაწილებისგან შემდგარი მიწა“ და სხვა); 3. **მიწის** ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები (**ნიადაგი** „დედამიწის ქერქის ზედა ფხვიერი ნაწილი“; **ბელტი** „მიწის მონაკვეთი, ბარით ან სახნისით მოჭრილი“; **ჯეკმა** „მიწის ფენა“; **ნეშომპალა** „ტყის მიწა, ნადაგის შემადგენელი ნაწილი,

რომელიც წარმოქმნილია მცენარეებისა და ცხოველების ლპობი-საგან“ და სხვა); 4. **მიწა-გაკესთან** დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს (**აღმართი**; **დაღმართი** „ქვევითკენ დაქანებული ადგილი“; **ამრეცი** „მცირე აღმართი“ (საპირისპ. დამრეცი); **ფერდობი** „დაფერდებული ადგილი“; **ოღრო** „ამოღრმავებული ადგილი“; **ხარო** „ღრმა ორმო“; **ამოქვამული** „ქვაბივით ჩაღრმავებული ადგილი“ და სხვა); 5. **მიწა-ბარის** აღმნიშვნელი სახელები, რომლებიც გამოხატავენ მის მდებარეობას (თუ რას ესაზღვრება): **კუნძული** „ხმელეთის ნაწილი, ყოველმხრივ წყლით შემოსაზღვრული“; **ნახევარკუნძული** „ხმელეთის ნაწილი, რომელიც სამი მხრით ზღვით არის შემოსაზღვრული“; **შეკბეჩილი** „ის, რაც შეჭრილია ზღვაში, მდინარესა თუ მთაში“; **ნოღა** „მდინარის გაყოლებაზე არსებული ნაყოფიერი ადგილი“); 6. სახელები, რომლებიც გარკვეულ დასახლებულ პუნქტზე მიგვანიშნებენ (**ქალაქი** „დიდი დასახლებული პუნქტი“; **სოფელი** „უპირატესად გლეხებით დასახლებული პუნქტი“; **დაბა** „დიდი სოფელი ქალაქის ტიპისა“; **უბანი** „ქალაქის ან სოფლის ერთ-ერთი კუთხე; ნაწილი“; **რაიონი** „გეოგრაფიული, ეკონომიური თუ სხვა ნიშნის მიხედვით გამოყოფილი ტერიტორიული ერთეული“).

მიწა-ბართან დაკავშირებული ლექსიკის გამომხატველი სახელები დადასტურდა ქართული ენის დიალექტებშიც: **თრითინა** (იმერ.) „თრითინა მიწა, სადაც არაფერი მოდის“; **ჩოფი** (თუშ.) „სიციხიანი, ცხელი ადგილი“; **ხოტხო** (ერწ.) „ნეშომპალა“; **დინდგლი** (ქიზ.) „შავი მიწა, მარღვიანი ლაფი იცის“; **ფსუარი** (ქართლ.) „წმინდა; ამტკერებული მიწა“; **ხუცობი** (რაჭ.) „კიანჭველებისაგან ამოტანილი ფხვიერი მიწა“ და სხვა.

III. რამდენიმე თემატურ ჯგუფს წარმოგვიდგენს წყლის აღმნიშვნელი ლექსიკაც. აქ გამოიყო უშუალოდ წყლის გამომხატველი სახელები და თავად ლექსემა წყალი.

დადასტურდა უშუალოდ „წყალთან“ დაკავშირებული მსაზღვრელები: **მტკნარი** „უმარილო, უგემური“; **წმინდა** „შეურეველი, ანკარა, სუფთა“; **ხისტი** „ხეშეში“; **მინერალური** „მინერალუბის შემცველი“; **ამღვრული** „რაც ამღვრიეს ან აიმღვრევა“; **დუბელა** „ნელთბილი, უგემური წყალი“; **ბურდოიანი** „ბურდოს შემცველი მღვრიე წყალი“; **ბვალმოტეხილი** „ოდნავ შემთბარი“; **გამდინარე** „რაც გაედინება“; **დამცვრელი** „ცვრებად დასხურებული“ და სხვა მრავალი.

ცალკე ჯგუფს ქმნის ის ზმნები და ზმნისართები, რომლებიც წყლის გამოყენებასთან (ან მის თვისებებთან) არის დაკავშირებული: **ამოხაპავს** „ხაპით ამოღვრის“; **გაალაღლაღებს** „წყალში გაავლებს“; **გააფივებს** „ძლიერ დაასველებს“; **გამოხდის** „გამოხდის წყალს“; **დააგუზებს** „გუზედ აქცევს“; **დაატბორებს** „დააგუზებს“; **გაილუმბება** „ძლიერ დასველდება“; **დუღს** „ძლიერ ცხელდება და მოძრაობაში მოდის“; **წუნავს** „ერთიანად ასველებს“; **წრეტს** „სითხისგან ცლის“; **ღაპა-ღუპით** „მსხვილ-მსხვილ წვეთებად ღვრა“; **წყალ-წყალ** „წყლის გაყოლებით, წყალში“; **წყალდაწყალ** „წყლის გაყოლებით, წყალში“; **წვეთეულ** „წვეთობით, წვეთ-წვეთად“.

გამოიყო „წყლით“ გაჟღენთილი საგნებისა თუ ადგილების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულებიც: **გაჟღენთილი** „წყლიანი“; **გაჟინთული** „გაჟღენთილი“; **დამბალი** „რაც დალბა, დასველებული“; **ლიფდრიანი** „სველი, ნამიანი“; **ნოტიო** „სველი“; **ლაპარტი** „ძალიან სველი“; **ლაჭე** „სველი, ნოტიო“ და სხვა.

როგორც ითქვა, ცალკე თემატურ ჯგუფს წარმოადგენს წყლის აღმნიშვნელი გეოგრაფიული ობიექტები (ზღვა, მდინარე, ტბა...).

გამოიყო უშუალოდ „ზღვასთან“ (თუ „მდინარესთან“) დაკავშირებული სახელები (**ბრაგა** „უხილავი წყალქვეშა კლდე“; **ღურღუმი** „ღრმა ადგილი მდინარეში“; **ტოროსი** „პოლარულ ზღვებში ზღვის მოქცევის, ქარის ან დინების ძალის მიყენების გამო ყინულების შეკუმშვით წარმოქმნილი ხორგო“; **ზვირთი** (მეგრ. გვარ-

თა) „დიდი ტალღა“; **ღელვა**, მეგრ. **ლიმუა** „ზღვის აღშფოთება“).

ცალკე თემატურ ჯგუფად წარმოდგა „წყლის“ შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი სახელები (**წვეთი**, **ცვარი** და სხვა), რომელთა ერთი ნაწილი საერთოქართველურია.

IV. გამოიყო უცხო ენებიდან ნასესხები სახელებიც (**ლიმანი** „ნავსადგური“; **გრუნტი** „ნიადაგის მყარი ზედაფენა“; **აისბერგი** „ზღვაში მცურავი ყინულის მთა, კუნძული, პოლარული მყინვარის მონატეხი“; **ბუხტი** „ზღვის პატარა უბე, გემების სადგომად გამოსადეგი“; **გლექჩერი** „ხეობის მყინვარი, აგრეთვე: გეოლოგ. ყინულის მასა, რომელიც წარმოიშობა მარად თოვლიან მთებში და ნელა ეშვება ქვევით (სიმძიმის ძალის გავლენით)“; **პლატო** „ქვიშიანი და ჭაობიანი დაბლობები დას. საფრანგეთში, ბისკაის ყურის ნაპირებზე“; **ლაგუნა** „პატარა ტბა“ და სხვა).

V. დადასტურდა იმ ტიპის გეოგრაფიული ობიექტები, რომლებსაც ესა თუ ის სახელი შერქმეული აქვთ ადგილმდებარეობის, ფერისა თუ ფორმის მიხედვით (**უნაგირა** „ორად ამოწვერილი მთა, ქედი, რომელიც უნაგირს მოგვაგონებს“; **ღრიანკელი** „კლდოვანი ხეობა“; **ღაწვი** „კლდიანი ადგილი“; **ფერცხალა** „ფერცხალის, ნეკნის მსგავსი კლდე“ და სხვა).

VI. აღსანიშნავია, რომ გეოგრაფიული ობიექტების აღმნიშვნელ საზოგადო სახელთა (და მათთან დაკავშირებული ლექსიკის) დიდი ნაწილი საერთოქართველურია.

VII. ამ ტიპის სახელები დადასტურებულია იდიომებშიც.

VIII. **მთა-ბარსა** თუ **წყალთან** დაკავშირებული ლექსიკა გაანალიზებულია აგრეთვე – როგორც მხატვრულ სახეთა შექმნის საშუალება.

IX. დასახელებული ტიპის სახელთაგან ახალ ფუძეთა საწარმოებლად გამოყენებულია **აფიქსაცია**, **კომპოზიცია** და **შესიტყვება**.

დერივაციით ნაწარმოებ სახელებში შემდეგი სტრუქტურული ტიპები გამოიყო: **ოდენპრეფიქსული** სახელები, **სუფიქსებით** ნა-

წარმოები ლექსიკური ერთეულები და პრეფიქს-სუფიქსებით მიღებული სახელები.

ოდენპრეფიქსული სახელები ძირითადად ნა- პრეფიქსიანია (ნა-სოფლი, ნა-შარა, ნა-ღრანტი...).

სუფიქსური წარმოების ტიპები: -იან (ბორცვ-იან-ი „სადაც ბორცვია“, ველ-იან-ი „სადაც ველია“...); -ოვან (ციცაბ-ოვან-ი „ციცაბო ადგილებიანი“, კლდ-ოვან-ი „სადაც კლდეებია“, კუნძულ-ოვან-ი „სადაც კუნძულებია“...); -იერ (ქვეყნ-იერ-ი „მიწიერი“); -ოსან (ზღვა-ოსან-ი...); -ოზა (გელ-ოზა „საომრად ან სათამაშოდ წასვლა“...); -ეზა (ქვეყნიერ-ეზ-ა „ქვეყანა“); -ობ (ზურგ-ობ-ი „ქიან-კველებისაგან ამოტანილი ფხვიერი მიწა“, ჭურ-ობ-ი „კლდიანი ადგილი, სადაც მინდორიც არის“, ჭყანტ-ობ-ი „ჭყანტიანი ადგილი, ჭაობი“...); -ურ (ალბ-ურ-ი „ალბების შესაფერი, დამახასიათებელი“, ბექ-ურ-ი „ბექიანი ადგილი“); -ალ (ღრანტ-ალ-ი „ვიწრო ხევი“...); -ირ (ყანობ-ირ-ი „იგივეა, რაც ყანები“...); -ნარ (თიხ-ნარ-ი „თიხიანი ადგილი“); -ეთ (წყლ-ეთ-ი „წყლით დაფარული ადგილი, ზღვები და ოკეანეები“, კუნძულ-ეთ-ი „კუნძულების წყება“); -ა (კოთორ-ა „პატარა, კლდოვანი მაღლობი“).

დადასტურდა -ოდენა და -ებრ ფორმანტებით ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულებიც (ზღვის-ოდენა „ზღვასავით დიდი“, მთის-ოდენა „მთასავით დიდი“, ზღვის-ებრ-ი „ზღვებრი, ზღვის-ნაირი“ და სხვა).

პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოების ტიპებია: ნა-არ (ნა-ალ), ნა-ურ; ნა-ევ (ნა-ქალაქ-არ-ი „ადგილი, სადაც ადრე ქალაქი იყო“, ნა-სოფლ-არ-ი | ნა-სოფლ-ევ-ი „ადგილი, სადაც ადრე სოფელი იყო“, ნა-დაბ-ურ-ი „ადგილი, სადაც ადრე დაბა იყო“); სა-ე (სათოვლ-ე „თოვლიანი მთა“); სა-ო (სა-ზღვა-ო „ზღვისთვის განკუთვნილი“); მა-არ (მა-ქან-არ-ი „ხევის პირი, ფლატიანი“); უ-ო (უ-წყლ-ო „სადაც წყალი არ არის“; უ-ჭაობ-ო „ადგილი, სადაც ჭაობი არ არის“).

თხზულ საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა პირითადი მოდელებია: 1. **არსებითი + არსებითი** სტრუქტურის კომპოზიტები (**ტყე-ველი** „ტყე და ველი“, **ველ-მიდამო** „ველი და მიდამო“; **მინდორ-ყანა** „მინდორი და ყანა“...). აქვეა წარმოდგენილი იმ ტიპის კომპოზიტები, რომლებშიც პირველი ნაწილი (არსებითი სახელი) რაიმე ნიშნით განსაზღვრავს მომდევნო კომპონენტს (**ვაკე-ხეობა** „გავაკებული“; ამავე ტიპს (არსებითი + არსებითი) განეკუთვნება ფუძის გაორკეცების გზით მიღებული ლექსიკური ერთეულები, **ზმნისართები** (**მთა-მთა** „მთებით, მთის გაყოლებით“, **ხევ-ხევ** „ხეევებით, ხევის გაყოლებით“, **დაღმართ-დაღმართ** „დაღმართისკენ, დაღმართის დაყოლებით“); 2. **არსებითი სახელი + ზედსართავი** ტიპის მოდელი (**ტყემცირე** „ადგილი, სადაც ტყის ნაკლებობაა“...); 3. **არსებითი სახელი + მიმღეობა** სტრუქტურის კომპოზიტები (**წყალშემორტყმული** „რასაც წყალი აქვს შემორტყმული“); 4. **არსებითი სახელი + მასდარი** ტიპის მოდელი (**მთას-ვლა** „სამთო ტურიზმი“); 5. **არსებითი სახელი + ზმნისართი** (**წყალგაღმა** „წყლის იქითა მხარეს“); 6. **ზედსართავი + ზედსართავი** (**კლდიან-რიყიანი** „ადგილი, სადაც კლდეები და რიყეებია“...).

დასტურდება მართულმსაზღვრელიანი კომპოზიტებიც **ზღვისპირა** ტიპისა.

აღნიშნული ტიპის სახელები გამოიყოფა შესიტყვებებშიც (ერთ-ერთ კომპონენტად). ყველაზე ხშირად ისინი გვხვდება მცენარეთა სახელწოდებებში, მაგ., **მთის ბარისპირა**; **მთის ბოკვი**, **მთის ნეკერჩხალი** და სხვა.

გამოყენებული ლიტერატურა

აბულაძე 1973 – ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი.

ანდრონიკაშვილი 1966 – მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, I, თბილისი.

ანდრონიკაშვილი 1996 – მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, ტ. II, თბილისი.

არაბული 2001 – ა. არაბული, ზმნური და სახელური ფუძედ-ქმნადობის პრობლემა ქართველურ ენებში, თბილისი.

ასათიანი 1974 – ირ. ასათიანი, ჭანური (ლაზური) ტექსტები, თბილისი.

ბერძენიშვილი, 1990 – ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბილისი.

ვაშაკიძე 1987 – თ. ვაშაკიძე, წინა ვითარების სახელთა წარმოება ქართველურ ენებში, თბილისი.

თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, 1986, თბილისი.

თოფურია 1938 – ვ. თოფურია, სიტყვათწარმოების საკითხები ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, თბილისი.

იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული, III, 1952, თბილისი.

კლიმოვი 1964 – Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков (отв. ред. Б. А. Серебренников), М., изд-во АН СССР.

მაღრაძე 2004 – ვ. მაღრაძე, ქართველური ჰიდრონიმები, თბილისი.

მაყაშვილი 1991 – ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბილისი.

ორბელიანი 1991 – ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბილისი.

ორბელიანი 1993 – ს.-ს ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბილისი.

თოფურია, ქალდანი 2000 – ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ენის ლექსიკონი, თბილისი.

სვანური ენის ქრესტომათია, ა. შანიძისა და მ. ქალდანის რედაქციით, 1978, თბილისი.

სუხიშვილი 1997 – მ. სუხიშვილი, ეტიმოლოგიური ძიებანი, VI, თბილისი.

უთურგაძე 1960 – თ. უთურგაძე, თუშური დიალექტი, აკ. შანიძის რედაქციით, თბილისი.

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი.

ფოჩხუა 1974 – ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბილისი.

ფოჩხუა 1987 – ბ. ფოჩხუა, თანამედროვე ქართული ენის იდეოგრაფიული ლექსიკონი, თბილისი.

ქართული ენის სტრუქტურის საკითხები, ტ. I, 1959, ტ. II – 1961, ტ. III – 1963, ტ. IV – 1974, თბილისი.

ქაჯაია 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

ქეგლი – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I- VIII (1950-1964), I-II (2008-2010 – ახალი რედაქცია), თბილისი.

ქსე – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII ტტ., თბილისი.

ქურდიანი 2002 – მ. ქურდიანი, ქართველი ხალხის ეთნოგენეზისი, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი.

ღლონტი 1984 – ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბილისი.

ყიფშიძე 1994 – ი. ყიფშიძე, რჩეული თბზულებანი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

შანიძე 1973 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბილისი.

შანიძე 1976 – ა. შანიძე, ბვ. ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი.

ჩიქობავა 1952 – არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი.

ჩიქობავა 1942 – არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, თბილისი.

ჩიქობავა 1942 – არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, თბილისი.

ჩიქობავა 1938 – არნ. ჩიქობავა, ჰანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, თბილისი.

ჩუხუა 2000-2003 – მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი.

ცოცანიძე 1985 – გ. ცოცანიძე, ფშაური დიალექტი, თბილისი.

ძიძიგური 1988 – შ. ძიძიგური, სიტყვის ცხოვრება, თბილისი.

ბოწენიძე 1973 – ქ. ბოწენიძე, ზემოიმერული კილო, თბილისი.

ჭარაია 1997 – პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

ჭინჭარაული 1960 – ალ. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, თბილისი.

ხალხური სიბრძნე, მეგრული და ლაზური ანდაზები, 1994, თბილისი.

ხუბუა 1937 – მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, თბილისი.

ჯორბენაძე, კობაიძე, ბერიძე 1988 – ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე,

მ. ბერიძე, ქართული მორფემების და მოდალური ელემენტების
ლექსიკონი, თბილისი.

ჯორბენაძე 1993 – ბ. ჯორბენაძე, ონომასტიკური გულანი,
თბილისი.

ჯორბენაძე 1987 – ბ. ჯორბენაძე, ბალავარი მწერლობისა,
თბილისი.

წყაროების სია

აბაშიძე 1990 – გრ. აბაშიძე, ლაშარელა, ლექსები, თბილისი.

ამაშუკელი 1980 – რ. ამაშუკელი, ზედაზნის მთვარე, თბილისი.

ასათიანი 1997 – ლ. ასათიანი, რჩეული, თბილისი.

ბარათაშვილი 1975 – ნ. ბარათაშვილი, ქართული პოეზია, თბილისი.

გოგებაშვილი 1990 – ი. გოგებაშვილი, სხივი წარსულის ისტორიისა, თბილისი.

გოთუა 1981 – ლ. გოთუა, ნისლი ნახატარის ტყეში, თბილისი.

გომიაშვილი 1961 – ალ. გომიაშვილი, ადგილის დედა, თბილისი.

გურამიშვილი 1975 – დ. გურამიშვილი, ქართული პოეზია, თბილისი.

დადიანი 1965 – შ. დადიანი, უბედური რუსი, თბილისი.

დუმბაძე 1989 – ნ. დუმბაძე, ნუ გეშინია დედა, თბილისი.

ვაჟა 1990 – ვაჟა-ფშაველა, პოემები, თბილისი.

ვახტანგ VI 1979 – ვახტანგ VI, ლექსები, პოემები, თბილისი.

თარბა 1984 – ნ. თარბა, ლექსები, თბილისი.

კალანდაძე 1985 – ა. კალანდაძე, ლექსები, თბილისი.

კლდიაშვილი 1955 – ს. კლდიაშვილი, უცნობი ჯარისკაცის დღიურიდან, თბილისი.

ლებანიძე 1991 – მ. ლებანიძე, რჩეული, თბილისი.

ლებანიძე 1987 – მ. ლებანიძე, რჩეული ლირიკა, თბილისი.

ლეონიძე 1991 – გ. ლეონიძე, ლექსები, პოემები, თბილისი.

ლეონიძე 1980 – გ. ლეონიძე, ლექსები, პოემები, თბილისი.

ლორთქიფანიძე 1969 – ნ. ლორთქიფანიძე, მოთხრობები, თბილისი.

მაკავარიანი 1985 – მ. მაკავარიანი, ლექსები, თარგმანები, თბილისი.

მიქაუტაძე 1978 – ა. მიქაუტაძე, ფერადი ხილვები, თბილისი.

ნიშნიანიძე 1984 – შ. ნიშნიანიძე, რჩეული, თბილისი.

ნიშნიანიძე 1991 – შ. ნიშნიანიძე, ლექსები, პოემები, ტ. II, თბილისი.

ნონეშვილი 1978 – ი. ნონეშვილი, რჩეული, თბილისი.

ორბელიანი 1975 – გრ. ორბელიანი, ქართული პოეზია, თბილისი.

ჟორჯოლიანი 1974 – ე. ჟორჯოლიანი, ქართული პოეზია, თბილისი.

რუსთაველი 1987 – შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, 1987, თბილისი.

სანიკიძე 1976 – ლ. სანიკიძე, უქარქაშო ხმლები, თბილისი.

ტაბიძე 1965 – გალაკტიონი, ლექსები, თბილისი.

ტაბიძე 1989 – გალაკტიონი, რჩეული, თბილისი.

ფორჩხიძე 1986 – შ. ფორჩხიძე, სადამოები ყვირილას პირას, თბილისი.

ქიაჩელი 1965 – ლ. ქიაჩელი, გვადი ბიგვა, თბილისი.

შენგელაია 1968 – დ. შენგელაია, თხზულებანი, თბილისი.

წერეთელი 1980 – ა. წერეთელი, თხზულებანი, თბილისი.

ჭავჭავაძე 1975 – ალ. ჭავჭავაძე, ქართული პოეზია, თბილისი.

ჭავჭავაძე 1985 – ი. ჭავჭავაძე, ლექსები, პოემები, თბილისი.

ჯაფარიძე 1975 – რ. ჯაფარიძე, მარუხის თეთრი ღამეები, თბილისი.

General Geographical Names in Georgian

The paper presents the lexical units denoting mountains, plains and water according to all the thematic groups (compared to Svan and Megrelian as far as possible) and also it discusses the issues related to their origin. The paper consists of two parts. Each of them is divided into chapters.

In the first paragraph of the first chapter of the first part the main words denoting a mountain and a rock are analysed, e.g. Geo. *mta*, Megr. *gola* // *gvala*, Svan. *golāj*; Geo. *klde*, Megr. *ḡārda* // *ḡirda*, Svan. *kawkan* // *ḡoḡ* etc. In the second paragraph – the lexical units denoting different kinds of mountains and rocks, e.g. *gori*, *tapa*, *ḡverveḡa*, *mtagreḡili*, *ḡbode*, *kedi*, *perḡala*, *ḡurobi*, *ḡriampo*, *borcvi*, *ḡotora*, *ḡiuḡi*, *prialo* etc. In the third paragraph – the names of the parts of mountains and rocks, e.g. Geo. *ḡonḡxi*, *ḡvero*, Megr. *ḡvanḡi*, Svan. *wer-e*, *ceri*, Megr. *ḡanḡ*, Svan. *ḡer*, *naprali*, *parexi*, *pikali*, *ḡinḡroxo*, *kimi*, *xriaḡi*, *ḡto*, *goxi*, *ḡalta* etc. In the fourth paragraph – the lexical units denoting the places near mountains and rocks, e.g. Geo. *xeoba*, Megr. *lexeri* // *lexera*, Svan. *ḡwib*, *xrami*, *naḡvarevi*, *ḡranḡo*, *ḡrado*, *ḡranḡali*, *ḡranḡi*, *ḡrḡu*, *noḡa*, *xevviḡro*, *ḡalveḡi*, *ḡarbi*, *mekanari* etc. In the fifth paragraph – the vocabulary denoting a mountain in the dialects of the Georgian Language, e.g. *kanḡaxi*, *ḡranḡxi*, *ḡaḡapania*, *breki*, *ḡriapi*, *ḡuḡula*, *pxaḡali*, *dalde*, *boro*, *nauri*, *ḡetami*, *ḡinḡrixo*, *ḡaḡvi*, *ḡodme* etc.

The second chapter is about the vocabulary denoting a plain in the Georgian language and is divided into paragraphs: 1) The words denoting a land and a plain, e.g. Geo. *bari*, Megr. *doḡ*, Svan. *Bār* etc. 2) The lexical units denoting the types or features of a land and a plain, e.g. Geo. *veli*,

Megr. vee, Svan. wālq; Geo. qana, Megr. 'ona; Geo. tge, Megr. tqa, Laz. tka, Svan. tqen; Geo. tevri, vaqe, bakani, mindori, tramali, qordi, xriaṭi, cepxo, mçiri, eçeri, lagazi, bici, pxvieri etc. 3) The names denoting the parts of a land, e.g. niadagi, belṭi, ŷekma, nešompala etc. 4) The vocabulary related to a land and a plain that indicates the shape, e.g. aymarti, daymarti, amreci, perdobi etc. 5) The lexical units that denote the place of a land and a plain, e.g. kunzuli, kunzuleti, naxevarḱunzuli, ŷekbeçili, noyela etc. 6) The general geographical names of populated places, e.g. dedamiça, kveqana, kalaki, sopeli, raioni, ubani etc. 7) The lexical units denoting a land and a plain in the dialects of the Georgian language, e.g. tritina, çopi, dindgli, psuari, bucobi etc. 8) The names denoting a land and a plain in the idioms, e.g. miçastan gasçoreba, dedamiçam piri ugo, dedamiças ar ascilebia, dedamiçidan aygva, dedamiçis zurgze, am kveqanas dabruneba, kveqnis tvali etc.

The third chapter is about the vocabulary related to water. It consists of several paragraphs: 1) A lexeme *water*, e.g. Geo. çqali, Megr. çqari, Svan. lic // nic; amoxapavs, gaalaylayebs, gaaživebs, daatborebs, gaçuçavs, gailumpeba, çuçavs, yapa-yupit, çvetobit, gažyentili, noṭio; Geo. çveṭi, Megr. çbati, Svan. Bipx etc. 2) The general geographical names denoting *water*, e.g. Geo. tba, Megr. toba // tobo, Svan. tba; Geo. zyva, Svan. zywa // zuywa, Zan. zywa // m`zoya // zuya; Geo. yeḷe, Chan. yali, Megr. yali // yalə, Svan. yela, braga, yuryumi, torosi, çqalgamṭari, taḷymzomi etc. 3) Water in idioms, e.g. amyvreul çqalṣi tevzis çera, tvalitvis çqlis dalevineba, or çqalṣua darçena, piri çqlit gavseba, piri çqali etc.

The fourth chapter discusses the general geographical names derived with motivation, e.g. unagira, yrianḱali, yaçvi, percxala, pexmoukidebelu etc.

The fifth chapter contains the borrowed vocabulary, e.g. Geo. Limani, Gr. Liman, Geo. Grunṭi, De. Grundt, Geo. Aisbergi, De. Eisberg, Geo. Buxṭi, De. Bucht, Geo. Plaṭo, Fr. Lahdes etc.

The sixth chapter deals with the vocabulary related to the general geographical names in the poetic speech, e.g. „mtasavit mačevs gulze tšivili“; „...da roca mičas mivebarebi, nažapi da tšadaqoržili“; „cxra çqaro gadaviaret pirmziti napirmzitari“; „naxa codvis zyvac, cremlebis yelec, xedavda siyrmes, sxvistvis uxilavs“; „daštrialda karašotad, cecxmodebul gantiadad – tšba gigantur qagačota“ etc.

The second part of the paper presents the vocabulary of the general geographical names according to the derivation, e.g. zyvisabri, mtisodena, mta-mta, kldis žirtkbila, tšari kvaša etc. It consists of two paragraphs: 1) The names derived through the affixation, e.g. na-yrant-i, na-šar-a, cicab-ovan-i, zyva-osan-i, çql-et-i, nam-ul-i, na-kalak-ar-i, na-dab-ur-i, u-čaob-o etc. 2) The general geographical names in the compounds and syntagmas, e.g. tše-veli, mindor-gana, xev-xevi, šara-šara, kardi-karde, mtis bokvi, ečris gvimra, çqlis kačali, çqlis dvalura etc.

ს ა ბ ი ე ბ ე ლ ი

- ადგილ-მამული 127
- ადჟირჲ 77
- აზმახი // გუმე 92
- აისბერგი 107, 139
- აკო-წყორ-უ-ა 78
- ალაფერდა 51
- ალპ-ურ-ი 122, 140
- ალუდა 132, 133
- ამ ქვეყნის 58, 60
- ამოქვაბული 53, 137
- ამოხაპავს 7, 73, 94, 138
- ამრეცი 6, 50, 137
- ამღვრეული 71, 138
- ანკარა 71, 80, 91, 116, 129, 138
- არკოთა 134
- ატმოსფერო 106
- აუზი 92, 105
- აღადულის 74
- აღდულნა 74
- აღმართ-აღმართ 17, 128
- აღმართ-დაღმართი 50, 128
- აღმართზე 50, 88
- აღმართი 28, 49, 50, 128, 135, 136, 137
- აღმართის 49, 128
- აღმართს 50
- აღრინტალი 89
- აღსდულდი 74
- ახრა 19
- ახრა-კლდეებში 19
- ბაბუნა ყვავილი 132
- ბალოტამ 91
- ბალოტი // ჩირე // ჭყონყო 91
- ბალოტის 91
- ბარამჩაი 132
- ბარი 12, 21, 29, 30, 31, 35, 86, 87
- ბარის 5, 6, 31, 133, 136
- ბარისკენ 32
- ბაქანი 41, 42
- ბაქანს 42, 117
- ბეგი 17, 19
- ბელტი 49, 136
- ბექობიდან 110
- ბექური 19
- ბიბკ- // ბიპკ- // პიპკ 99
- ბითუმი 108
- ბინილ 78
- ბ-ინ-ულ- 79
- ბინულ // მაზტბ 80
- ბინული 90
- ბინ-ულ-ი 78
- ბინ-ურ-ი 78, 79
- ბიფხ 97, 98, 99
- ბიფხიშ 99
- ბიგი 48, 136
- ბორო 28, 136

ბორცვი 17, 18, 19, 91, 134, 135

ბორცვ-იან-ი 121, 140

ბორცუ 18

ბრაგა 94, 138

ბრაგ-ოვან-ი 121

ბრაგოვანი 94

ბრეჟი 28, 135

ბურდო-იან-ი 121

ბურდოიანი 71, 138

ბუც-ობ-ი 122

ბუხტი 107, 139

ბწრ 31

ბწრს 31

გაალაღლადებს 7, 73, 94, 138

გააჟივებს 73, 138

გაბარი 23

გაკაკებული 27, 35, 128, 141

გაილუმპება 138

გალუმპვა 73

გალუმპული 73

გამდინარე 139

გამინდვრებულზე 39

გა-მინდვრ-ებ-ულ-ი 124

გამოხდის 73, 138

გაჟივება 73

გაჟინთული 77, 138

გაჟღენტოილი 73, 76, 77, 102, 138

გაჟღენტოს 73, 94

გასწვრივი ხეობა 27

გეილუმპვა 73

გე-ნდულ-ერ-ი 73

გვალა 9, 12, 17

გვალას 12

გვალაშე 12

გვართა 95

გვერდ-ობ-ი 122

გვიმრა, გუმარა 133

გზა 16, 20, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46

გზააბნეული 130

გზა-გზა 128

გზადაგზა 129

გზად-ყოფა 46

გზავნა 45

გზაზე 39, 42, 46, 52, 70

გზ-ალ 45

გზა-ლ-ეფ-ი 45

გზამკვლევი 129

გზამ 45

გზას 45, 46, 56, 70, 90, 118, 130

გზატკეცილი 44, 46

გზაჯვარედინი 44, 46

გზიდან 46

გზისაზიარი 46

გიმიშ ვისგ 133

გიმოხონა 50

გიმჟი 35, 47

გიმს 35

გლექტერი 107, 139

გოლა 9, 12, 17, 86, 87, 128, 129

გოლა დო გოლათ 129

გოლაშ 12
 გოლაშა 12
 გოლში 9, 12
 გოჭიჟონდუ 73
 გორა 5, 6, 13, 17
 გორაზე 18, 114
 გორაკი 18, 129, 136
 გორაკ-იან-ი 120
 გორას 18
 გორასამლოცველო 17
 გორასაცხოვრისი 17
 გორასახელოსნო 17
 გორი 6, 12, 124, 134
 გოროხ-ის 47
 გორსა 17
 გორის 131
 გორჭი 18
 გობი 23
 გოჯ, გოჯ-ი 17, 18, 33
 გუბე 81, 90, 92
 გუბ-ურ-ა 122
 გუჟირ ლი 77
 დააგუბებს 7, 73, 138
 დაატბორებს 7, 73, 138
 დაბა 40, 54, 137, 140
 დაბლობს 31, 35, 51, 110
 დაბნებსა 60
 დათავქვევებული 51
 დათვიმოცხარი 133
 დათვისკიტრა 133
 დაიწრიტა 75
 დალდე 28, 136
 დამბალი 77, 138
 დამრევი 50, 51, 137
 დამტვრეული 139
 დამცვრეული 71, 138
 და-ჟამ-ებ-ულ-ი 125
 დასახლება 17, 61
 დასახლებული პუნქტი 31, 55, 59, 66, 137
 დატბორება 73
 დაფერდებული 23, 51, 122, 135, 137
 დაქანება 49, 51
 დაღის 44
 დაღიშა 44
 დაღმართ- 128, 141
 დაღმართ-დაღმართ 128, 141
 დაღმართი 6, 50, 51, 122, 128, 137
 დაღმართის 50, 51, 128, 141
 დაყაშებული 29
 დაწყნარდება 75
 დედამიწა 55, 56, 65, 114, 117
 დედამიწავ 55, 114, 118
 დედამიწაზე 54, 55
 დედამიწამ 64
 დედამიწას 55, 56, 64, 107, 114
 დედამიწასთან 64, 65
 დედამიწამ 56
 დედამიწიდან 65
 დედამიწის 9, 21, 32, 44, 48, 55, 56,

60, 65, 78, 81, 93, 106, 108, 136
 დენუდაცია 105
 დება 33, 34
 დიკოხონა 50
 დინდგლი 63, 104
 დის 13, 75, 110
 დიხა 33, 34, 73, 133
 დიხავა 34
 დიხათ 34
 დიხას 34, 72
 დიხასია 34
 დიხაშა 34
 დიხაში 34, 133
 დიხაშხო 48, 136
 დიხაშხოს 48
 დიჯ 34
 დობ 61
 დოპტკობუ 43
 დოტკობინუ 43
 დუბელა 71
 დუზი 36
 დუნაას 58
 დულ 73, 74
 დულ-ა 73
 დულილი 73
 დულს 73, 138
 დჰბ 61
 ეკვატორი 107
 ეკმოხონი 49
 ეკოხონს 50

ემთი-გემთი 50
 ემთის 50
 ენწერეფი 47
 ენწერი 47
 ენწერიში 47
 ეპიცენტრი 106
 ეროზია 107
 ეწერი 46, 133, 136
 ეწერში 47
 ეწერც 47
 ეწრებში 47
 ეწრის 47, 133
 ეწრის გვიმრა 133
 ვაკე 21, 27, 31, 35, 36, 41, 108,
 121, 122, 128, 129, 135, 136
 ვაკეზე 17, 35, 36, 54
 ვაკეზურგიანი 129
 ვაკე-მინდორი 128
 ვაკესა 35, 50
 ვაკე-ხეობა 27, 128, 141
 ვაკ-ობ-ი 122
 ვეე 38
 ველებთა 38, 115
 ველები 37, 108
 ველების 37
 ველებს 37, 71, 114
 ველებში 37
 ველზე 37, 38, 39, 110, 114
 ველთა 38, 115
 ველი 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 40,

- 41, 111, 113, 127, 136, 141
 ველ-იან-ი 121, 140
 ველიან-ჭალიანი 131
 ველის 37, 114, 131
 ველ-მინდორი 39, 113, 115, 127
 ველნი 37, 118
 ველ-ობა 121, 140
 ველ-ობ-ი 122
 ველსა 37, 47
 ვიწრ-ობ-ი 122
 ზეგანი 21, 135
 ზენი 35, 36
 ზვავით 112
 ზვირთქაფი 95
 ზვირთთა 13, 95
 ზვირთი 94, 117, 138
 ზვირთის 95
 ზვირთნი 85, 94, 113
 ზვირთსამსხვრევი 96
 ზვირთსაქცევი 96
 ზვირთცემა 95
 ზოდ- // ზუდ 84
 ზოდ-ა (< ზოდ-ა) 84
 ზოლა < ზულა 83, 84
 ზოლას 84
 ზოდვამ 86
 ზულა 83, 84
 ზულა // ბულა 84
 ზვრთი 94
 ზღვა 7, 12, 41, 78, 83, 84, 85, 86, 87, 92, 94, 95, 102, 105, 111, 116, 118, 121, 126, 128, 129, 138, 140
 ზღვა > ზღარ-ა // ბღარ-ა 84
 ზღვად 86, 87
 ზღვათ 86, 87
 ზღვამ 64, 83, 86
 ზღვაო 85
 ზღვა-ოსან-ი 121, 126, 140
 ზღვასგაღმა 131
 ზღვასთან 68, 95, 94, 102, 116, 135, 138
 ზღვა-სიმფონია 129
 ზღვა-უდაბნო 129
 ზღვაქ 86
 ზღვა-ყანები 41
 ზღვაში 14, 21, 54, 58, 84, 85, 86, 87, 94, 102, 107, 111, 137, 139
 ზღვაც 5, 84, 85, 111
 ზღვა-ზმელეთი 128
 ზღვის-ებრ-ი 124, 140
 ზღვისკარი 131
 ზღვის-ოდენა 124, 140
 ზღვისპირა ფიჭვი 134
 ზღვისპირეთი 84
 ზღვისპირი 84
 ზღვისპირული 133
 ზღუა 83, 84
 ზღუ-ა (< ზოდ-ა) 84
 ზღუასა 19, 83

ზღუაქ 83
 ზღუაში 83
 თარიში 133
 თაფა 19, 134
 თეკერა 132
 თიხ-ნარ-ი 123, 140
 თიხნარი 48, 136
 თიჯა 34
 თოვლის ხაზი 135
 თრითინა 63, 137
 თხილ-ნარ-ი 79
 იბგდანელხ 74
 ინორობა 26
 ირემა 133
 კალთებზე 23
 კალთა 23, 135
 კალთიდან 23
 კარჩხალი 28, 136
 კარწახი 28, 136
 *კაც 49
 კაწაპანია 28, 135
 კბოდე 6, 19, 135
 კენწ-ერ-ო 24
 კეტამი 28, 136
 კეც 49
 კვინჯგზ-ე // კვინკიხ-ე 24
 კიდა 51
 კინდღ 18
 კინკრიხო 23, 135
 კინწრიხო 28
 კინწრუხა 23
 კინწუხი 28, 136
 კირდა 13
 კირდეს 16
 კიტრა 133
 კიტრანა 133
 კლდე-გული 128
 კლდეებზე 14, 26, 129
 კლდეები 13, 14, 15, 114, 117, 131, 141
 კლდეების 15, 117
 კლდეებს 13, 14, 18, 80, 110, 114, 117
 კლდეებში 13, 14, 15, 19, 27, 110
 კლდეზე 13, 14, 15, 16, 21, 112, 114
 კლდეზედ 13
 კლდეკარი 15
 კლდემცოცავი 129
 კლდენი 14
 კლდე-ობა 121, 126
 კლდეს 13, 14, 16, 85, 88, 112, 113, 114
 კლდესა ზედა 15
 კლდე-ღრე 15, 27, 113, 127
 კლდეში 13, 16, 28, 42, 136
 კლდ-იან-ი 120
 კლდიან-რიყიანი 131, 141
 კლდიდან 14, 16, 78, 80, 114, 116
 კლდის 9, 13, 14, 15, 17, 20, 23, 24, 28, 30, 53, 103, 104, 113,

- 133, 135, 136
 კლდ-ოვან-ი 121, 140
 კმოდე 19
 კოდმე 28, 136
 კოთორა 16, 135
 კონცხი 21, 28, 135, 136
 კონწ 24
 კონწუხი 24
 კოპიტ-ნარ-ი 79
 კორდზე 47, 115
 კორდი 47, 115, 122, 136
 კორკონტი // კორკონტია 24
 კოჩ 49, 57
 კოწ-ოლ-ა 24
 კოჯ 13
 კოჯ ჟი 16
 კოჯთელისგა აჩაღ 16
 კოჯიშ თხუიმ 28
 კრანჩხი 28, 135
 კრიამპო 17
 კუბური 134
 კუიშა 53
 კუკუჟერა 134
 კუნძულ 53, 121, 123, 140
 კუნძულეთი 123, 140
 კუნძული 6, 53, 54, 107, 123, 137, 139
 კუნძულ-ოვან-ი 121, 140
 კუნძულოვანი 54
 კუნწ-ი 24
 კუნწ-ულ-ა 123
 კუნწულა 23
 კუნწ-ულ-ი 24, 123
 კუნწუხი 6, 24
 კურდღლურად 117
 კურკუცია 51
 კუსუპი 63
 კუჭულა 38, 136
 კერდა 13
 კერდე // კირდე 13, 16
 კერდეთ 16
 კერდე-კერდე 129
 კერდეშე 16
 კეჩ 49
 კარჩხ 21
 კაჩ 49
 კანცხ 23
 ლაბა 51
 ლაგაზი 48, 136
 ლაგუნა 108, 139
 ლამ-იან-ი 121
 ლამიანი 77
 ლანდები 108
 ლანქერი 10, 92
 ლანქერქ 92
 ლაპარტი 77, 138
 ლაყვა 92
 ლაჭე 77, 138
 ლახგაშ კგნტგრ 133
 ლახუ 9, 13

ლეგუმერ 47
 ლეშხი 99
 ლეხერა 25
 ლეხერი 25
 ლიბდე 74
 ლიბგდანელს 74
 ლითოსფერო 106
 ლიკლიკებს 75
 ლილო 41, 129
 ლილოში 41
 ლილოჭრელი 129
 ლილპენე 73
 ლიმანი 105, 139
 ლიმუა 95, 139
 ლიმბონა, ლიმბუნა 133
 ლიჟღრ-იან-ი 121
 ლიჟღრიანი 77, 138
 ლიტობე 73
 ლიღგრმანი 75
 ლიც 5, 72, 95, 96, 120
 ლიცლიცებენ 75
 ლიცლიცებს 75
 ლიწეჭუს 75
 ლიწეჭუნეს 75
 ლიწეჭუნე 74
 ლუმბ 73
 *ლუმბი 73
 ლუმბ 73
 ლუმუა 95
 ლუმუაქ 95

მალეჭვარჭვალუ 74
 მამული 56, 59
 მასივი 107
 მატკვლაცანა 133
 მაქანარი 6, 27, 135
 მაღლობი 16, 18, 123, 135, 140
 მდინარე 7, 25, 37, 68, 69, 78, 87, 88,
 89, 90, 92, 111, 113, 117, 138
 მდინარეც 85, 116
 მდინარეთ 88, 116
 მდინარენი 88
 მდინარეს 26, 69, 88, 90, 95
 მდინარესთან 26, 68, 87, 94, 102,
 116, 138
 მდინარეში 21, 87, 89, 90, 94, 138
 მდინარეც 89
 მდინარის 6, 19, 25, 26, 27, 54, 69,
 76, 82, 87, 89, 90, 95, 96, 107,
 118, 135, 137
 მდინარისაკენ 88
 მექიშერებული 134
 მზოლა 84
 მზოლას 58, 84
 მთა 5, 6, 9, 10, 11, 12, 26, 28, 29,
 30, 54, 86, 87, 95
 მთა-ბარი 103, 107, 110, 111, 114,
 125, 127, 130, 134, 135, 136,
 139, 140
 მთა-ბარისა 11, 12, 114, 116, 127, 134
 მთა-გორა 127

- მთაგორაკიანი 129
 მთა-გორი 12
 მთაგრეხილი 12, 19, 137
 მთა-ველი 127
 მთაზე 10, 12, 21, 83, 135
 მთა-კლდე 12
 მთა-კლდესთან 6, 9, 25, 30, 134
 მთა-კლდის 6, 9, 16, 20, 29, 30, 134, 135
 მთა-კუნძული 107
 მთა-მთა 128, 129, 134, 141
 მთამსვლელი 130
 მთამსვლელობა 129
 მთასა 9, 116
 მთასავით 11, 110, 124, 140
 მთასვლა 131
 მთასთან 9, 135
 მთა-ღრე 27, 127
 მთაში 10, 13, 28, 42, 124, 125, 136, 137
 მთაშიც 9
 მთაწ-მინდ-ობა 121
 მთები 10, 11, 13, 19, 41, 110, 113, 114, 117, 129, 135
 მთებიდან 10, 32
 მთებსა 10, 110
 მთეურსა 9
 მთის 6, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 19, 20, 21, 23, 24, 28, 30, 88, 103, 110, 123, 124, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 140, 141
 მთისა 5, 9, 20, 23, 24, 28, 30, 37, 113, 135
 მთისაკენ 10
 მთის-ოდენა 124, 140
 მიმოქცევა 95
 მინდვრად 39, 124
 მინდორ-ველზე 110
 მინდორ-ველი 38, 113, 127, 134
 მინდორზე 35, 39, 113
 მინდორი 115, 124, 127, 128, 136
 მინდორიშა 39
 მინდორიში 39, 40
 მინდორ-მინდორ 128
 მინდორსა 38, 39
 მინდორსაცავი 130
 მინდორ-ტყე 128
 მინდორ-ყანა 127, 141
 მინდორც 39
 მინდორ-ჭალა 127
 მინდჴერ 40
 მინერალი 108
 მინთვე, მინთუ, მინთოორ 133
 მიწა 32, 34, 47, 48, 49, 53, 56, 58, 63, 64, 75, 77, 104, 112, 114, 117, 118, 122, 136, 137, 140
 მიწა-ბარის 6, 31, 35, 46, 48, 53, 63, 66, 136, 137
 მიწადასაყრელი 131
 მიწავ 33, 55, 114

მიწა-ვაკესთან 6, 31, 49, 66, 137	მიკვარკვალუ 75
მიწავაშლა 133	მკვდრობა 56
მიწაზე 33, 34, 35, 47, 114	მკვდრობისაგან 56
მიწათმომწყოები 132	მოვარდება 75
მიწათმოქმედი 130, 132	მოჩუხჩუხებს 75
მიწათმფლობელობა 132	მოჩხრიალებს 75
მიწათმხმარებელი 130	მოწანწკარებს 75
მიწათპატრონი 132	მსოფლიო 60
მიწათსაკუთრება 132	მ-ტბევ-არ-ი 79
მიწათსარგებლობა 132	მტკნარი 71, 94, 138
მიწათქირავნობა 132	მტკორ-ი 44
მიწამ 7, 64, 117	მ-ტკ-ურ-ი 44
მიწა-მამული 127	მუხ-ნარ-ი 79
მიწამაცვალა 133	მწირი 39, 47, 48, 115, 136
მიწამთხრელი 130	მწყურნები 93
მიწამწვარა 130	მხარე 23, 41, 56, 107, 110, 111, 132
მიწაო 34	ნაბადა 132
მიწას 31, 32, 33, 34, 40, 57, 112, 118	ნაბილიკარი 120
მიწასა 35	ნაგზევსო 120
მიწასთან 64	ნა-დაბ 120, 140
მიწაყრილი 131	ნაკ 36
მიწაში 34, 52, 64	ნაკადი 78, 90, 105
მიწა-წყალი 33, 60, 112, 127	ნაკადული 89, 90
მიწა-წყალს 33	ნაკს 23, 32, 36
მიწა-წყლის 33, 112	ნა-ლგც/ლიც/ნიც 120
მიწაჭრილი 131	ნამავს 74
მიწის 6, 31, 32, 33, 34, 46, 47, 48,	ნამვა 74
49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 61, 64,	ნა-მთ-ევ-ი 125
65, 66, 72, 73, 105, 106, 107,	ნამი 37, 97, 98, 114, 121
112, 124, 133, 136	ნამ-იან-ი 121

ნამიან-ობა 121
 ნამისგან 99
 ნამ-ულ-ი 124
 ნაპირი 6, 24, 54, 95, 103, 31, 135
 ნაპირ-ნაპირ 128
 ნაპირსაცავი 96
 ნაპრალი 20
 ნა-სომხ-არ-ი 79
 ნაური 27, 28, 136
 ნა-ფეტვ-არ-ი 79
 ნა-ქალაქ-არ-ი 79, 140
 ნაღვარევი 27, 135
 ნა-ღრანტ-ი 120
 ნაღრანტი 27, 135
 ნაყანევი 120, 125
 ნა-ყანევი 125
 ნა-შარა 120, 140
 ნაშიშხალი 100
 ნა-შუკ 120
 ნა-შუკუ 120
 ნაძვ-ნარ-ი 123
 ნაწყაროევზე 125
 ნა-წყარ-უ 125
 ნა-წყლ-ევ-ი 125
 ნა-წყლევს 120
 ნაწყლევში 125
 ნაჭაობარს 125
 ნა-ჭყინჭყ-ორ-ი 125
 ნაჭყონ-ჭყორს 125
 ნახევარკუნძული 54, 137

*ნდულ 74
 ნეშომპალა 6, 49, 62, 63, 136, 137
 ნიადაგთან 48, 122
 ნიადაგი 6, 32, 46, 48, 49, 66, 124, 136
 ნიადაგის 32, 46, 49, 66, 73, 105,
 107, 131, 139
 ნიადაგმცოდნე 132
 ნიადაგ-ობრივ-ი 124
 ნიადაგსაცავი 131
 ნიადაგსახმარი 131
 ნიადაგ-ურ-ი 122
 ნიაღვარგამტარებელი 131
 ნიაღვარი 92, 93
 ნიაღვარმა 27
 ნიაღვარშიმღები 130
 ნიაღვარსაშეები 131
 ნიაღვრად 92
 ნიტ-აფ-ი 77
 ნი-ც 69
 ნოსტ-ვ-ა 77
 ნოსტ-ო 77
 ნოტ-აფ-ი 77
 ნოტიო 48, 68, 77, 122, 136, 138
 ნოტო 77
 ნო-დ(ალ)-ელა 89
 ნოლა 27, 54, 90, 135, 137
 ნოღელა 89
 *ნოყა 54
 ნოწყარუს 125
 ნო-წყურ-გილ-ე 125

ნო-წყურ-გილ-ერ-ი 125

ნოწყურგილშა 125

ნოჰვანე 125

ნო-ჰვან-ერ-ი 125

ნწყორ 78

ნეტ-აფ-ი 77

მაშაშა 50

ოკვანე 92, 93, 105, 106

ოკვანეებს 93

ოკვანესთან 93

ოკვანიდან 93

ოკვანოგრაფი 106

ოკვანოგრაფია 106

ო-რზ-ოლ 45

ორმო 52, 53, 63, 130, 137

ორმოს 53, 66

ორმოსკენ 53

ორმოში 53

ორომე 53

ორუბა 87, 89

ო-რუბ-ა-ს 87

ორუბს 87

ოღრო 52, 137

ოღრო-ჩოღრო 52, 129

ოღროჩოღროიანი 129

ოწყარიე 69

ოხოხია 134

პლატო 108, 139

პრერია 108

ჟვარჟვალა 76

ჟიჟინაჟა 73

ჟიჟინაჟილჟ 73

რადაგ 48

რაიონი 6, 62, 137, 164

რზეონა 36

რზეონაშა 36

რობ-უ 87

რობუშა 87

რუ 90

რუბა 87, 89

რუები 91

რწყუნები 93

საბრძანებელი 60

სა-ბუდ-არ-ი 79

სა-გზ-ალ 45

სა-ზღვა-ო 126, 140

სა-თოვლ-ე 125, 140

სათოვლე 19

სა-მთ-ო 126

სამკვდრებელი 56

სა-ნიაგ-ო 126

სასუფეველი 60

სა-ჩივ-არ-ი 79

სა-წინდ-არ-ი 79

სეისმოგრაფი 106

სეისმომეტრი 106

სერზე 17, 28, 136

სერი 19

სველია 77

სოფელი 6, 59, 60, 61, 114, 137, 140

- სოფელ-სოფელ 128, 134
 სოფლისა 32, 38, 60
 სპონდიო 16, 135
 სქვარამი 27
 სქურია 26
 ტაბა 81, 82
 ტაბან-ა-თ-ი 81
 ტაბა-ჭმელა 82
 ტაბისყური 81
 ტალვეგი 27, 135
 ტალღა 94, 95, 139
 ტალღებს 95
 ტალღზომი 96, 130
 ტალღ-ოვან-ი 121
 ტალღ-ურ-ი 121
 ტბა 7, 80, 81, 82, 83, 92, 102, 108,
 111, 112, 113, 116, 118, 138, 139
 ტბაზე 82, 94
 ტბან-ებ-ი 81
 ტბაში 21, 82, 83, 94
 ტბის 82, 95
 ტბისა 81
 ტბისკენ 83
 ტბისყური 81
 ტბორი 90
 ტბურა 81, 92
 ტბურე 81, 92
 ტევრი 6
 ტელეფი 133
 ტექტონიკა 106
 ტვიბრა 190
 ტიბა 81, 82
 ტკ-ობ 43
 ტკობუნ 43
 ტობა 81, 82, 83
 ტობას 83
 ტობთეისგა 83
 ტობისგა 83
 ტობო 81
 ტომბ // ტრმბ 81, 82
 ტომბა 81
 ტოროსი 94, 138
 ტრამალი 36, 41, 136
 ტრამალს 41
 ტუბა 81
 ტუბ-ი 82
 ტუბ-ო > ტუბ-უ 87
 ტყა 22, 43
 ტყა დო ტყა 128
 ტყა დო ტყაშა 128
 ტყაბ 52, 82
 ტყალამ-ი 44
 ტყა-ლონ-ი 44
 tge 42
 tka 42
 ტყას 43, 44
 ტყაშა 43, 128
 ტყაში 44
 ტყაჩუ 44
 ტყე 6, 35, 42, 43, 44, 51, 54, 63,

115, 118, 127, 130, 141
 ტყე და ტყე 129
 ტყეები 42
 ტყეებით 42, 115
 ტყე-ველი 38, 113, 127, 141
 ტყეველიანი 129
 ტყე-ველს 38
 ტყეთა 117
 ტყე-მინდორ-ველი 127
 ტყე-მინდორი 127
 ტყემცირე 129, 141
 ტყესავით 43
 ტყესათესი 130
 ტყესარგავი 130
 ტყესაცავი 130
 ტყე-ტყე 128
 ტყე-ღრე 27, 127
 ტყეში 43, 44, 80, 115, 116, 122, 146
 ტყიანი 44, 54, 88
 ტყის 6, 37, 41, 42, 44, 49, 62, 118,
 129, 130, 133, 136, 141
 ტყისსურა 134
 ტყ-ობ 43
 ტყობუნ 43
 ტყვრ მინთვ 134
 ტუიბ 25, 81, 90
 ტუიბრა 90
 ტგმბ 81
 უბანთაგან 61
 უბანი 61, 137

უბანნი 61
 უ-ბარ-ო 126
 უნაგირა 7, 19, 103, 139
 უღელტეხილი 20
 უ-წყლ-ო 126, 140
 უ-ჭაობ-ო 126, 140
 ფაქრატუნ 27
 ფერდობზე 51, 52
 ფერდობი 6, 20, 51, 52, 63, 135,
 136, 137
 ფერდობს 51, 110, 114
 ფერცხალა 139
 ფერცხალი 16
 ფეხმოუკიდებელი 17, 103, 130, 131
 ფილაქანი 105
 ფიფქი 98
 ფიფქინა 98
 ფიფქინი 98
 ფიფხ > ბიფხ 99
 ფიქალი 20
 ფიჭვ-ნარ-ი 123
 ფლატ-იან-ი 121
 ფრექ 27
 ფრიალო 17, 18, 108, 135
 ფრიალოსა-ებრ 124
 ფსუარი 63, 137
 ფუე 73
 ფუნს 73
 ფუტკრის დედა 132
 ფშა 10, 90, 127

ფშანი 90
 ფხაკო 20
 ფხაწალი 28, 136
 ფხეკ 48
 ფხვიერი 48, 63, 122, 136, 137, 140
 ქალაქი 6, 13, 59, 124, 137, 140
 ქალაქის-ოდენა 124
 ქალაქსა 59, 60
 ქან-ობ-ი 122
 ქანობი 51
 ქანჩახი 28, 135
 ქარიზი 108
 ქედი 19, 21, 103, 135, 139
 ქედის 19, 20, 23, 31, 135
 ქედს 19, 27
 ქეცანა 57, 58
 ქეცანაშ 58, 59
 ქვეყანა 30, 31, 33, 56, 57, 58, 59, 60,
 68, 78, 114, 121, 127, 128, 140
 ქვეყანაზე 14, 65
 ქვეყანათმცოდნეობა 132
 ქვეყანას 29, 38, 59, 66
 ქვეყანაში 57, 58
 ქვეყნ-იერ-ი 121, 140
 ქვეყნის 10, 32, 33, 37, 57, 58, 59,
 60, 66, 112, 117
 ქვეყნისა 65
 ქვეყნისგული 133
 ქვეყნ-ი-ურ-ი 122
 ქიანა 57, 58
 ქიანას 57
 ქიანაშა 57, 58
 ქიანაში 57
 ქიმი 23, 28
 ქიკანა 57
 ქუეყანა 40, 56, 57
 ქუეყანით-მცმობელი 56
 ქუეყანით-შეკმნულ-ი 56
 ქუეყანით-შობილ-ი 56
 ქუეყანის განზომა 56
 ქუეყანის-მოქმედება 57
 ქუეყანის-მოქმედ-ი 57
 ქუეყანის-შმრომელი 56
 ქუეყანის-საზომელ-ი 57
 ქუეყანა ლი 58
 ქუეყანაისგა 58
 ღაზვარიან ლი 91
 ღაზვთეისგა 91
 ღაზტ 91
 ღალი 24
 ღალი // ნოღა 89
 ღალის -70, 90
 ღალიშა 89, 90
 ღალიშენ 90
 ღალიში 70, 89
 ღალო 89
 ღალტიბა 89
 ღალტიბაშა-ნა 89
 ღალტიბაში 89
 ღალტიბის 89

დ-ალ-გ 89
 ღაპა-ღუპით 7, 75, 76, 94, 138
 ღარტაფი 89, 91
 ღაწვი 28, 103, 136, 139
 ღელე 5, 25, 31, 89, 90, 127, 128
 ღელე-გორაკები 128
 ღელედ 89
 ღელე-ობა 121
 ღელეს 89, 90
 ღელესკენ 89
 ღელე-ღალი 90
 ღელე-ღელე 89
 ღელეში 90
 ღელე-ხევი 127
 ღელვა 84, 86, 95, 139
 ღელვამ 95
 ღელვას 95
 ღელიდან 90
 ღირღალი 27
 ღრადო 27, 135
 ღრამპი 63
 ღრანტ-ალ-ი 123, 140
 ღრანტალი 27, 135
 ღრანტ-ე 123
 ღრანტო 122, 123
 ღრანტობი 27
 ღრანტ-ობ-ი 122, 123
 ღრანჩო 6, 27, 135
 ღრე 27, 127
 ღრე-კლდე 127

ღრიანკელი 7, 28, 103, 136, 139
 ღრიანკელში 29
 ღრუდო 52
 ღრუჭუმი 63
 ღუარი 87, 89
 ღურღუმი 94, 138
 ღურჭუმელა 63
 ყანა 6, 35, 39, 40, 41, 60, 110, 115,
 118, 120, 125, 127, 128, 141
 ყანაბა 41, 115
 ყანა-ყანა 128
 ყანაში 40, 41, 82, 118
 ყანები 10, 123, 140
 ყანებს 41
 ყანის 41, 110, 133
 ყანობ-ირ-ი 123, 140
 ყვავისფრჩხილა 130
 ყონ-ა 40
 ყონას 40, 41
 ყრჩუ 6, 27, 135
 ყურე 94
 შადრევანი 105
 შალაფი 134
 შარა 16, 44, 46, 52, 61, 120
 შარა დო შარას 129
 შარაზე 46, 128
 შარა-შარა 128
 შაქართაფლა 133
 შე-კბეჩ-ილ-ი 124
 შეკბეჩილი 6, 54, 137

შემადლება 18
 შემონჩქლევა 95
 შესართავი 95
 შთანთქმა 95
 შოლირიე 77
 შტო 23, 135
 შუ, შე 17
 შუაწელი 132
 შუკუ 44, 120
 შხეპა 75
 შხეპს 75
 შხერები 108
 შხერი 108
 შხეფი 99
 შხუანა 48
 ჩალანდარი 133
 ჩალისხილა 135
 ჩანჩქერი 90
 ჩანჯ 24, 25
 ჩაეეგ გვიმორ, ხოლა გვიმორ 133
 ჩახვაფული 63
 ჩერ 24, 25
 ჩერ-შდ-ოლ 25
 ჩერ-შტ-ოლ 25
 ჩინღელიანი 51, 63
 ჩირე 91
 ჩორახიანი 51, 63
 ჩოფი 63, 137
 ჩუკოკიტრა 133
 ჩქორჩქი 13
 ჩხაპი 99
 ცა-დედამიწა 56, 118
 ცერ 24, 25
 ცერი 6, 7, 24, 103, 135
 ცერნი 25
 ცერსა 24
 ცვარი 82, 97, 98, 99, 139
 ციცაბ-ი 18
 ციცაბო 6, 17, 18, 19, 28, 50, 103,
 108, 121, 130, 135, 136
 ციცაბ-ოვან-ი 121, 140
 ციცაბოს 19
 ციცაბო-ფაფალა 18
 ციხე-გოჯ- 18
 ცუნდი / ცუნჯი 98
 ცხეკს 44
 ცხვირი 20, 21, 135
 ძვალმოტეხილი 71, 138
 ძულუა 84, 87
 ძულუა 83
 ძღვ-არ 84
 ძღუა 84
 წამოწანწკარდა 74
 წარბი 27, 135
 წარი 27, 135
 წ-არ-ი 70
 წურწურით 76
 წეფხი 48, 136
 წვანდი 23
 წვანჯი 23

წვანუა 74
 წვეთ 76, 77, 97, 98, 121, 138
 წვეთ < *წუედ 98
 წვეთავს 74, 75
 წვეთანკარა 129
 წვეთება 77
 წვეთეულ 77
 წვეთვა 76, 138
 წვეთი 96, 97, 98, 99, 102, 129, 139
 წვეთისა 96
 წვეთობით 7, 76, 138
 წვეთ-ოვან-ი 121
 წვეთს 96
 წვეთ-წვეთად 76, 77, 138
 წვეთ-წვეთობით 76
 წვერო 6, 23
 წვერწვეტა 19
 წიფხ-წიფხ 76
 წიწუ 74
 წკ-ა-ი 69
 წკაი 69, 70, 89
 წკარ 70
 წკარ-თოლი 70
 წკ-არ-ი 69
 წკარითე 69
 წკვარამი 104, 135
 წკვარწკვალით 76
 წკუმპლავს 74
 წრეტა 75
 წრეტს 75, 138

წრიაპი 28, 136
 წრუტი 100
 წუეთი-წვეთი 97
 წუნს < წუნთს 97
 წუნწკლი 99
 წურ- (< წურ-) 76
 წუნავს 74, 138
 წუნაობამ 74
 წუნაობს 74
 წყალ 25, 26, 70, 76, 79, 94, 100,
 128, 129, 130, 138
 წყ-ალ 69, 70, 79
 წყალბარაქიანი 129
 წყალბარაქიანობა 129
 წყალგადასაშვები 131
 წყალგამოვლებული 130
 წყალგამტარი 130
 წყალგამყვანი 130
 წყალგამყოფი 95, 130, 135
 წყალგამყრელი 130
 წყალგამძლე 130
 წყალგამწმენდი 130
 წყალგამჯდარი 130
 წყალგარდა 124
 წყალგარეული 131
 წყალგასაყარი 95
 წყალგაღმა 51, 131, 141
 წყალდაწყალ 76, 128, 138
 წყალდიდობა 130
 წყალზე 70, 72, 85, 110, 116

წყალი 22, 25, 27, 50, 68, 69, 70,
 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 87,
 89, 90, 92, 93, 99, 100, 101, 120,
 125, 126, 128, 129, 130, 135,
 137, 138, 140, 141
 წყალივით 72
 წყალიკრეფია 134
 წყალმა 7, 130
 წყალნი 71, 75, 116
 წყალს 17, 33, 53, 70, 71, 73, 76,
 78, 80, 100, 101, 116, 130, 138
 წყალსატევი 80, 81, 92
 წყალშემორტმული 131
 წყალში 53, 69, 71, 72, 73, 76, 94,
 100, 102, 110, 138
 წყალშუა 100
 წყალჩამდგარი 130
 წყალწადებული 130
 წყალწმინდა 130
 წყალ-წყალ 128, 138
 წყალწყალ 76, 94
 წყალწყალა 129
 წყალ-ჭალა 128
 წყარ 70, 72, 74, 78, 79, 125, 128
 წყარამო 72
 წყარდოწყარ 76
 წყარი 72, 125
 წყარიშ 72
 წყარიშა 72
 წყარკათაფილი 131
 წყარმელი 131
 წყარმოძინელი 131
 წყარო 5, 76, 78, 79, 80, 90, 93,
 111, 116, 121, 125, 127, 134
 წყაროდ 78
 წყაროები 80
 წყაროზე 80
 წყაროთა 80
 წყაროთმცოდნეობა 132
 წყარო-იან-ი 121
 წყაროს 21, 80
 წყარო-ფშა 127
 წყარყიდო 127
 წყარგზორო 72
 წყლ-არ 79
 წყლებისკენ 71
 წყლ-ეთ-ი 123, 140
 წყლით 53, 54, 68, 70, 73, 75, 77, 78,
 92, 93, 100, 104, 117, 123, 137
 წყლის 4, 5, 6, 7, 25, 33, 46, 51,
 52, 54, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 76,
 78, 79, 83, 90, 92, 93, 94, 95, 96,
 98, 100, 101, 102, 105, 107, 110,
 113, 115, 117, 118, 128, 129,
 130, 131, 137, 138, 139, 141
 წყლისგან 70, 120
 წყლ-ულ-ი 79
 წყოლ 70
 წყორ 78, 79, 80
 წყორ-ილ-ი 78
 წყორ-უნ-ს 80

წყობი 70	კირტალი 133
წყუ 70	კიუხი 19, 108, 135
წყურგილიმ 80	კიუხ-იან-ი 121
წყურგილიც 80	კონჟყო 91
წყურნები 93	კორ 70
წყუთ 97	კოროფა 70
წყუთ // ჰუთ 97	კურ 76, 122, 140
კალა 39, 54, 127, 128	კურ-ობ-ი 122, 140
კალაკთა 54	კურობი 16
კალაკი 54, 88	კყანტ-ობ-ი 122, 140
კალანგარი 55	კყორ 70
კალანდერა 55	ხაბო 27
კალამსგა 89	ხამი 71, 107
კალაფშატა 55	ხარო 52, 137
კალეულა 55	ხაროში 52
კალმისგა 89	ხევა 26
კანჰრ-ობ-ი 122	ხევამ 26
კაობებს 91	ხევეიწრო 27, 135
კაობი 91, 122, 125, 126, 140	ხევი 6, 25, 26, 27, 35, 57, 81, 87, 89, 123, 127, 135, 140
კაობ-იან-ი 121	ხევიდან 26
კაობიანი 91, 108, 139	ხევის 6, 26, 27, 71, 89, 126, 128, 135, 140, 141
კაობს 91	ხევმა 26
კაობში 91	ხევში 25, 26, 27, 71, 87, 88, 135,
კარ 36, 49	ხევ-ხევ 128, 141
კეო 104	ხეობა 25, 27, 29, 46, 103, 128, 135, 136, 139, 141
კერ 49	ხეობ-იან-ი 120
კვათ > ჰვეთ – წვათ 76, 97, 98	ხისტი 71, 94, 138
კვათი 97	
კვათ-კვათო 76	
კვარჰვალანს 74	

ხმელეთი	58, 59, 60, 93, 94, 128	კმელი	56, 57, 58
ხმელეთს	59, 110	ჯგ-არ-ი	79
ხნარცი	53	ჯგირთაჲ ზენი	36
ხოტბო	63, 137	ჯეკმა	6, 49, 136
ხოფი	63	ჰიპოცენტრი	106
ხრამი	26, 27, 29, 52, 89, 135	ცვალმითა	133
ხრიატი	47, 135, 136	ცვან-ა	40
ხუმურო	63	ცვანაშა	41
ჰევი	25, 89, 92	ცონ-ა	40
ჰევ-ნი	25	ცონას	40
ჰმელად	56	ჴიდ // ჴედ (< *ჴჴედ)	99
ჰმელეთი	58	ჴალყ	38

ს ა რ ზ ე ვ ი

წინასიტყვა	5
ნაწილი I. თავი I „მთის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა	
ქართულში	9
§1. უშუალოდ „მთა-კლდის“ აღმნიშვნელი სახელები	9
§2. „მთა-კლდის“ სხვადასხვა სახეობის გამომხატველი	
ლექსიკური ერთეულები	16
§3. „მთა-კლდის“ ნაწილების აღმნიშვნელი ლექსიკა	
ქართულში	20
§4. „მთა-კლდე-სთან“ მდებარე ადგილების აღმნიშვნელი	
ლექსიკური ერთეულები	25
§5. „მთის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართული ენის	
დიალექტებში	28
§6. „მთა-კლდის“ აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში	29
თავი II. „ბარის“ აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში	31
§1. უშუალოდ „მიწა-ბარის“ გამომხატველი სახელები	31
§2. „მიწა-ბარის“ სახეობათა (თუ თვისების) აღმნიშვნელი	
ლექსიკური ერთეულები	35
§3. „მიწის“ ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები	48
§4. „მიწა-ვაკესთან“ დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც	
მის ფორმაზე მიგვანიშნებს	49
§5. „მიწა-ბარის“ მდებარეობის გამომხატველი ლექსიკური	
ერთეულები	53
§6. დასახლებული პუნქტის აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ	
ობიექტთა საზოგადო სახელები	55
§7. „მიწა-ბარის“ გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები	
ქართული ენის დიალექტებში	63

§8. „მიწა-ბარის“ აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში	63
თავი III. „წყალთან“ დაკავშირებული ლექსიკა	
ქართულში	68
§1. ლექსემა „წყალი“	68
§2. წყლის“ აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ ობიექტთა	
საზოგადო სახელები	78
§3. უშუალოდ „ზღვასთან“ თუ „მდინარესთან“	
დაკავშირებული ლექსიკა	94
§4. „წყლის“ შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი	
ლექსიკა	96
§5. „წყალი“ იდიომებში	100
თავი IV. მოტივაციით მიღებულ გეოგრაფიულ	
ობიექტთა საზოგადო სახელები	103
თავი V. ნასესხები ლექსიკა	105
თავი VI. გეოგრაფიულ ობიექტთა აღმნიშვნელი	
საზოგადო სახელები პოეტურ მეტყველებაში	109
ნაწილი II. გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო	
სახელებით წარმოქმნილი ფორმები წარმოების	
თვალსაზრისით	119
თავი I. აფიქსაციის გზით მიღებული სახელები	120
თავი II. გეოგრაფიულ ობიექტთა საზოგადო სახელები	
კომპოზიტებსა და შესიტყვებებში	127
გამოყენებული ლიტერატურა	143
წყაროების სია	147
რეზიუმე (ინგლისურად)	149
საძიებელი	153